

מכללה ירושלים
החוג לספרות

הסיפור החסידי

עיצובו הפואטי והערכי
עיון בדרכי הוראתו
חלק ב

ד"ר דינה לוי

מוקדש באהבה לאלימלך אישי המעודד והתומך
ולילדי ולבני משפחותיהם.

י"ל ע"י מכללה ירושלים
בית וגן ת.ד. 16078
טל. 02-6750911
החוג לספרות: טל. 02-6750968
דוא"ל: sifrut-jer@macam.ac.il
עיצוב ועימוד: אסתי שלנג
הדפסה ולוחות: מדיה גרף

כל הזכויות שמורות למחברת ולמכללה ירושלים
ירושלים, תשס"ט-2009

פתח דבר

ברכה זו נכתבת ערב שבת קודש פרשת בהעלותך. דומה כי פרשתנו מתאימה מאד לחוברת החדשה של הסיפור החסידי. ד"ר דינה לויין וד"ר אסתר מלחי חברו יחד להעלות את הנרות הטהורים של הסיפור החסידי ולוודא כי האור הגנוז בהם יגיע לכל אתר ואתר. מי ייתן יחפץ ה' בידינו יצליח ונזכה לברך על המוגמר על עוד חוברות רבות המאהיבות את תורת ורעיונות החסידות על כל ציבור הלומדים.

בברכה רבה ושנזכה כולנו ללכת מחיל לחיל

**פרופ' דבורה רוזנווסר
ראש המכללה**

❧ תודות ❧

תודה לבורא עולם שהרעיף עלי את שפעו הטוב וזיכני בפעם השנייה לפרסם ספר הדרכה להוראת הסיפור החסידי.

תודה להנהלת המכללה ולעומדת בראשה פרופ' דבורה רוזנווסר על התמיכה ועל העידוד בפרסום הספר.

תודה מיוחדת לד"ר אסתר מלחי, חברת הנהלה וראש החוג לספרות, שתמיכתה ועידודה במאמצי לפרסם את הסיפור החסידי משמשים עבורי מנוף מאיץ, מדרבן ומפרגן.

ברצוני להודות לגב' נחמה שטרן, העורכת הלשונית, על תרומתה המקצועית הרבה ועל הערותיה החשובות והנבונות.

תודתי לתלמידותי עליהן ניתן לומר: "והיינו דאמר רבי: הרבה תורה למדתי מרבתי ומחברי יותר מהם ומתלמידי יותר מכולן". (מכות, י, ע"א)

ד"ר דינה לוין

❧ התוכן ❧

9	מבוא
10	פרטים ביוגרפיים על האישים בסיפורים: ר' זושא, ר' אלימלך מליז'נסק, ר' נפתלי מרופשיץ, ר' מנחם מנדל רובין מלינסק, ר' לוי יצחק מברדיצ'ב
	❧ סיפור ראשון:
17	ר' זושא מאניפולי רעב
18	הסיפור
19	מבנה הסיפור
20	המהלך הגרפי של הסיפור
20	הטלוס
21	הדמויות
21	ר' זושא
24	האורח
25	בעל האכסניה
25	המשרתים
26	מצע ריאליסטי
27	המרחב
27	הזמן
29	דרכי עיצוב:
29	מוטיבים: האוכל, סליחה, חושים
31	סמלים: הבגד-המלבוש, המקווה,
33	העץ כמטאפורה: "בצילו נחיה"
33	הבינריות בסיפור

34	מקורות
35	לשון הסיפור:
	חזרה על מילים, מצלול, אסוננס, שדה סמנטי
36	המהלך הפנימי של הסיפור
37	ערכים חינוכיים
37	נושאים לדיון
38	נספחים להרחבת הדיון בנושאים שעלו בסיפור

*** סיפור שני**

	ר' אלימלך מליז'נסק ור' נפתלי מרופשיץ בחתונה ובתיקון חצות- דיון השוואתי בין שתי גרסאות.
45	
46	גרסה א'; ר' אלימלך ור' נפתלי בחתונה ובתיקון חצות
46	מבנה הסיפור
46	רקע אידיאולוגי
47	הטלוס
48	הדמויות:
48	הגבאי
49	ר' אלימלך מליז'נסק
49	ר' נפתלי מרופשיץ
50	הזמן
51	תיקון חצות
53	המרחב
54	מוטיבים:

החתונה, האור, הראייה, בדחנות ושמחה, חידוש

61	מקורות
62	לשון הסיפור:
62	ביטויים
62	ריבוי פעלים
63	חזרה על פעלים
63	העצמה
63	מילות שעבוד
63	המהלך הפנימי של הסיפור

גרסה ב'; ר' אלימלך ור' נפתלי בחתונה ובתיקון חצות על רקע משקעי העבר

- 65 חלק א
- 66 חלק ב
- 68 **מבנה העלילה**
- 68 **פרטי מסירה**
- 69 **הדמויות:**
- 69 ר' מנחם מנדל רובין מלינסק
- 69 ר' אלימלך ור' זושא בחלקו הראשון של הסיפור
- 70 ר' אלימלך בחלקו השני של הסיפור
- 73 ר' נפתלי בשני חלקי הסיפור
- 75 המשמש בשני חלקי הסיפור
- 76 החתן והכלה
- 76 **המרחב**
- 77 **הזמן**
- 77 **כיצד נבנה המתח העלילתי?**
- 78 **בינריות בסיפור**
- 79 **אנלוגיה**
- 80 **מוטיבים:**
- גמילות חסדים, הראייה, הריקוד כדרך לעבודת ה'
- 82 **סמלים:**
- פתח הבית, ההתחפשות, תיקון חצות, החתונה
- 85 **מקורות**
- 85 **לשון הסיפור:**
- 85 חזרות
- 86 דיגלוסיה
- 87 העצמה
- 87 מילים פוליסמיות
- 87 סיום מעגלי
- 88 **המהלך הפנימי של הסיפור**
- 89 **טבלת השוואה בין שתי הגרסאות**

92	הטלוס
92	נושאים לדיון
92	נושאים להשוואה
	* סיפור שלישי:
97	הגמגום
98	הסיפור
98	הטלוס
99	הדמויות:
99	ר' לוי יצחק מברדיצ'ב
100	הסוחרים הצעירים
101	רקע ריאליסטי
101	מוטיבים:
	התפילה, החיפזון, החידוש, הנחת תפילין, הגמגום, החלב, המים
107	מקורות
108	לשון הסיפור:
	אסוננס, חזרות, דיגלוסיה,
	ביטויי לשון, הריקוד
109	המהלך הפנימי של הסיפור
110	נושאים לדיון
110	להרחבה
113	ביבליוגרפיה

מבוא

ספר שני זה הוא המשך לספר הראשון שפורסם בשנת תשס"ח ב"מכללה בירושלים" ובו ניתן פירוט לבעיות המיתודיות של הוראת הסיפור החסידי ולאִיפיוניו האידיאיים והספרותיים.¹

שלושת הסיפורים בספר זה כלולים בתכנית הלימודים. סיפורים אלו סופרו על ידי מלקטים ידועים של הסיפור החסידי. בסיפוריהם הדמויות ההיסטוריות מוארות בזויות שונות, הן חיות ואינן בדויות. המלקט סיפר את הסיפור כסיפור אמיתי וביוגרפי ולא כבדיון ספרותי.²

הסיפורים הם:

- ♦ ר' זושא רעב
- ♦ ר' אלימלך ור' נפתלי בתיקון חצות
- ♦ הגמגום

כדי לרדת לעומקם של הסיפורים וכדי להבין את המשמעויות החבויות בהם אנו בוחנים אותם על פי קריטריונים פואטיים וערכיים.

חשיפת המרכיבים הספרותיים מגלה את כוח היצירתיות שבז'אנר זה, והיא עשויה לקרב את הקורא המודרני לגודל אישיותם של הדמויות הפועלות בו תוך הפנמת הערכים המוסריים הגלומים ביצירה ספרותית זו.

בסוף הניתוח של כל אחד מהסיפורים הובאו שאלות ונושאים לדיון. הם מיועדים לפתוח פתחים להכרת מוטיבים וערכים הטמונים בסיפור החסידי ובז'אנרים נוספים בספרות העברית ובספרות הכללית. כמו כן הם עשויים לתרום לרכישת מיומנויות של חשיבה אינדוקטיבית ודוקטיבית וכן לפיתוח מיומנויות של: השוואה, מיון והסקת מסקנות.

1 דינה לוי, הסיפור החסידי – עיצובו הפואטי והערכי עיון בדרכי הוראתו, מכללה בירושלים, ירושלים תשס"ח.

2 על מעמד הסיפור החסידי בחסידות ראו: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עבודה לשם קבלת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"א, עמ' 37–34.

ר' זושא

ר' משולם זושא מאניפולי נולד בערך בשנת תס"ב (1710) ונפטר ב- ב' שבט תק"ס (1800). ר' זושא הוא אחיו של ר' אלימלך מליז'נסק, דור שלישי לחסידות מתלמידיו של המגיד ממזריטש.

סיפורים רבים מתארים את גודל אישיותו של ר' זושא. את ענווננותו, את עבודת הקודש שלו שנעשתה ביראה ובפחד גדול ובדבקות עילאית,³ וכמו מרבית הסיפורים החסידיים הם נחשבים לסיפורים ביוגרפיים.

כל גדולי הדור כמו: המגיד ממזריטש ובעל התנייא דברו בשבח עבודת ה' שלו.⁴ ר' זושא נדד ברחבי גליציה והחזיר אנשים בתשובה תוך שהוא מסתיר את גדולתו. נושא התשובה היה המניע ליציאתם של ר' זושא ואחיו ר' אלימלך לגלות. הם יצאו כדי להשיב את בני עמם בתשובה ולקרנם לבורא. סיפורים רבים תיעדו את נדודיהם ואת החרפות ואת הביזיונות שנחלו אז. ר' זושא נאה דורש ומקיים חיי בתחושה עילאית ובנקיות המידות ועם זאת הסיפור החסידי מתעד גם את המודעות העצמית הגבוהה שלו ואת רצונו לחזור בתשובה בכל רגע. דוגמא לכך בסיפור על ר' זושא שהשתתף בשיעור שנתן המגיד מקאזניץ זצ"ל, וכששמע את הפסוק "כי כל העדה כולם קדושים. וישמע משה ויפול על פניו", נפל ר' זושא על פניו ובכה בכייה גדולה. כששאלו אותו מדוע בכה ענה: "שראה איך הפמלייא של מעלה באו לשמוע דברי קודשו של הרב המגיד ולא יכול להתאפק מלשוב בתשובה, על כן בלב מר ושב בגודל התשובה"⁵, ובמקום אחר מסופר שכשרצה להחזיר בתשובה אדם נהג להתענות עד שהדבר

3 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, ר' זושא מאניפאלי (נתן נטע קאלביעל, מלקט), (מהדורה ראשונה פיעטקוב תרע"ב), הוצאת שמואל בלוטניק, בני-ברק תשס"א, סימן כט.

4 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, עמ' יג-יד סימן כ, עמ' טו סימן כב, עמ' טז, סימן כד, כה, כו.

5 מנורת זהב עם בוצינא קדישא, עמ' טז, סימן כד, סימן יג, עמ' י'. ר' זושא כתב בכל יום מעין יומן ובו פירט את מה שנראה היה לו כחטא. בערב לפני שהלך לישון מירר בבכי עד שהדברים שרשם נמחקו ואז ידע שנמחל לו. סיפור נוסף על ר' זושא שמחזיר בתשובה שוחט בעל גאווה ראו: אברהם חיים שמחה בונים מיכלזאן אוהל אלימלך, (פרעמישלא תר"ע), הוצאת נר למאור, ברוקלין תשס"ב, סימן קנ"ב, פז, קלז; מנחם מנדל בודק, סיפורים חסידיים, גדליה נגאל (מהדיר) ירון גולן, תל-אביב תשנ"א עמ' 229-231, ר' זושא יחד עם ר' אלימלך מחזרים בתשובה קהילה שלימה באמצעות ילדיהם.

על התשובה בתורתו של ר' אלימלך ועל תפקידו של הצדיק בהוצאת "היקר מן הזולל" ראו: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 153-158.

השפיע אף על החוטא:

”אזי עסק בתענית ובדבקות גדול ובסיגופין גדולים עד שהמשיך גם את זה האדם לעשות תשובה.”⁶

ר' זושא הגדיל לעשות בתפילותיו על עם ישראל. כשהיה אצל החוזה מלובלין שמע שהוא התפלל על פושעי ישראל שיחזרו בתשובה, ואז הרגיש זושא באהבת ישראל הגדולה שבו. מעתה החליט שלא יתפלל סתם שיחזרו בתשובה, כי לפעמים התשובה עלולה להיות נלווית לייסורין ולעונש אלא יבקש רחמים וחסדים על עם ישראל וממילא יחזרו בתשובה.⁷ הסיפורים החסידיים מבליטים את אהבת ישראל הגדולה שפיעמה בנפשו ושהייתה גלוייה וידועה לכל מכיריו.

הוא אף עסק בפדיון שבויים ומסופר שבאחד מהאכסניות שביקר הצטער לראות את הציפורים כלואות בכלוב. מיד קישר בין כיתות הגליו לפדיון שבויים לבין מצבם של הציפורים. הוא ריחם עליהן ושחררן. כשהתברר לבעל הבית מי עשה זאת פנה אל ר' זושא בחמת קצף. ר' זושא ענה לו שכתוב בתהילים: ”ורחמיו על כל מעשיו”. כששמע זאת בעל הבית כעס עליו יותר והכהו עד זוב דם. ר' זושא אמר לו שהוא הולך לקיים מצוות פדיון שבויים ואתה שהכיתני דע שמשמים יענישו אותך ותהיה מחוסר כל ימי חיך. לימים כשר' אלימלך אחיו נלווה עמו במסעותיו הם ישבו לסעוד ועני נכנס. ר' זושא רמז לאחיו על אותו עני, ור' זושא יידע את ר' אלימלך שהיה זה העני שהיכה אותו. לשאלתו של ר' זושא: ”ידוע לי שפעם היית עשיר מה הביאך לחזר על הפתחים?” השיב העני שכל רכושו נשרף.⁸

ר' זושא קבור באניפולי ליד קברו של המגיד ממזריטש.

✦ ר' אלימלך מליז'נסק

חקר הביוגרפיה של ר' אלימלך מליז'נסק מבוסס על ספרות הגיוגרפית חסידית שנדפסה לאחר מותו של ר' אלימלך בספר אוהל אלימלך, וכן על סיפורים רבים נוספים מפי תלמידיו הרבים. ספרו הדרשני על פרשיות השבוע נועם אלימלך, וכן האגרות המצורפות לספר מצליבות את האינפורמציות השונות על דמותו.⁹ למרות שאין בידינו תמונה של ר' אלימלך ישנן עדויות על

6 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, עמ' מג, סימן סז.

7 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, עמ' מב, סימן סד.

8 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, עמ' כא סימן לג.

9 על חקר אישי החסידות מבחינה היסטורית ראו: יוסף שלמון, ”ר' נפתלי צבי הורוויץ מרופשיץ – קווים ביוגרפיים”, בתוך: רחל אלינור, ישראל ברטל, חנא שמרוק (עורכים), צדיקים ואנשי מעשה מחקרים בחסידות פולין, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ”ד, עמ' 91–117.

מראהו החיצוני כפי שאנשים זכרוהו מתקופת נדודיו קודם התגלותו.¹⁰ לפי התיאור הוא היה גבה קומה, לבוש במלבוש קצר כדרך האנשים הפשוטים, והיה חגור בחגורה קלועה מתבן ושני קולטניס (צמות) היו לו בזקנו. לדברי המגיד מקוויניץ היו לר' אלימלך עיניים מאירות, סוקרות וחודרות.¹¹ ר' אלימלך נולד בתע"ז ונפטר בתקמ"ז.¹² (1717–1787) בן לר' אליעזר ליפא, יהודי כפרי עשיר, שהתגורר בכפר לופוחי שליד טיקטין. הוריו של ר' אלימלך היו ממשפחה מפוארת ומיוחסת.¹³ בשנות נעוריו הוא נהג בסיגופים תוך ישיבה בין נמלים וקוצים עוקצניים, וכן ערך גלגולי שלג. הוא יצא עם אחיו ר' זושא מאניפולי לגלות, כדי להשיב רבים מעוון.¹⁴ למנהג זה של עריכת גלות מרצון הנקרא "אפריכטען גלות" בלשון החסידים שורשים עמוקים בתולדות היהדות. לנדודים אלו נלוו סבל, ביזיונות וחרפות.¹⁵ בעקבות אחיו ר' זושא התודע ר' אלימלך לחסידות, הפך לתלמידו של המגיד ונמנה על הארי שבחבורה.¹⁶ ר' אלימלך התיישב בליז'נסק שבגליציה. משם הפיץ את תורתו הייחודית, וקנה לו תלמידים הרבה.¹⁷ ספרו נועם אלימלך נכתב ונערך על ידי בניו ר' אלעזר

10 על מראהו החיצוני של ר' אלימלך ראו: אוהל אלימלך, עמ' קיד.

11 יד מאור ושמש ותולדותיו, אלי' חיים קרלבר, (עורך), ברוקלין תשל"ז, עמ' שכ"ה.

12 על שנת פטירתו חלוקות הדעות, ישנה דעה האומרת שזה היה בשנת תקמ"ו. ראו: בצאלאל לנדוי, הרבי רבי אלימלך, עמ' רצא–רצב הערה 2; פרטים ביוגרפיים נוספים ראו: אלפסי, ערך: "ר' אלימלך מליז'נסק", אנציקלופדיה לחסידות, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ו, עמ' רלב–רמא; נועם אלימלך לר' אלימלך מליז'נסק, מהדורת נגאל, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ח, עמ' 9–19.

13 אוהל אלימלך, סימן קנ; גדליה נגאל, משנת החסידות בכתבי ר' אלימלך מליז'נסק ובית מדרשו, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית תשל"ב, עמ' 25.

14 לפני התגלותו ר' אלימלך נדד במשך שנים רבות עם אחיו ר' זושא ראו: אוהל אלימלך, א, קעז, קצ"ו.

15 נדודים אלו נקשרו עם תפיסת הקבלה. מטרתם היתה לגאול את השכינה הנמצאת בגלות וכן לקרב את הגאולה. ראו: אוהל אלימלך, סימן קצו; איידלבוים מאיר, רבי אלימלך, עם עולם, תל–אביב (חסר ציון שנת דפוס), עמ' 35–37. על המקורות הקבליים של הגלות ראו: גרין אברהם יצחק, בעל הייסורים, עם עובד, תל–אביב תשמ"א, עמ' 221 ובהערותיו עמ' 424 הערה 15; משה חלמיש, מבוא לקבלה, סדרת הלל בן-חיים, ההסתדרות הציונית, ירושלים תשנ"א, עמ' 141–142. על תבניות הנידודים במקרא כבסיס לעיצוב תפיסת הנידודים בספרות הישראלית ראו: אירית אהרון, נדודים וחיפושי דרכים – בדיקת יסוד הנידודים בסיפורת הישראלית של תקופת המדינה, עבודה לשם תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ז, עמ' 50–55.

16 נועם אלימלך וישב, עמ' כא ע"א, ר' אלימלך מזכיר את רבו פעמים רבות.

17 על תלמידיו הרבים של ר' אלימלך ועל תורתם ראו: גדליה נגאל, משנת החסידות, עמ'

ואחיו הקטן ר' אליעזר והמסייע ר' יעקב דב בער הלוי. הספר הובא לדפוס בשנת תקמ"ח (1788 בדפוס למברג). הספר נחשב לאחד מספרי היסוד של החסידות.¹⁸ מאיר איידלבוים בדבריו על הספר אומר שאף שגדולי החסידים והאדמו"רים ראו בו עמקות גדולה שרק בעלי דרגות מסוגלים להבינו, בכל זאת נהפך לספר פופולרי, ואפילו הפשוט שבפשוטים היודע לקרוא בספר, ומבין מה שקורא, מסוגל להבין אותו ולמצוא בו מלוא חופנים מוסר השכל, הנהגות והשגות.¹⁹ בספר מפתח ר' אלימלך את רעיון "הצדיקות המעשית" של הצדיק, שכל מהותו מוקדשת להשפיע על עדתו מבחינה רוחנית וגשמית. ר' אלימלך מצא את המזיגה שבין מיסטיקאי לבין מנהיג חברתי. כמו הצדיק במשנתו הוא מגשים בחייו את אידיאל הדבקות המיסטית יחד עם הדאגה לעדתו²⁰ סיפורים רבים על כישוריו הרוחניים וכוחותיו המטאפיזיים של ר' אלימלך מעידים על גדולתו האישית, על השתדלות להעלאת דרגתם הרוחנית והמוסרית של תלמידיו וחסידיו וכן על עזרתו לכל אדם שהתמודד עם קשיים בחייו.²¹

✦ ר' נפתלי מרופשיץ

ר' נפתלי מרופשיץ נולד בשבועות תק"כ (ביום פטירת הבעש"ט) ונפטר בי"א אייר תקפ"ז. (1760–1827) נמצאים בידינו פרטים ביוגרפיים רבים וכן סיפורים רבים שנכתבו על ר' נפתלי. מתוכם מצטיירת דמות מיוחדת וססגונית בנוף של חסידות גליציה. הוא נצר למשפחת רבנים מיוחסת, המתייחסת

35–54. תרשים של תלמידי ר' אלימלך ראו: אהרון זאב אשכולי, חסידות בפולין, מאגנס, אוניברסיטה עברית, ירושלים תשנ"ט, עמ' 42–43.

18 נגאל, משנת החסידות, עמ' 18–21. על גדולת הספר ועל חשיבותו ראו: איידלבוים, רבי אלימלך, עם עולם תל-אביב, עמ' 156–164; אוהל אלימלך, סימן כט, לד, קצב, קצג, קצא. לספר מיוחסים כוחות מטאפיזיים, ועל כן נוהגים לקרוא בו גם היום בחדרי המתנה של חדרי הלידה כסגולה לנשים בשעת הלידה (מפי אחיות שעובדות בבית-חולים "שערי צדק").

19 איידלבוים, רבי אלימלך, עמ' 156.

20 נגאל, משנת החסידות, עמ' 20; הנ"ל, "מקורות ומקוריות בספר נועם אלימלך", דברי הקונגרס למדעי היהדות, 6 (תשל"ג), עמ' 293–299.

21 אוהל אלימלך, קמט, קפ, קפה, רמב, ריג, רפג, רצה; עשר צחחות, ר' ישראל ברגר, פיעטרקוב תר"ע, סימן טו, מ; ראו: אליעזר דוב גימן, ספרן של צדיקים, ורשא תרע"ד, מערכת ט, סעיף א, עמ' יט–כ, סעיף ג' עמ' כ; משה חיים קליימן, לישרים תהילה, פיעטרקוב תרפ"ו, עמ' 88–89.

אוהל נפתלי, סימן רעה, עמ' 100. המגיד מקוויניץ אמר עלי, כי הוא הפרשן הטוב ביותר של נועם אלימלך, כיון שזכה להדרכתו האישית של ר' אלימלך. על דמותו של ר' נפתלי ראו: שלמון יוסף, "ר' נפתלי צבי הורוויץ מרופשיץ - קווים ביוגרפיים", עמ' עמ' 91–110.

לשל"ה (בעל שני לוחות הברית). אביו ר' מנחם מנדל שימש ברבנות בלינסק. (גליציה המרכזית) מוריו המובהקים בחסידות היו ר' מיכל מזלוצ'וב ור' אלימלך מליז'נסק, אך בעת ובעונה אחת ראה עצמו גם כתלמידם של ר' מנחם מנדל מרימינוב, ר' ישראל מקוזניץ (המגיד מקוזניץ) ור' יעקב יצחק הורוויץ ("החווה מלובלין"). במשך כמה שנים שימש ברבנות בערים רופשיץ לינסק וכל גליל סנוק בעת ובעונה אחת למרות המרחק שבין המקומות הללו. משנת תקע"ה (1815) היה אדמו"ר לאלפי חסידים.

דרכו בחסידות, כפי שבאה לידי ביטוי בספריו,²² לא הייתה חדשנית. אלא הוא נתייחד באישיותו: חידוד ובדיחות הדעת בנגלה, דבקות וסגפנות, כעדות תלמידיו, בסתר. שאיפתו הייתה להגיע לאמונה תמימה על ידי עיון ופקחות. בניו ותלמידיו המשיכו בדרכו והקימו חסידויות המשך.²³ ישנם מספר סיפורים באוהל אלימלך ובאוהל נפתלי על ר' נפתלי ועל מורו ר' אלימלך. מתוכם עולה מערכת יחסים מיוחדת במינה ומופלאה.²⁴

✧ ר' מנחם מנדל רובין מלינסק

בן ר' יעקב יוקל אב בית דין לינסק. נולד בערך בשנת ת"ק ונפטר בשנת תקס"ד (1740–1804). חתן ר' יצחק (ר' איציקל) הלוי הורוביץ אב בית דין המבורג. תלמיד ה"מגיד" מזלוטשוב בנו של רבי מנחם מענדל, הרה"ק רבי נפתלי מרופשיץ, נקרא בשם משפחתו הורוביץ, כשם משפחתו של הסבא, ולא רובין כשם משפחתו של אביו.

✧ ר' לוי יצחק מברדיצ'ב

ר' לוי יצחק מברדיצ'ב נולד בשנת ת"ק (1740) בעיירה הוסקוב שבמחוז פשמישל, לאביו רבי מאיר ברבי משה מזאמושטש, בן למשפחת רבנים שבמשך כ"ו דורות לא הוסר כתר תורה ממנה. בימי נעוריו היה נודע בכינויו ה"עילוי מירופלב", על שם מקום לימודיו. זמן מה ישב בלוברטוב בבית חותנו הגביר ר' ישראל פרץ. בהשפעת רבי שמלקה מניקלשבורג,

22 ספריו: אילה שלוחה (לבוב תרכ"ג), זרע קדש (לבוב תרכ"ח). תורתו מצויה גם בספרים: עשר צחצחות (פיטרקוב תרס"ה), אוהל נפתלי (לבוב תרע"א); ראו: נגאל, משנת החסידות, עמ' 45–46. נגאל דוחה בתוקף את דעתו של דובנוב המטילה ספק במקורות ספרי ר' נפתלי מרופשיץ.

23 מתלמידיו היו: ר' חיים מצאנו, ר' שמואל מקמינקא וחתנו ר' אשר מרופשיץ.

בניו: אליעזר, יעקב ואברהם, המשיכו את "שושלת רופשיץ" אחריו.

24 ראו להלן הסיפור השני – שתי גרסאות; דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 50–88.

שהתוודע אליו עת ישבו ברוטשוול, נסע רבי לוי יצחק למזריטש וישב שנים מספר בבית המגיד, שם למד את דרך החסידות. משנת תקכ"א מילא את מקום רבי שמלקה ברבנות רוטשוול, בשנת תקכ"ה נתקבל כרב בז'ליחוב. בשל רדיפות המתנגדים עבר בשנת תקל"א לפינסק, בה שימש כרב וריש מתיבתא. גם שם לחמו נגדו המתנגדים ופעם אף התנפלו על ביתו ושדדוהו. משנת תקמ"ה שימש ברבנות ברדיצ'ב, בה מצא אפשרות להקים מרכז חסידי גדול ולכהן בכהונותיו כרב וכמנהיג רוחני במשך עשרים וחמש שנה עד יום כ"ה תשרי תק"ע (1810) בו "כבה אור העולם" (כביטוי של ר' נחמן מברסלב). מרוב הערצה לרבה לא קיבלו עוד בני ברדיצ'ב רב לקהילתם וכל גדולי התורה שבאו אחריו כונו בתואר דיין ומורה הוראה. דברי תורתו והגותו מכונסים בספרו קדושת לוי.²⁵ (סלאוויטא תקנ"ח) שלשה בנים היו לו: רבי מאיר מחבר הספר כתר תורה,²⁶ שנפטר עוד בחיי אביו, רבי ישראל, רבה של פיקוב וממלא מקום אביו ורבי דוב בעריש. על תלמידי המרובים שהגיעו לאלפים – כעדות בנו רבי מאיר – נמנו גם: רבי אהרן מז'יטומיר, רבי אברהם דוב מבוטשאטש, רבי חיים יוסף מפייסטין, רבי אברהם מרדכי מפיינטשוב, רבי יוסף מנימירוב ורבי צבי חסיד מימפוליצ.²⁷ ר' לוי יצחק מכונה בתואר סנגורם של ישראל. שם משפחתו "דערבארימדיקער" (הרחמן) אותו קיבל מידי השלטונות כנראה לאחר שפלט קריאה נרגשת כשהפקיד האוסטרי – הונגרי שאל אותו לשמו. פירוש אחר לשמו על שום מאמר חז"ל: "מה הוא חנון ורחום אף אתה היה חנון ורחום".²⁸ הסיפורים הרבים המסופרים עליו בקרב החסידים מפארים את תכונותיו ואת הליכותיו כאיש הרגש והרחמים, ומתארים אותו בייחוד כאוהב ישראל, כסנגור האומה ופרקליטה הגדול.²⁹ ידועה תפילתו במוצאי שבת לפני ההבדלה הנאמרת בידיש וכולה ספוגה באהבת ישראל ובבקשה לשבוע טוב מלא באמונה בה' מתוך אהבת חברים. בתפילתו מבקש ר' לוי יצחק ברכה והצלחה וחסד וסיעתא דישמיא לכל ישראל. דמותו הייחודית בעלת העוצמה והאהבה לעם ישראל עוצבה בזא'נרים שונים של יצירות ספרות בעם ישראל ביצירותיהם של אצ"ג, שניאור זלמן, יעקב כהן ושמשון מלצר.³⁰

25 ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, קדושת לוי, סלאוויטא תקנ"ח.

26 ר' מאיר בן ר' לוי יצחק מברדיצ'ב, וורשא תרס"ו, 1906.

27 יצחק ורפל, ספר החסידות, תש"ז, נמצא באתר דעת.

28 תלמוד בבלי, שבת, קלג, ע"ב; רבי לוי יצחק מברדיטשוב – סיפורים, (עורך: גדליה נגאל), מכון קדושת לוי ירושלים תשנ"ז, עמ' 12.

29 פירוט ביבליוגרפי של הסיפורים החסידיים על ר' לוי יצחק ראו: ר' לוי יצחק מברדיטשוב – סיפורים, עמ' 12–13.

30 בשירה: אצ"ג, "בקץ הדרכים", אורי צבי גרינברג כל כתביו, כרך ו', מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ג, עמ' 61–64; שניאור זלמן, "דין תורה חדש לרב לוי-יצחק", כתבי זלמן

ספר סיפור ראשון

"ר' זושא מאניפולי רעב"

הרב הקדוש החסיד המפורסם הרבי ר' זוסיא זצ"ל מהאניפולי היה דרכו בקודש שאחר תפילת שחרית לא היה אומר למשרת שלו שיביא לו לאכול רק היה אומר לעצמו בזה הלשון: "רבונו של עולם זושא הוא רעב מאוד הזמן נא עבורו סעודתו", והמשרת אשר כששמע דברים הללו ידע להביא לפניו לאכול. כן היה דרכו תמיד. והנה פעם אחת נועצו המשרתים ביניהם שכל זמן שלא יאמר להם מפורש שיתנו לו לאכול לא יתנו לו כלום. והנה שם בעיר אניפאלי בשעת ירידת הגשמים כל רחובות העיר מלאות רפש וטיט ואי אפשר בנקל להתהלך בין הרחובות ומונחים שם קרשים לעבור עליהם מרחוב לרחוב. והנה באותו היום שנועצו המשרתים שלו שימתינו ולא יתנו לו לאכול עד שיעבור על מנהגו ויאמר להם בפירוש שיתנו לו. הנה באותו היום אירע שהרב הלך בבוקר קודם התפילה אל המקווה, כמנהגו לילך מדי יום ביומו. ואירע שבא לקראתו איש אחד שלא היה מבני העיר ולא הכיר את הרב מעולם. הרב הקדוש ר' זוסיא היה דרכו שלא להתהדר במלבושי כבוד, לכן לא הכיר אותו זה האיש כלל במלבושיו, ונדמה לו כאיש עני, וכאשר נפגשו שניהם על אחד הקרשים דחה האיש ההוא את הרב הקדוש אל תוך הרפש על דרך שחוק. אח"כ כאשר בא האיש אל אכסניא שהיה מתאכסן שם וסיפר להם מן השחוק הזה שבא לקראתו על הקרש עני וזקן והוא דחף את העני לתוך הרפש וצייר לפני בעל האכסניא את תבנית הזקן ההוא ואת תבנית מלבושיו, צעק מיד עליו: "אוי מה עשיתם הלא זה הוא רבינו הצדיק והקדוש אשר בצלו נחיה והוא רגיל לילך כך יחידי בלא משמש ובמלבושים כאלו". האורח הזה נבהל מאוד מדברי בעל האכסניא והתחיל לשאול ממנו איך לפייס את הרב כי התחרט על הביזיון שביזה את הצדיק הזה בקלות דעתו ופחזותו. השיב לו בעל האכסניא: "הנה אנחנו מכירים את טוב מדת ענוותנותו שמיד שתלך אליו לשאול סליחתו ימחול לך מיד בלבב שלם. רק אם תלך אליו לא תלך ריקם כי אחר התפילה מיד צריך הוא לטעום דבר מה, לכן תקח יי"ש ולעקף (סוג עוגה מכונה היום עוגת טורט או עוגת שיפון) ותלך אליו ותמתין עד שיסיים תפילתו ושיעורין שלו ותכנסו (תכנס) אליו מיד שיקבל הנאה ממך לפייסו על הביזיון שבזית אותו. כן עשה ובא אל בית הרב ממש בשעה שהתחיל לומר: "רבונו של עולם זושא הוא רעב מאוד" כדרכו קודם האכילה כנ"ל רק שתמיד היו המשמשים ממתנינים ומביאים לו מיד לאכול אבל היום שהטמינו

שניאור, כך א', דביר תל-אביב תשכ"ו, עמ' קי"א-קי"ד; במחזה: כהן יעקב, "הצעקה השלישית", כתבי יעקב כהן, כתבים דרמטיים, כך ב, דביר, תל-אביב תשכ"ח, עמ' צז-ק; בבלדה: שמשון מלצר, "דין תורה", שירים ובלדות, דביר, תל-אביב תשכ"ב, עמ' 151-155.

עצמם המשמשים התחיל לומר כך איזה פעמים: "זושא הוא רעב, רבונו של עולם הזמן לי מה לאכול" והנה האיש פתח הדלת והביא יי"ש ומיני מתיקה והעמיד על השולחן והרב טעם ונהנה ממנו ומחל לו הכל בלב שלם. והמשרתים שמעו שנשנתק הרב יצאו ממחבואם והמה ראו כן תמהו שעומד על השולחן יי"ש וכל מיני מתיקה ולא ידעו מה הוא והבינו שבשביל שלא רצו להביא לפניו היום סעודתו הזמין לו הש"י סעודה טובה בדרך פלא, וראו בחוש כי דרכי הנהגתו של הרב הקדוש ראוי והגון הוא בשמים ממעל ומשגיחין עליו שלא להפריע אותו מעבודתו עבודת הקודש.³¹

✧ מבנה הסיפור

הסיפור בנוי משני מהלכים המשתלבים זה בזה:

א. ר' זושא ומשרתיו.

ב. האורח ומעשיו.

חלק ראשון: מתארות את ר' זושא ומשרתיו.

חלק שני: מתארם את ר' זושא ומפגשו עם האורח.

חלק שלישי: האורח מתרברב בפני אנשי האכסנייא וההנחייה שקיבל מהם.

חלק רביעי: התיקון וההתרה, המפגש השני בין האורח לר' זושא

חלק חמישי: הסיפור חוזר ומתאר את הבנתם של המשרתים במעלותיו של הצדיק.

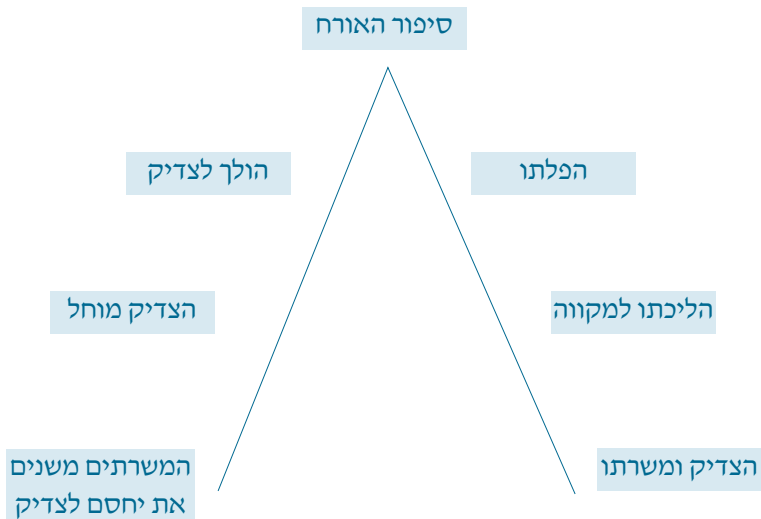
הסיפור שהתחיל בתיאור דרכו בקודש של ר' זושא שלא היה פונה למשרת ישירות לבקש ממנו את ארוחתו מסתיים בתובנה החדשה של המשרתים בדבר עבודת הקודש של הצדיק.

31 ר' זושא מאניפאלי, מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, (נתן נטע קאלביעל, מלקט, מהדורה ראשונה פיעטרקוב תרע"ב), הוצאת שמואל בלוטניק, בני-ברק תשס"א, עמ' מד-מה, סימן עד.

לסיפור זה ישנן עוד שתי גרסאות השונות במקצת: קרליבך שלמה, יחד כולם קדושה, ירושלים תשס"ג, עמ' 101-99 (גרסה זו היא שכתוב של היגוד הסיפור בע"פ בלווי מוסיקה ע"י קרליבך). גרסה זו שונה במספר פרטים ובעיקר נוסף עליה הסגנון האישי המיוחד של קרליבך.

לסיפור יש גם עיבוד מוסיקלי באנגלית בסגנון הקאנטרי של להקת JOURNIES. השיר נקרא אמנם THE REBBE OF LUBLIN, אולם זהו עיבוד לסיפור שלעיל. תודה לד"ר חנה הנדלר על הפניות אלו.

המהלך הגרפי של הסיפור:

התיאור הגרפי ממחיש את מהלך האירועים, את מהלכיו של הצדיק, את נקודת השיא של הסיפור ואת ההצטלבות של שני האירועים שהביאו למהפך התודעתי של האורח ושל המשרתים. הוא אף מבליט את המבנה המעגלי של הסיפור המתחיל בנושא המשרת ושאר המשרתים ומסיים בהם.

הטלוס³²

האידיאה העומדת בבסיס הסיפור ואשר הסיפור כולו מייצג אותה היא כוחם של הביטחון והאמונה בקב"ה אשר פועלים במציאות. כאן הם מודגמים באישיותו של הצדיק ר' זושא ומוקרנים על כל מהלך הסיפור.

³² הטלוס הוא מושג בהרמנויטיקה הקשור לתימטולוגיה. הוא האידיאה שנמצאת בתשתית של הסיפור והמקרינה על כל הרכיבים הפואטיים שבטקסט. על המיתודה התימטולוגית ראו: יואב אלשטיין ואבידב ליפסקר, אנציקלופדיה של הסיפור היהודי, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ה, עמ' 25-51.

בסיפורנו ר' זושא הוא כבר ידוע "כרב הקדוש החסיד והמפורסם", "רבינו הצדיק הקדוש אשר בצילו נחיה" מנהגו בקודש היה שלאחר תפילת שחרית לא ביקש ממשרתו להביא לו אוכל אלא דיבר אל עצמו, ודבריו הופנו לקב"ה שיזמין סעודה לר' זושא הרעב, ואז כשהמשרת שמע זאת ידע שעליו להביא לר' זושא אוכל. ציון הזמן "כן היה דרכו תמיד" מדגיש את ההתנהגות הקבועה של הצדיק בנושא זה. פנייתו היום יומית לבורא עולם חושפת את אמונתו ואת ביטחונו הגדול בו, ואליו הוא פנה בלשון בקשה "הזמן נא". התנהגות זו תואמת את תפיסת עולמו של ר' זושא הבאה לידי ביטוי בתורתו העיונית.

על דיבור המתחיל "וידר יעקב נדר לאמור אם יהיה אלוקים עמדי וגו' ונתן לי לחם לאכול ובגד ללבוש וגו' וכל אשר נתן לי עשר אעשרנו לך" אומר ר' זושא:

שמעתי מהחכם השלם האלוקי מו"ה זוסיא מאניפאלי פירוש על מה שכתוב במעשר (מלאכי ג, י) "ובחנוני נא בזאת אם לא אפתח לכם ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די", כי מי שבוטח בביטחון גדול ואמונה חזקה רק בו יתברך שהוא סיבת כל הסיבות. ולא בעצם הסיבה הכלי אשר בה יתן השפעתו. אם הוא במדרגה זו אזי יורד לו ההשפעה מלמעלה מבעל הרצון עצמו בלי אמצעות צמצומים ולבושים. רק מופשט מן לבושים מוגבלים שהן דרך ירידת עולמות".³³

על פי ר' זושא מי שבוטח בה' (שימלא כל מחסורו) ולא באמצעים שדרכם עוברת ברכת ה' – מקבל את הברכה ישירות ממנו. ובמקום אחר מוסיף ר' זושא:

כשה' יתברך ברוך הוא כשברא את העולם השפיע מטובו צינורות מושכים שפע לצורכי בני אדם, ודרך השפע שלא להפסיק כלל. אלא כשהאדם נופל ממדרגתו ואין לו ביטחון בבורא ברוך הוא המשגיח האמיתי הזן ומפרנס בריווח בלי הפסק כלל אז עושה האדם ההוא במחשבתו ההוא אשר לא מטוהרה היא פגם חלילה בעולמות העליונים ומתישין כוח פמליא של מעלה רחמנא ליצלן ואז נפסק השפע חלילה וצריך השם יתברך ברוך הוא לצוות מחדש השפע שתלך כמו מתחילת הבריאה... שהתורה מלמדת לאדם דרכי ה' שיהיה האדם שלם בבטחונו על אלוקיו ולא יאמר כלל מה יאכל, כי כאשר חלילה יפול מן הביטחון לחשוב מה יאכל, הוא עושה פגם חלילה בהשפע...".³⁴

כלומר, חוסר ביטחון בה' בהקשר ליכולתו לזון את האדם פוגע בפמליא של

33 מנורת זהב עם בוצינא קדישא, ויצא, עמ' כז.

34 מנורת זהב עם בוצינא קדישא, בהר, עמ' צג.

מעלה. בבריאת העולם הקב"ה יצר דרכים – צינורות שתפקידם להעביר את השפע האלוקי בצורה ישירה לעולם ואדם בקטנות אמונתו יוצר חסימה בזרימת השפע. בלשון העברית המלה שפע בשינוי האותיות היא גם פשע. היינו, האדם חסר האמונה פושע ופוגם ביסודות הבריאה.

מעשיו ודבריו של ר' זושא בסיפור הם ביטוי מעשי להשקפת עולמו הרוחני. לבו ופיו שווים. הוא נאה דורש ונאה מקיים.³⁵ אמירתו שהוא רעב ובקשתו מהקב"ה שיזמן לו אוכל זו לא התחסדות או מבחן כלפי שמיא אלא זו אמונה שורשית ואמיתית כפי שהחסידות הדגישה. ואכן השתלשלות העלילה מוכיחה שאמונתו בקב"ה היתה שלימה וירידת השפע – האוכל חלה בזמן המדויק ובדרך ישירה ובלתי שגרתית.

ר' זושא הגיע לדרגת אמונה זו מתוך נסיונותיו הפרטיים. בסיפור אחר מסופר:

וסיפר לי מורי חמי הצדיק המפורסם מורנו הרב אברהם מרדכי מפינטשוב ששמע מאיש אלוקים קדוש מורנו הרב ר' זוסיא מאניפאלי שסיפר לי איך בענייתו היה שמש בעיר אוסטררהא והיה דרכו להתענות שניים ושלושה ימים. ואחר כך היה הולך לבקש מאיזה בעל הבית שיתן לו על לחם להשיב נפשו. ופעם אחד אמר בליבו שזהו חיסרון אמונה לילך ולבקש לחם אלא יבטח באלוקיו באמונה שלימה שלא יחסר מזונו. ופעם אחד התענה שלושה ימים כדרכו ואחר התענית לא היה מי שיתן לו מעט לחם והלך והתענה עד שהיה קרוב למות ולא היה מי שיתן לו שום דבר. והיה רעש גדול למעלה ולא היה בכל המקום מי שיזדמן לפניו זה המצווה הגדולה לקיים נפש קדוש כזה, כי לא היה אפילו אחד שיהיה ראוי לזה, אף שהיו שם אנשים כשרים הרבה לא היו ראויים למצווה זאת שישלח לו השם יתברך דורון כזה כמבואר בזוהר (ויקהל דף קצ"ת ע"א), וברא לו השם יתברך שני דדין בפיו אחד הוציא דבש ואחד הוציא חלב. ושלושה חודשים היה ניזון מזה הדבש וחלב, שהיה יונק מן הדדין. ואחר שלושה חודשים בא אליו אחד ואמר לו: "זוסיא קח ששה גראשיש וקנה לך לחם". אזי ברגע נפסק זה הדבש וחלב. כך סיפר לי הצדיק בפיו למורי חמי.³⁶

לדיבורו של הצדיק ר' זושא יש כוח מטאפיזי להשפיע על מהלכי שמים ולכן בקשתו לאוכל מתממשת בפועל, כדברי ר' אלימלך אחיו:

"ונראה שהוא על ידי הדיבור הקדוש כי כשהצדיק מתחיל לומר דיבורים אזי עושה פעולה בכל העולמות".³⁷

סיפור זה עם פרטי המסירה נועד ליצור אמינות אצל קורא הסיפור ומעצים

35 חגיגה, יד, ע"ב.

36 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, ואתחנן, עמ' קיח.

37 נועם אלימלך, יתרו, מא, ע"ב.

את דמותו הייחודית של הצדיק. ר' זושא מגיע למסקנה אמונית שבקשת אוכל מהזולת מעידה על חוסר אמונה בה' יתברך, אלא יש להאמין בכל לב שה' ימציא לו אוכל. סיפור התנהגותו של הצדיק מאשש את אמונו הגדול בבורא עולם. ניתן לומר, וזאת דרך מחשבותיהם של משרתיו, שר' זושא בסיפורנו חי בעולמות עליונים, בדבקות מתמדת ובניתוק מסוים מסביבתו. לכן אינו מודע למחשבותיהם של משרתיו, ואינו חש ברצונם לבחון את התואם בין בקשתו מהבורא לאוכל ובין מילוי צורך זה על ידי הקב"ה.

מנהגו של הצדיק היה לטבול במקווה בכל יום. ציון הזמן של ירידת גשמים ורחובות מלאים ברפש וטיט מעצימים את מסירות הנפש שלו שלא פסק ממנהגו לטבול במקווה אף כשתנאי מזג האוויר היו קשים והכבידו על האדם. נאמר בסיפור שר' זושא לא הקפיד על לבוש מהודר והזר חשב שלפניו עני זקן. במפגשם על הקרשים שהונחו מרחוב לרחוב, דחף האורח את ר' זושא לתוך הרפש בשחוק ובזלזול.

תיאורים אלו באים להעצים את דמותו של ר' זושא שלא ויתר על ההליכה למקווה למרות מזג האוויר הקשה. כמו כן דמותו מועצמת בסיפור למראה שתיקתו למרות הביזיון בדחיפתו ובבגדיו המרופטים שנזדהמו מהרפש והטיט תוך כדי נפילתו לשלולית.³⁸ בד בבד תיאור הטיט והרפש הריאליסטיים יוצרים פיחות בדמותו של האורח שלא חס על העני הזקן ודחפו מהקרש כשהוא יודע בוודאות מה תהייה תוצאות מעשיו. ר' זושא לא הגיב למעשה האורח. חוסר תגובתו הוא יישום מעשי לתפיסת החסידות המדברת על "מידת הישתוות" כלומר, התבטלות מוחלטת כלפי ביזיונות או אפילו שבחים ששומע על עצמו כדבריו:

"ועיקר התיקון שפלות רוח. להיות בעיני עצמו פחות מכל הפחותים שבעולם שבישראל ולסבול חירופין וגידופין לשבר את לבו"... ויהיה כאזוב שפל ונבזה בלב שמח לקבל הכל באהבה ויאיר עליו שורשו ויקבל פני השכינה..."³⁹

38 ראו להשוואה: חיים הזז, "שלולית גנוזה", ריחיים שבורים, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 122-136; דיון ספרותי לסיפור ראו: מלכה פוני, הסיפור הקצר-פרקי לימוד, ידיעות אחרונות, תל-אביב 1994, עמ' 141-176.

39 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, עמ' פח-פט. על ביזוי של ר' זושא ור' אלימלך ראה בסיפור הבא בגרסתו השנייה: "ר' אלימלך ור' נפתלי בתיקון חצות". ר' נחמן מברסלב מוסיף פן נוסף לתגובת המבוזה:

"שעל ידי הדמימה והשתיקה ששותקין לחברו כשמבזין אותו, על ידי זה זוכה לתשובה, שהיא בחינת "כתר"... כי צריכין ליהרר מאוד לדון את כל אדם לכף זכות, ואפילו החולקים עליו ומבזין אותו צריך לדונם לכף זכות ולשתוק עימם". ר' נחמן מבסס את קביעתו בהסתמך על המדרש הרואה בכל אחד מישראל אבן טובה שמיפה את כתרו של הקב"ה. (ויקרא רבא, פרשה ב') ולכן השתיקה חשובה כדי לא לקלקל את כתרו של הקב"ה. ויתירה

שוב אנו עדים לתואם שבין התפיסה האמונית התיאורטית של ר' זושא לבין מציאות חייו היום יומית. הנפילה ואי תגובתו של הצדיק תואמת את תפיסת החסידות שעל האדם לחוש שפלות וענווה גדולה כאילו הוא עפר ואפר כפי שר' אלימלך מנסחה:

"מזבח אדמה תעשה לי פירוש: אני נותן לך עצה שתזבח את היצר הרע על ידי שתעשה את עצמך אדמה כעפר ואפר".⁴⁰

בסיטואציה זו ר' זושא הועמד במבחן והוא הצליח בו. אלא שחוסר תגובתו התפרש על ידי האורח כחולשה, והוא סיפר את המעשה בגאווה בפני אנשי האכסניה. בסצינה הרביעית בסיפור התקיים מפגש שני בין ר' זושא לאורח ושוב מועצמת דמותו של הצדיק. מנהגו הקבוע של ר' זושא היה לבקש את האוכל מהקב"ה והנה מופיע ובתזמון מדהים האורח כשבידו יי"ש ומיני מתיקה עבור הצדיק ובפיו התנצלות על התנהגותו המעליבה. ר' זושא טעם מהכבודה, נהנה מאוד ומחל לו על הכל בלב שלם.

ההנאה ועצם האכילה קשורה לתפיסת החסידות שנקראת "עבודה בגשמיות" היינו, באמצעות הברכה שאדם מברך על האוכל שלפניו הוא מעלה את ניצוצות הקודש שבו וכך הוא עשוי לדבוק בקב"ה דרך האכילה.⁴¹ על אישיותו של הצדיק אנו שומעים גם מפי בעל האכסניה המכנה אותו: "רבינו הצדיק והקדוש אשר בצילו נחיה". בעל האכסניה נרעש מהביזיון שנתבזה רבם והוא מתארו במטאפורה מתחום הצומח. הוא כעץ שבצילו אנו חוסים וממנו מקבלים את חיותנו. כמו כן יודע בעל האכסניה על מידת הענווה של ר' זושא על כן עודד את האורח ללכת לצדיק אשר בוודאי יסלח לו בלבב שלם.

✦ האורח

האורח אינו מצוין בשמו אלא בתואר סתמי "איש אחד". הוא נקלע לאניפולי בימי הגשמים והשתמש בקרשים שנועדו למעבר הולכי רגל כגשר מרחוב לרחוב. העלילה התרחשה על אחד הקרשים שם פגש את ר' זושא שנראה היה כעני זקן לבוש בבגדים פשוטים. הוא לא הכירו. יתכן שהקרש היה צר מדי עבור שני אנשים, ואז ברגע מפגשם דחף האורח את ר' זושא אל תוך הרפש באלימות מהולה בצחוק ובהנאה מתעלולו. מול הדומיננטיות האלימה שלו נשאר ר' זושא בפאסיביות מוחלטת שתאמה את תפיסת עולמו החסידית להתבטל בפני ביזיונות.

מזאת יש לדון כל אדם לכך זכות אפילו אם ביזה אותו. ראו: ליקוטי מוהר"ן, מכון תורת הנצח ברסלב, ירושלים תשנ"א נ"ז.

40 נועם אלימלך, יתרו, מג, ע"ג.

41 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, עמ' מד, סימן עא. ראו להלן מוטיב "האוכל".

שיא דרמטי זה מתעצם עם הגעתו של האורח לאכסניה. שם ללא בושה או ייסורי מצפון על העוול שעשה לעני הזקן הוא סיפר בלעג כיצד דחף את העני לרפש. כנראה שהאורח ציפה לתגובות של צחוק, ואהדה מפי השומעים אך לתדהמתו הגדולה התנפל עליו בעל האכסניה וצעק עליו, כי הבין שהמדובר בר' זושא שנהג ללכת ללא משמש ובגדים כאלו. האורח נבהל מהדברים ששמע והרהורי חרטה הציפו אותו. הוא רצה לדעת כיצד יוכל לפייס את הרב על שביזה אותו והתנהג כלפיו בקלות דעת ובפחזות. זהו המפנה בסיפור שהמשכן יביא את ההתרה. בעל האכסניה הנחה אותו מה לעשות והרגיע אותו שהרב יסלח לו ברוב ענוונותנותו.

לזכותו של האורח יש לציין שהוא עשה בדיוק כפי שהורה לו בעל האכסניה. הוא בוודאי חשש מאוד, אך קיווה שר' זושא יסלח לו. האורח בלא יודעין, הפך לבעל תפקיד ושליח של הבורא למלא את מחסורו של הצדיק. הוא עבר מהפך תודעתי ממבזה למבקש מחילה. ואכן ר' זושא נענה לחרטתו ובאהבת ישראל שבו לא הוכיחו ולא כעס עליו אלא מחל לו בלב שלם.

✧ בעל האכסניה

גם בעל האכסניה אינו מוזכר בשמו. אנו מתוודעים לאישיותו בדו-שיח שלו עם האורח החוטא. כשהאורח צייר בפניו את דמותו ואת לבושו של העני הזדעק בעל האכסניה וצעק עליו בחרדה גדולה. תחושתו של בעל האכסניה בטאה את יחסם החם של כלל בני העיר לר' זושא. הוא המשיל את הצדיק לעץ שמחיה את הנמצאים בצילו, כך ר' זושא בגודל אישיותו מגן עליהם. לאחר שראה בעל האכסניה את האורח מתחרט על מעשהו, הוא ניסה לעודדו, אך בדבריו יש הד של תוכחה מסוימת. אתה לא הכרת אותו אך אנחנו מכירים את הצדיק ואת "טוב ענוונותו". לך אליו מיד והוא יסלח לך בלבב שלם. כמו כן הוא הנחה להביא לו יי"ש ולעקך ולהמתין עד שיסיים ר' זושא את תפילתו ואת שיעורו ואז יכנס אליו ויפייסו בדברי המאכל על הביזיון שגרם לו. בעל האכסניה לכאורה היה יהודי פשוט אולם חכמתו היתה עמוקה. הוא ייעץ לאורח לפעול כפי שרבקה יעצה ליעקב.⁴² דבריו גרמו למהפך בנפשו של האורח ודברי ההנחה והעידוד הפיחו בו אומץ ותקווה ללכת אל הצדיק ולבקש את סליחתו.

✧ המשרתים

המשרתים מופיעים בחלק הראשון של הסיפור ובחלקו החמישי האחרון וכך נוצר מבנה מעגלי בסיפור. המשרת המשמש את הצדיק הוא נציגם של שאר המשרתים. הוא ממלא את תפקידו והגיש אוכל לצדיק כשהוא שומע את ר'

42 בראשית, כז, ח-י.

זוּשָׁא אומר: "ריבונו של עולם זוּשָׁא רעב מאוד הזמן נא עבורו סעודתו". כך נהג בכל יום. אלא שפעם אחת "נועצו המשרתים" ביניהם והחליטו החלטה נועזת ובלתי שגרתית. לפועל "נועצו" יש קונוטציה שלילית והוא מתקשר לתפילתו של דוד המלך בתהילים: "כי אמרו אויבי לי, ושומרי נפשי נועצו יחדיו לאמור אלוקים עזבו..."⁴³

היינו, אויביו של דוד המלך רצו לבחון אם הקב"ה עמו או שעזבו. אף בסיפור המשרתים בוחנים את הצדיק שרק אם יבקש מהם אוכל במפורש יתנו לו. להחלטה זו מתלווה נימה חתרנית ומתריסה שכן הם ניסו לראות אם דבקתו של הצדיק וביטחונו בה' מזהים בשמים כאמיתיים. יש בהתנהגותם משום עזות וחוצפה כלפי אדונם ר' זוּשָׁא. הם ניצלו את טוב לבו ואת שפלות רוחו ועונותנותו. ולכן כשראו את האיש הזר שהביא לצדיק את המטעמים בתזמון אלוקי ברור, הבהיר הדבר למשרתים הנדהמים שהקב"ה בכבודו ובעצמו התערב במילוי צרכיו של הרבי, דאג לו וזימן את סעודתו בדרך פלאית על ידי שליח אחר. נאמר עליהם ש"הטמינו עצמם"⁴⁴ וציפו לראות את אכזבתו של ר' זוּשָׁא ואת קריאותיו לעזרה. מעשיהם מזכירים את התחבאותם של אדם וחוה לאחר אכילתם מעץ הדעת⁴⁵ ויוצרים קישור תודעתי אצל הקורא בין אותו אירוע למעשיהם של המשרתים. הסיפור מתאר את המהפך הגדול ביחסם לצדיק. אם בתחילת הסיפור הם זלזלו בעבודת ה' שלו, הרי כעת הם ראו והבינו כי התנהגותו של הצדיק מוערכת בשמים כהתנהגות ראויה והגונה ומשם משגיחים עליו שלא תופרע עבודת ה' שלו. מכאן שהם עברו שני מהפכים. האחד שינוי ההערכה כלפי רבם, והשני מהפך המחזק את אמונם בקב"ה. ניתן לומר, שהצדיק הפועל "לפי דרכו" מתוך אמונה בקב"ה גורם בגדלות אישיותו לשני מהפכים (שינויים תודעתיים). הראשון אצל האורח והשני אצל המשרתים.

מצע ריאליסטי

לסיפור החסידי קיים מצע ריאליסטי (מתוקף היותו סיפור ביוגרפי) תיאור סדר יומו של הצדיק פותח צוהר למהלך חייו ולעבודת ה' שלו התואמת את תורת החסידות. ירידת הגשמים הרפש והטיט שנוצרו ברחובות העיר והקרשים שהושמו כדי שבני אדם יוכלו בכל זאת להגיע למחוז חפצם, ותיאור האכסניה ובאיה ואף נוכחותם של המשרתים בביתו של הצדיק הם חלק מהמצע הריאליסטי בסיפור.

43 תהילים, ע"א, י.

44 שמות, ב, יב.

45 בראשית, ג, י.

המרחב בסיפור נע בין כמה מקומות. המרחב הראשון הוא ביתו של ר' זושא. זהו המקום בו הצדיק נהג בדרכו הקדושה, דרך של עבודת ה' בהתעלות בתפילה אך גם ב"עבודה בגשמיות" כלומר, האכילה הייתה לא רק לצורך חיות גופו, אלא כדי להעלות את ניצוצות הקודש שהתפזרו בעולם הגשמי. כל זאת נעשה מתוך אמונה וביטחון מוחלטים ומתוך שפלות רוח כפי שראינו גם בתורת החסידות של ר' זושא. האירוניה היא שדווקא בתוך ביתו שהוא המרחב האישי המוגן של האדם, ר' זושא הופקר על ידי משרתיו שנועצו להשאירו רעב עד שיבקש מהם. המרחב הבא הוא הרחוב. ברחוב בדרך כלל אורבות לאדם סכנות שונות. ואמנם הפעם ברחוב הסכנה התמקדה על הקרש, והיא נגרמה מזלזול חמור בדמותו של אדם. בביתו ניסו למנוע ממנו אוכל וכאן נפגע כבודו, וייתכן שאולי גם נחבל תוך כדי נפילה. המרחב השלישי הוא האכסניה. זהו המקום שם התחיל תהליך של חרטה, ותיקון העוול שגרם האורח לר' זושא. פרסום מעשיו לפני כולם בצחוק ובהנאה עמדו בניגוד לבהלה שאחזה בו עם היודע לו מי הוא האיש שבו פגע. המרחב האחרון הוא ביתו של הצדיק. הסיפור חוזר לראשיתו לבית הרבי. כאן נפגשו דמויות העלילה. החזרה לבית הרבי היא לא רק חזרה למרחב פיזי אלא גם למרחב תודעתי חדש, מרומם ומעריך אצל המשרתים ואצל האורח כאחד.

ציוני הזמן בסיפור משקפים ריאליה של חורף אירופאי. הגשמים יצרו רפש וטיט ברחובות העיר של המאה ה-18, שלא היו בה דרכי ניקוז נאותים. הקרשים שמשו כגשרים.

ציוני הזמן שזורים בצמתים החשובים של העלילה. הסיפור מתחיל בציון זמן: "אחר תפילת שחרית", "כן היה דרכו תמיד", "והנה פעם אחת", "והנה באותו היום נועצו", "הנה באותו היום אירע שהרב הלך בבוקר קודם התפילה אל המקווה", "כמנהגו לילך מדי יום ביומו". ציוני זמן אלו מגבירים את המתח העלילתי ונוצר תזמון מדויק של אירועים משמעותיים, שמסבכים את העלילה. גם מילת הזמן "וכאשר נפגשו" ר' זושא והאורח על הקרש מתארים את התרחשות המעשה המביש, ו"אח"כ" האורח הוסיף על חטאו בפרסום מעשהו הבלתי מוסרי.

תיאור הזמן "שמיד תלך תכנוס אליו מיד שיקבל הנאה ממך" מפיו של בעל האכסניה עשוי לתקן את העוול שנעשה לר' זושא. כשם שאתה תעשה "מיד" גם ר' זושא "ימחול לך מיד", ובהמשך: "ממש בשעה שהתחיל לומר ריבוננו של עולם זושא הוא רעב מאוד", "אבל היום המשרתים שהטמינו עצמם המשמשים ועוד: "בשביל שלא רצו להביא לפניו היום סעודתו". גורם הזמן הוא משמעותי גם לגבי עבודתו בקודש של ר' זושא. הסיפור כולו מתרחש תוך יממה אחת בלבד.

מוטיבים:

✦ האוכל

נושא הרעב, האוכל והסעודה הם הציר עליו סובבת עלילת הסיפור. המילה "אוכל" נמצאת שבע פעמים, המילה "סעודה" מופיעה שלוש פעמים ופעם אחת בתוספת התואר "סעודה טובה". המילה "רעב" מוזכרת שלוש פעמים. כמו כן יש פירוט לסוגי המאכלים. בעל האכסנייה ייעץ לאורח המבוהל להביא יי"ש ועוגת לעקך, והוא אכן מילא את ההוראות ביד נדיבה. הוא הביא: יי"ש ומיני מתיקה.

האוכל בחסידות הוא אמצעי לעבודת ה'. כוונתו של האדם המברך על האוכל מקשרת אותו אל בוראו והופכת את פעילותו הגשמית לעבודה רוחנית. כפי שאומר ר' זושא:

"כשאדם אוכל בתאוותו לפי דמיונו שאי אפשר לחיות בלא אכילה ושתיה בוודאי מן הנמנע שירים ניצוצי הקדושה שבתוך המאכל למעלה, רק אם האדם חכם ומשכיל על דבר ואומר בליבו: הלא בוודאי אם הבורא ברוך הוא רצה שנחיה בלי אכילה בוודאי היה אפשר להתקיים כמו עתה. אלא שהבורא יתברך ברוך הוא רצונו להחיות נפש כל חי על ידי אכילה ועל ידי זה מוכרח לאכול בקדושה ובטוהרה שאני עושה רצונו בזה, ואז יש בכוח האדם להרים ניצוצות קדושות לשורשם"⁴⁶.

את תפיסת עולמו החסידית הזו לא הבינו המשרתים בתחילת הסיפור.

✦ סליחה

הסליחה מופיעה בדברי בעל האכסניה. הוא הציע לאורח ללכת לצדיק, לבקש את סליחתו והוא בטוח שהצדיק ימחל לו מיד בלבב שלם. ואכן ר' זושא מחל לו. ר' זושא באהבת ישראל שלו קלט שהחרטה שהביע האורח נובעת מעומק לבו והוא נהג על פי כללי ההלכה היהודית. הוא מחל לו על הכל בלב שלם, בלי

46 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, עמ' מד סעיף עא. ניצוצות הקודש הם הביטוי לנוכחות האל בעולם בבחינת "מלוא כל הארץ כבודו" (ישעיהו ו, ג) ניצוצות אלו קיימים בכל מקום בעולם כפי שנאמר בזוהר "לית אתר פנוי מינה". תפקיד האדם להעלות את ניצוצות הקדושה למקומן. ראו: תיקוני זוהר, תיקון נו.

האדם לפי תפיסת החסידות עשוי להעלות את הניצוצות הללו על ידי הברכה שאומר עליהן. על ידי כוונתו הרוחנית והאמונית הוא מקדש את החומר. וכך הנהגותיו היום יומיות של האדם כמו: אכילה ושתיה מעניקות למציאות קדושה.

היסוסים ובלי טינה ורצון לנקום במבזהו, וכך עזר לו לחזור בתשובה על מעשהו. הסליחה היא מתכונותיו של הקב"ה, ולכן כשהאדם סולח הוא מתחבר לבוראו ומתקרב אליו כפי שעשה ר' זושא.

✦ חושים

"אנו חווים את הסובב אותנו באמצעות חמשת החושים העיקריים: ראייה שמיעה, מישוש הריח. החושים מזינים את מוחנו ברסיסי מידע ועוזרים לנו לבנות תמונה מורכבת ומסובכת להפליא של העולם הסובב אותנו. מערכת זו גם מסייעת לנו להגדיר את שולי התודעה שלנו שהם גבולות הריגוש, הכאב והסכנה".⁴⁷

בסיפור החסידי החושים הם כלים בעבודת ה'. האדם משתמש בהם כדי לכוון את פנימיותו להידבק בבורא עולם, ולהעלות את ניצוצות הקודש. הסיפור מדגיש את נושא האכילה שקשור בחוש השמיעה והטעם. בטחונו של ר' זושא בבורא הוא מוחלט והסיפור מוכיח זאת. ר' זושא טעם מהאוכל ונהנה ממנו. הייתה זו לא רק הנאה גשמית אלא הנאה רוחנית מהקשר הבלתי אמצעי בינו לבין הקב"ה.

האורח השתמש בחוש הראייה החיצוני בלבד ועבר על דברי חז"ל "אל תסתכל בקנקן אלא במה שיש בו".⁴⁸ רק כששמע באוזניו במי פגע, ראייתו החיצונית קבלה תפנית פנימית.

גם המשרתים בסוף הסיפור שמעו שהרב השתק, ואז יצאו ממחבואם וראו שולחן ערוך במיני מתיקה. בסיפור מופיעה סינסתזיה, היינו, צירוף של שני חושים למשל: "וראו בחוש". כלומר, ראייתם הפכה לראייה ששילבה גם את החוש השישי. כדי להבין את עולמו של ר' זושא היה צורך בשימוש בכמה חושים.

47 אתי סימן טוב, "חמשת החושים", אינטרנט.

48 פרקי אבות, ד, כו.

✧ הבגד – מלבוש

לבגד או למלבוש תפקידים שונים ואף מנוגדים. הוא גם מסמל ערכים רבים ומהויות שונות ואף מנוגדות. המלבוש ככיסוי, כמייצג, כגילוי, כפיתוי, כמלבוש לנשמה, כצמצום השפע האלוקי ועוד ראו להלן.⁴⁹

המלבוש בסיפור מופיע שלוש פעמים וכולם בהקשר למראהו של ר' זושא למשל: "ר' זושא היה דרכו שלא להתהדר במלבושי כבוד", האורח "לא הכיר את האיש כלל במלבושיו", "תבנית מלבושיו". ר' זושא נראה היה לאורח כעני ולכן עשה צחוק ממנו ונהג כלפיו בגסות רוח ובגאווה. הוא ייחס ללבושו החיצוני של האדם חשיבות ולא חס על כבודו של האדם. צעקתו של בעל האכסניה העמידה אותו על טעותו. הוא אינו סתם אדם שמתלבש כך אלא ממנו אנו יונקים את חיותנו. בעל האכסניה העיר לאורח שלא חיצוניותו של האדם היא הקובעת את הערכתו לאדם אלא חוסנו הרוחני והפנימי. אולם בסיפור בגדיו הפשוטים והמלוכלכים של ר' זושא מקבלים משמעות סמלית. הם מייצגים את תחושת שפלותו, את ענוונותו ואת ביטחונו בקב"ה שיעורר עליו את רחמיו. הם המלבוש – "חילוקי דרבנן" שלו שעתידי ר' זושא להציג בפני מרום כשיבוא לשמים.⁵⁰ ידועה אמרתו הענוונתנית של ר' זושא לפני מותו: "אם וישאלו אותי למה לא הייתי משה אדע מה להשיב, אבל ישאלו אותי למה לא הייתי זושא יסתתמו טענותי".⁵¹

✧ המקווה

המילה מקווה נמצאת לראשונה בסיפור בריאת העולם ומשמעותה איסוף ותיחום של המים: "ולמקווה המים קרא ימים".⁵²

המקווה הוא מקום בו אדם טובל וכך משיל את טומאתו. מי המקווה הם מי גשמים היינן, מים שמקורם אלוקי וטהור ויש בכוחם לטהר את הטובל בהם. על המקווה אמרו חז"ל "מקווה ישראל ה', מה מקווה מטהר את החטאים אף הקב"ה מטהר את ישראל".⁵³ עוד אמרו חז"ל שהתפילה נמשלה למקווה.⁵⁴ כלומר, יש לתפילה כוח שמסוגל לטהר את נפשו של האדם ולהפכו לאדם

49 ראו להלן על הבגד בחסידות בחלק הראשון של הנספחים.

50 על "חלוקא דרבנן" ראו להלן בסעיף הנספחים.

51 מרטין בובר, אור הגנוז, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשל"ט, עמ' 231.

52 בראשית, א, י.

53 ברכות ו, ע"ב.

54 איכה רבה, ג, לד.

חדש. אף דברי התורה כוחם יפה לטהר את ישראל כמו מי המקווה.⁵⁵ שורש המילה "קוה" מעניק גם למתפלל, וגם לטובל תקווה לשינוי במצבו הנפשי ויוצר חיבור בלתי אמצעי עם הקב"ה.

בתורת החסידות הטבילה נתפסת לא רק כפעולה של היטהרות לפני לימוד תורה או לפני תפילה אלא אף כעבודה בפני עצמה. הבעש"ט חיבר את "כוונות המקווה" והן שונות מהכוונות שנמצאות בכתבי האר"י. הבעש"ט העיד על עצמו שזכה לכל מדרגותיו, כיוון שהתמיד בטהרת המקווה ובכוונות בשעת הטבילה.⁵⁶ ר' שניאור זלמן מלאדי חיבר פירוש ארוך לכוונות המקווה של הבעש"ט והן מודפסות בסידורו.⁵⁷

על הטבילה במי המקווה אומר ר' זושא:

"הנה הטוהרה על ידי הטבילה הוא סיוע גדול לידבק האדם נפשו באלוקיו ובעבודתו שבהיותו טמא הטומאה מטמטמת לבו של אדם...מה מקווה מטהר הטמאים אף הקב"ה מטהר את עם ישראל דהיינו, טוהרת נשמותיהם הדבוקות בו בשמו. נמצא הטובל הוא דבוק בה' ממש לטהר גופו ונפשו. גופו במים ונפשו ברוחניות. ה' שורה שם ובזה לא יזיקהו אפילו יהיו המים קרים, כי מאחר שהוא דבוק בה' אי אפשר שיבוא לו היזק..."⁵⁸

ר' זושא קיים את הנוהג החסידי הזה וציון הזמן בסיפור "כמנהגו לילך מדי יום ביומו" מעיד על הצדיק שהמשיך את מנהגו של הבעש"ט במסירות על אף הקור של ימי הגשמים.⁵⁹

55 תנא דבי אליהו רבה, יח.

56 בעל שם טוב, שמעון מנחם מנדל, מכון דעת יוסף, ירושלים תשנ"ג, א, יתרו, סימן יא-כ.

57 אהרון ורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ג, עמ' 66-68.

58 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, מצורע, עמ' עז.

59 אוהל אלימלך, סימן קצה: ר' זושא במקווה. יש למקום זה כוחות רוחניים למשל בסיפור על ר' אלימלך שבת קול נגלית אליו במקווה ראו: אוהל אלימלך, סימן קח.

העץ כמטאפורה: "בצילו נחיה"

ציור דמות תבניתו של ר' זושא על ידי האורח המתרברב וההבנה שלר' זושא נגרם ביזיון גרמו לבעל האכסנייה זעזוע וחרדה ומילת הקריאה "אוי" שיצאה מפיו הביעה זאת. הוא תיאר בפני האורח המופתע את הצדיק במטאפורה מתחום הצומח "בצילו נחיה" היינו, הצדיק הוא כמו עץ שמעניק צל וחיות לכל הנמצאים בסביבתו. החסידות ינקה מהקבלה את משמעויותיו של העץ של גזעו ושל ענפיו המסמלים את התורה ואת מצוותיה.⁶⁰

הבינריות בסיפור⁶¹

מכריו מעריצים אותו	ר' זושא חי בהתבטלות כלפי השובב אותו
אנשי העיר מכירים אותו היטב	האורח אינו מכיר
משרתיו אינם מכירים בעוצמתו הרוחנית, חושדים בו, מועלים בתפקידם	חי בתחושת ביטחון מלא בקב"ה
רפשו וטיט	מקווה
האורח מדבר ומתרברב	ר' זושא מגיב בשתיקה על הביזיון
גסות, אלימות וגאווה	שפלות רוח
דומיננטיות	פאסיביות
תבנית חיצונית של דלות, עוני וזקנה	תבנית פנימית רוחנית
בהלה, חרטה ורצון לפייס את הצדיק	צחוק, קלות ראש
האורח כמבזה	האורח כשליח ה'

הבינריות כאמצעי ספרותי מכוון או לא מכוון, מרחיבה את הבנת הגיבורים.

60 על משמעויותיו של העץ ראו: דינה לוי, הסיפור החסידי עיצובו הפואטי והערכי – עיון בדרכי הוראתו, עמ' 56.

61 תודה לתלמידותי אביטל שטרן פטל, רנה רוזנברג ומזל בן ברון על אבחנה זו.

לשונות תנ"כיות רבות מופיעות בלשון הטקסט והן מעידות לא רק על שליטה במקורות אלא שימוש מושכל ואריגתם בלשון הסיפורית למשל: ויטמינהו בחול – משה הטמין בחול את האיש המצרי⁶² – "אבל היום שהטמינו עצמם".

"כי עירום אנוכי ואחבא" – אדם אומר זאת לקב"ה לאחר האכילה מעץ הדעת⁶³ – "יצאו ממחבואם".

על עבד עברי שיוצא לחופש נאמר לאדון: "לא תשלחנו ריקם"⁶⁴ – "לא תלך ריקם".

"רוח אפינו משיח ה' נלכד בשחיתותם אשר אמרנו בצילו נחיה בגויים"⁶⁵ – "אשר בצילו נחיה".

"כי אמרו אויבי לי ושומרי נפשי נועצו יחדיו עזבו"⁶⁶ – "פעם אחת נועצו המשרתים".

חזרתו בתשובה של האורח מתוארת בסיפור במילים "כן עשה" המזכירות את שבחו של משה רבינו בבניית המנורה: "כן עשה"⁶⁷.

"ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן ואת תבנית כל כליו כן תעשו"⁶⁸, וכן בברכת נישואין נאמר: "אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו וכו'" – "תבנית הזקן הוא ואת תבנית מלבושיו".

"המה ראו כן תמהו נבהלו נחפזו"⁶⁹ כך הגיבו המשרתים ההמומים.

"לא תעשה לך פסל וכל תמונה אשר בשמים ממעל"⁷⁰ – "ראוי והגון הוא בשמים ממעל".

62 שמות, ב, יב.

63 בראשית, ג, י.

64 דברים, טו, יג.

65 איכה, ד, כ.

66 תהילים, עא, י.

67 במדבר, ח, ד.

68 שמות, כה, ט.

69 תהילים, מח, ו.

70 שמות, כ, ד.

חזרה על מילים

המילה "עניי" חוזרת בסיפור ארבע פעמים ובכל פעם מתארת את ר' זושא מנקודת התצפית של האורח.

"רפש" נמצא שלוש פעמים והוא מתקשר למשמעויות של הסיפור שידון להלן. האירוע המרכזי של הסיפור מתרחש "בין הרחובות", "מרחוב לרחוב", "ברחובות העיר".

השורש "נכר" נמצא שלוש פעמים. פעמיים הוא מיוחס לאורח שלא הכיר את ר' זושא ולעומתו בני העיר שהיטיבו להכיר את מהותו הפנימית של רבם.

גם המילה תבנית חוזרת פעמיים בהקשר לציור ר' זושא על ידי האורח, שידע לתאר את צורתו החיצונית בלבד.

המילים "היה דרכו" מופיעות שלוש פעמים והן מתארות את אורח חייו של ר' זושא.

המילים: "באותו יום", "הנה באותו יום", "מדי יום ביומו", "אבל היום" מדגישות את תזמון האירועים ואת זמן התרחשות העלילה

המילה "מיד" כמילת זמן חוזרת שלוש פעמים והיא מעצימה שלוש דמויות: את בעל האכסניה שכבוד הצדיק היה לנגד עיניו, את האורח שהתחרט וביצע מיד את הנחיותיו של בעל האכסניה ופיס את ר' זושא ואת הצדיק שמיד מחל לו ללא גינוני טקס של תוכחה וכעס.

מצלול

המילים: "יתנו לו", "לא יתנו לו כלום" מדגישות את המצלול של מילת השלילה לא, וכך נחשפת התנהגותם הילדותית המבישה של המשרתים.

אסוננס

אסוננס⁷¹ בפרוזה מופיע בדרך כלל בצמתים מרכזיים של הסיפור והוא מעיד על כוחו הפואטי של המלקט-המספר. עם גילוי הידיעה שהעני היה ר' זושא נזקק בעל הבית ובדבריו נשמע הצליל האסוננטי. "תפילתו-שלו-אותו. ומיד כשחש האורח ייסורי מצפון מופיע הצליל האסוננטי: קלות דעתו-ופחזותו. גם בחלקו האחרון של הסיפור כשהמשרתים מכירים בגדולת רבם מופיע הצליל האסוננטי בריבוי הפעלים: שמעו, יצאו, ראו, תמהו, ידעו, הבינו, רצו וראו. גם במשפט המסיים מופיע האסוננס במילים: הנהגתו-עבודתו. כך מגביר המצלול האסוננטי את התובנה החדשה של המשרתים על "דרכו בקודש" של ר' זושא.

71 האסוננס הוא חריזה בלתי מושלמת בין טורי השיר בהברה האחרונה המוטעמת.

רפש, ביזיון, שחוק, קלות דעת, פחזות הן מילים עם קונוטציות שליליות וכולן קשורות למעשהו של האורח. מול עשייה שלילית זו באים התארים הרב הקדוש, ראוי, הגון, משגיחין עלי, שלא להפריע אותו, עבודתו עבודת קודש שהן מילים משדה סמנטי חיובי, עילאי, וקדוש. נדמה שהרוח האלוקית שורה ישירות על הצדיק ועומדת כנגד הרפש הריאליסטי שהיה קיים ובנפשו של האדם.

המהלך הפנימי של הסיפור

הרכיבים הספרותיים בסיפור חושפים את הטלוס היינו, את המהלך הרעיוני של כוח הביטחון בה'. למשל: המילים רפש קרש⁷² ובגד בהיפוך אותיות יוצרות את המילים פרש, פשר, קשר, שקר בגד ובא+גד. הן מהוות את רקמת הסיפור. הסיפור מציג פשר של משמעויות בחיי האדם המאמין.

מבחינה חברתית הסיפור מציג התנהגות בלתי מוסרית מצידו של האורח מעין בגידה מוסרית ומולה אפשרות הפוכה הערכה גדולה לזולת כפי שבא לידי ביטוי בהתנהגותו של בעל האכסניה המייצג את החברה כולה. העימות בין שתי ההתנהגויות המנוגדות הציג אתגר מוסרי וחברתי בפני האורח והוא בחר במתן פשר חדש וקשר אמיתי עם ר' זושא מייצגו של העולם המוסרי. אף אצל המשרתים הייתה בגידה מסוימת בתפקידם, מעין התרסה שבאה על תיקונה בסיום הסיפור. הם שינו את יחסם המבקר והחשדני כלפי הצדיק ופשר התנהגותו התעלה בעיניהם.

מבחינה פסיכולוגית נראה שהסיפור מציב גם פרשנות ופשר חדש בנפש הגיבורים. האורח והמשרתים הבינו שעולמם הרגשי היה מנופח באגו אישי ובגאווה יתירה. האורח בעומדו על הקרש במקום ליצור קשר בינו לבין זולתו הוא פגע בו, כי בגאווותו בז ליהודי שנראה היה לו עני. משהו מהרפש והטיט החיצוני פשה בנפשו. תחושות פסיכולוגיות שקריות אלו אינן מאפשרות לנוכחות האלוקית לשהות במחיצתם. כנגד תפיסה זו של אגו תפוח נלחמה החסידות בכל כתבי העיון ובסיפור החסידי.⁷³ גם אצל המשרתים פעל האגו. הם כנראה חשו פגועים מכך שר' זושא לא ביקש מהם ישירות להביא לו אוכל. נדמה היה להם שאולי ר' זושא התעלם מהם. רק בסוף הסיפור המסוה השקרי, האגו האישי שלהם קיבל תפנית ופרשנות חדשה לגבי מניעיו של הצדיק. אף הפרשנות הדתית קבלה פשר מחדש ומובהר בעקבות התנהגותו של ר' זושא.

72 מוטיב הקרשים כסמל לקשר עם הבורא נמצא בסיפור חסידי נוסף. ראו בנספחים להרחבת הדין.

73 על מידת הגאווה בסיפור החסידי ראו: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך – הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 113–116.

האורח התודע לכוחו הרוחני של הצדיק והבין את המושג של חזרה בתשובה וסליחה בלב שלם. גם אצל המשרתים שראו את האוכל שהובא לפני הצדיק קרה מהפך ששינה את תפיסת עולמם. הם קלטו מיד שהתנהגותו האמונית וביטחונו בקב"ה הם המפתח להשגחה הפרטית עליו. הם הבינו שר' זושא לא התעלם מהם אלא כול כולו היה נתון בקשר האמיתי בינו לבין בוראו ועל כן הוא זכה בשפע גשמי שהגיע בתזמון אלוקי. ההשגחה הפרטית על ר' זושא נבעה מביטחונו הוודאי בכוח ההשגחה. ביטחונו ואמונתו בקב"ה הם שמניעים את כל מרכיבי הסיפור ומעצבים את עלילתו ואת אפיון גיבוריו. (הטלוס)

ערכים חינוכיים בסיפור

- ♦ ביטחון בקב"ה.
- ♦ היכולת לסלוח.
- ♦ התייחסות לזולת בדרך ארץ.
- ♦ הערכת הזולת לא לפי הופעתו החיצונית אלא על פי פנימיותו.
- ♦ ביקורת אמיתית על מעשים שעשינו.
- ♦ מידת הענווה.

נושאים לדיון:

האם אין זו תמימות יתירה לבקש אוכל מהקב"ה כשהצדיק יודע שהמשרת מביא לו אוכל?
האם באמת ראוי שלא להגיב במצבים של השפלה?
האם גם לנו (לכם) יכולה להיות מידת ביטחון כמו לר' זושא?⁷⁴
האם גם בימינו ייתכן שילוב של פשטות לכאורה וחכמה עמוקה כפי שהתגלה באישיותו של בעל האכסניה?

74 סיפורים על מידת הביטחון קשורים ליהודים רבים שעברו על בשרם את נוראות השואה. אמי ז"ל היתה באושוויץ תשעה חודשים. למרות העינויים של הרעב המתמיד והקושי הפיזי העצום שנדרש ממנה בעבודת הפרך, אמונתה בקב"ה שיצילה מרעב לא פסקה. בעומדה מתפללת בשטח המחנה נזרקה לעברה חבילה. היו בה מספר פרוסות לחם. כך נשנה הדבר מספר פעמים. התברר לה שגוי צרפתי שעבד במטבח ראה אותה ורחמיו נכמרו עליה. תחושת ההודייה לקב"ה ששמע את תפילתה התעצמה.

נספחים להרחבת הדיון בנושאים שעלו בסיפור:

1. הבגד ומשמעותו בתנ"ך, בחז"ל בשירת ימי הביניים, בקבלה, בחסידות ובספרות העברית החדשה.

מוטיב הבגד מופיע לראשונה אצל האדם הראשון לאחר שאכל מעץ הדעת. הוא מכסה את מערומיו בבגדים. זוהי המשמעות הראשונה של הבגד כיסוי כתוצאה מחטא. לא עוד קשר ישיר עם הבורא אלא כיסוי והעלם. חטא אחר הקשור בבגד הוא כתונת הפסים שנתן יעקב ליוסף. הכתונת שסמלה את אהבת האב לבן האשה האהובה הפכה לכתונת של שנאה ואכזריות. היה חשש לקרע במשפחה. יוסף התנסה פעם נוספת במצרים בעניין המלבוש. אשת פוטיפר אומרים חז"ל⁷⁵ לבשה בגדים שונים בבוקר ובערב כדי לשדלו, וכשנאשה ממנו היא החזיקה בכנף מעילו אולם הוא ברח. דמות דיוקנו של אביו הצילה אותו מחטא גילוי הבגד ופריעתו. התיקון לחטא האדם הראשון ולכל מי שבגד בתפקידו האלוקי עשוי לבוא בבגדי התפארת של הכוהנים. בגדים שהקב"ה ציווה על עשייתם והכוהנים שנצטוו ללבושם הם תפארתו של הבורא. הם מרבים שלום בעם ישראל ומחברים את העם לאלוקיו בעבודת המשכן ואחר כך בעבודת בית המקדש.

חז"ל ראו בבגד סימן ייצוגי לעם ישראל. בני ישראל נגאלו ממצרים על כי לא שינו שם, את לבושם ואת שפתם. כלומר, הם שמרו על לבושם הצנוע. חז"ל הוסיפו ש"כבודו של אדם בגדו"⁷⁶ היינו, הבגד הצנוע הוא המפגש הראשוני עם האדם והוא עשוי לשקף את מהותו הפנימית. בימי הביניים שימש הבגד השראה למטאפורה לתיאור הגן בשירה למשל: שירו של רשב"ג "כתונת פסים". למוטיב הבגד נוספו משמעויות רוחניות בעיקר בקבלה. החסידות ינקה ממנה את ההטענות הסמליות שבו. לדברי הבעש"ט, המצוות שאדם מקיים בעולם וכוונותיו בשעת עשייתן עשויות ליצר לו את בגד נשמתו בגן העדן:

"מן מעשה המצוות נעשה לבוש לנשמה בגן עדן התחתון, ומן כוונת המצוות נעשה לבוש לנשמה בגן עדן העליון."⁷⁷

ר' יעקב יוסף מפאלנה (תלמידו של הבעש"ט) בספרו "תולדות יעקב יוסף" אומר על דיבור המתחיל "ויצא יעקב":

"והנה שלושה חלקי התורה: פשט, דרש ורמז הם לבושי התורה והסוד הוא הפנימי. על כן "ויצא יעקב" לטייל בפרד"ס. מבאר שבע מבאר התורה הפנימי

75 יומא, לה, ע"ב.

76 שמות רבה, יח.

77 שמשון מנחם מנדל, בעל שם טוב, פקודי, עמ' שצג.

וילך חרנה לטייל בלבושי התורה".⁷⁸

לפי "בעל התולדות" הבגדים החיצוניים הם הפשט הדרש והרמז אך על האדם להגיע לסוד הפנימי של אותיות התורה כפי שעשה יעקב אבינו. הוא מסביר את דבריו על פי הפסוק: "אל תהיו כסוס כפר"ד אין הבין".⁷⁹ אל תהיו כפשט, דרש ורמז שאלה הם הלבושים החיצוניים של התורה אלא נסו להגיע לתורת הסוד הפנימי של אותיות התורה.

ר' זושא מתייחס לתפילת יעקב המתפלל שה' יתן לו לחם לאכול ובגד ללבוש ומסביר: יעקב התכוון בתפילתו שאפילו אם האוכל יגיע אליו על ידי לבושין וצמצומין כלומר, יהיה צמצום בשפע האלוקי, מכל מקום כל מה שתתן לי עשר אעשרנו לך. לפי דבריו, הלבוש הוא תיאור של צמצום השפע האלוקי.⁸⁰ ר' אלימלך מליז'נסק מפרש את המילה "בגד" במשמעותה הלשונית הנוספת, מלשון בגד. הצדיק עשוי לתקן את הבגידות של בני האדם ולהופכם לבגדי קודש על ידי החזרתם בתשובה כדבריו על הפסוק "וימלא את ידו ללבוש את הבגדים".⁸¹

"שיש כוח ביד צדיק כזה להלביש את הבגדים, כי בגד מלשון בגידה פירוש: היכולת בידו לכפר על עוון הדור, עושה מהם לבושי קדושה. (לבושי קודש) שדרך הצדיק להוכיח עצמו תמיד בכל עת ואומר לפני בני אדם תמיד שהוא מקולקל במעשיו, והוא פורט לפניהם חטאים שעושים אותם שאר בני אדם ותולה הצדיק הזה בעצמו אותם חטאים כאילו עשאוהו, ועל ידי זה הוא מכניס בלבם יראה גדולה והם שווים מעוונותיהם, וגדולה תשובה שזדונות נעשים כזכויות (יומא פו ע"ב) נמצא: אותם הבגידות עצמם והצדיק עושה מהם זכויות ולבושי הקודש כמצוות עצמם".⁸²

ובהמשך ר' אלימלך מסתמך על הזוהר:

"ובגד ללבוש" שאמר יעקב מלשון בגידה דהיינו, לעשות מהבגידות לבוש עליון חילוקי דרבנן".⁸³

"חלוקא דרבנן" הוא לבושה של הנשמה לאחר הפטירה. לבוש זה מורכב ממצוות

78 יעקב יוסף הכהן מפאלנה, תולדות יעקב יוסף, (קארעץ תק"ם), אגודת בית וויעליפאלי, ירושלים תשל"ג, ויצא, רפד ע"ב.

79 תהלים, לב, ט.

80 מנורת הזהב עם בוצינא קדישא, ויצא עמ' כז.

81 ויקרא, כא, י.

82 נועם אלימלך, סג, ע"ד.

83 זוהר ח"א, סא, ע"א.

שעשה האדם בחייו.⁸⁴ ר' אלימלך מעניק לשורש "בגד" משמעות נוספת. על הפסוק "בכל עת יהיו בגדיך לבנים"⁸⁵ אומר ר' אלימלך, ש"בגד" מלשון בא+גד כלומר, מזל טוב. היינו, בגדיך עשויים לקבל משמעות של מזל טוב אם תצליח לעורר את רחמי שמים רחמים. על ידי הלבשת בגדי הכהונה מעוררים את הרחמים שנקראים לבוש. כך נאמר בזוהר⁸⁶ על מרדכי שיצא "בלבוש תכלת" היינו, עשה ממנו לבוש של רחמים גדולים. ומשה רבינו הלביש את פירושו על התורה ועל ידי קריאת הכתובים של התורה נוכל לעורר את רחמי שמים.⁸⁷ ר' אלימלך מתאר את ר' יחיאל מיכל מזלאטשוב ואת בגדיו שלבש לקראת התפילה כבעלי כוח רוחני שמסוגלים להוריד את השפע האלוקי כדבריו:

"כשהוא לובש המלבוש לתפילה ומחבר הקרסים של לבושו ממשיך שפע למעלה לשמונים אלף כיתות מלאכים והוא חיותם והיה צריך שמירה בכל עת שלא יצא נפשו מגודל אור הדבקות".⁸⁸

בעל "דגל מחנה אפרים" ר' משה חיים אפרים מסדילקוב נכדו של הבעש"ט מעניק משמעות שונה לשורש "בגד". את דברי יעקב "אם יהיה אלוקים עמדי ושמרני בדרך" הוא מסביר בעזרת הסיפור על דוד המלך שבזקנותו כיסוהו בבגדים והוא לא הרגיש חום.⁸⁹ דוד המלך עסק בתורה ובכל יום חידש בה חידושים נוספים, כלומר, הלביש את דבריו בלבושים שונים, אך לא היה לו חם, כי לא הייתה לו התלהבות מהם. וזו כוונת הפסוק "בכל יום יהיו בעיניך כחדשים"⁹⁰ בכל יום תהיה לך תאוה והתלהבות גדולה לחדש חידושים בתורה כמו איש הרוצה לאכול וללבוש בגדים.⁹¹

ר' נחמן מברסלב נינו של הבעש"ט רואה בבגד את הלבוש החיצוני הגשמי של אומות העולם וכוונתו היא למידות השליליות שעלינו לפשוט אותן וכך נוכל להגיע לאור אותיות התורה.⁹² ובמקום אחר אומר שלעתיד לבוא הקב"ה יתגלה בעולם בכל פנימיות התורה והקב"ה יפשוט את לבושו את צמצומו ותתגלה

84 נועם אלימלך לר' אלימלך מליז'נסק, מהדורת גדליה נגאל, אמור, סג, ע"ד; גרשום שלום, "לבוש הנשמות וחלוקת דרבנן", תרביץ, כ"ד, תשט"ו, עמ' 290-306.

85 קוהלת, ט, ח.

86 זוהר, ח"ג ע"א רעייא מהימנא.

87 נועם אלימלך, תצוה, נא ע"ג-ע"ד.

88 נתן נטע דונר, דרך אמונה ומעשה רב, וורשא, תרנ"ח, 1899, עמ' 100. על ר' מיכל ראו: אנציקלופדיה, אתר דעת.

89 מלכים א, א, א.

90 פסיקתא זוטא, ו, ו.

91 משה חיים אפרים מסדילקוב, דגל מחנה אפרים, ויצא, לח ע"ד-לט ע"א.

92 ליקוטי מוהר"ן, עמ' שמה.

אלוקותו בפנימיות התורה.⁹³

ניתן לומר שעל פי גדולי החסידות הבגד החיצוני הגשמי שנראה לעין ושמכסה את גוף האדם מוטען במשמעויות סמליות רוחניות בהשפעת הקבלה. אף לספרות העברית המתחדשת התגלגל מוטיב הבגד. הוא עוצב בסיפור של י. ל. פרץ "התאוה לבגדים" במשמעותו השלילית. שם הבגד הוא תשקיף לאישיותה הפגומה של באשיל גיטל שלא הייתה מסוגלת לשלוט בתאוותיה.⁹⁴ עגנון בסיפור "המלבוש" מטעין את הלבוש הפיזי בתפיסות קבליות המדגישות שהלבוש הוא סמל לנשמתו של האדם בעולמו ולטיב מעשיו בחייו.⁹⁵ שאלה: מה משמעות הלבוש – הבגד עבורך?

2. קרא את הסיפור הבא:

על יד ביתו של הצדיק ר' זושא מאניפולי ז"ל עברה פעם תהלוכת נישואין. ראה ר' זושא מהחלון את התהלוכה, יצא מהבית, ורקד בשמחה רבה בתוך הרחוב לפני החתן והכלה. כשכנס בחזרה לביתו, העירו אותו (הכוונה העירו לו) בני הבית, שלא נאה הדבר לפניו, ואין זה לפי כבודו לצאת ולרקוד ברחוב לשם איזו חתונה. השיב להם ר' זושא, אספר לכם מעשה. כשהייתי בנעורי תלמידו של הקדוש ר' יחיאל מיכל ז"ל המגיד מזלוטושוב, חירף אותי פעם ר' הקדוש. אחרי כן פייס אותי, ואמר: "ר' זושא, תמחול לי על שביזיתי אותך". השבתי: "רבי, אני מוחל". קודם שהלכתי לישון, בא אלי עוד פעם, ואמר שוב: "ר' זושא, מחול לי". והשבתי עוד הפעם: "אני מוחל, רבי". וכשכבר שכבתי לישון, והנה נגלה אלי בהקיץ אביו הקדוש של רבי מעולם העליון, הוא הרב הקדוש ר' יצחק מדרוהוביטש ז"ל, ואמר לי: "בן אחד הנחתי בעולם התחתון, ובן יקר שכזה ואתה רוצה לאבדו על ידי שעלב אותך?" השבתי לו: "רבי, הלא כבר מחלתי לו בכל לבי ונפשי, ומה עלי לעשות עוד? אמר לי: "עדיין אין זו מחילה שלימה, בוא עימי ואראה לך איך למחול". קמתי ממשכבי, והלכתי אחריו, עד שבאנו לבית המקווה. ואז ציווה לי ר' יצחק מדרוהוביטש ז"ל לטבול שלוש פעמים במקווה ובכל טבילה וטבילה לומר שאני מוחל לבנו. עשיתי כדבריו ויצאתי מהמקווה, ואז ראיתי שפניו של ר' יצחק מאירים באור גדול מאוד, שאי אפשר להסתכל בו. שאלתי אותו לסיבת הדבר, ואמר לי שזכה לקרני האור משום שהיה נזהר כל ימיו בשלושת הדברים שר' נחוניא בן

93 ליקוטי מוהר"ן, עמ' שמח.

94 יהודה לייב פרץ, "התאוה לבגדים", כל כתבי י' ל' פרץ, דביר, תל-אביב תשכ"ה, עמ' יז-יט.

95 ש"י עגנון, "המלבוש", עד הנה, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' שה-שכ; שושנה רבין, "תשתיות מדרשיות בסיפור 'המלבוש'", מעמקים, 20, כסלו תשס"ט, 08/12.

הקנה אמר: "שבשבילים האריך ימים: 'לא נתכבדתי בקלון חברי ולא עלתה על מיטתי קללת חברי, וותרן בממוני הייתי' (מגילה כח ע"א) והוסיף ר' יצחק ואמר לי, שמה שהוא השיג על ידי שלושת הדברים הנזכרים אפשר להשיג על ידי שמחה. ולכן – סיים ר' זושא את דבריו לבני ביתו – כשראיתי שמחת נישואין ברחוב על יד ביתי מהרתי לצאת ולהשתתף בשמחה של מצווה.⁹⁶"

- א. מצא נקודות משותפות בין סיפור זה לסיפור "ר' זושא רעב".
- ב. מה משמעות האור על פניו של ר' יצחק?
- ג. מה הקשר בין הטבילה במקווה ובקשת הסליחה?
- ד. במה גדול כוחם של המים לסלוח על פני הדיבור בסיפור?
- ה. העיצוב הספרותי כולל סיפור מסגרת וסיפור פנימי. מה הקשר ביניהם?
- ו. מה משמעות השמחה בסיפור?

3. קרא את הסיפור הבא:

ר' מרדכי יפה מלכוביץ והקרשים של סוכות⁹⁷

דרכו ומנהגו היה להזמין כמה קרשים כדי להלוות אותם לבני עניים דעיר לאחר יום הכיפורים לעשות מהם כל אחד סוכתו. ופעם אחת בערב סוכות הא לפניו סנדלר אחד נכה על רגל אחת שילוה גם לו איזה קרשים על סוכה, וענה לו הרה"ק, (הרב הקדוש) כי כבר לקחו ממנו כל הקרשים, והנה הרה"ק השקיף בעד החלון, וראה איך שהוא הולך ושוב לכמה בעלי בתים דעיר להשיג קרשים לפניו, ואמר הרה"ק בבכי:

"רבש"ע (ריבונו של עולם) ראה עד כמה גדול וחביב מצות סוכה בעמך בני ישראל במסירת נפשם וגופם, שהגשם הולך עתה והרפש וטיט בכל חוצות, ועכ"ז (ועל כל זה) הסנדלר העני הזה נכה רגל, והולך בבתי רגלים קרועים זה יותר משעה, הולך וחופש בכל העיר כדי שלא לבטל מצות סוכה. ועתה השקיפה ממעון קודשך מן השמים וברך את עמך ישראל בכל טוב ופרוס עליהם סוכת שלומך". ותיכף הלך בעצמו על עליית ביתו ומצא שם איזה קרשים וציווה למשרתו לרדוף אחר הסנדלר וליתן לו את הקרשים האלה, וגם את הסכך הנשאר מסוכתו, וציווה למשרתו גם לעזור את העני הזה להעמיד סוכתו, כי היה יום ערב שבת.

- א. מצא נקודות משותפות בין סיפור זה לסיפורו של ר' זושא.

96 משה אליהו גליק, תורת הרבי ר' זושא, הוצאת מערכת יד הרבי ר' זושא, ויזניץ, בני-ברק, תשנ"ד, 1994, סימן כפז.

97 משה חיים קליימן, אור ישרים, וורשא תרפ"ד, 1924, עמ' 32.

4. קרא את הסיפור של חיים הזז: "שלולית גנוזה"⁹⁸

- א. השווה בין תגובת האורח בסיפור החסידי לתגובתו של הגלח והרוקח המשכיל למראה אליה שנפל לשלולית.
- ב. האם יש משמעות סמלית לסיפור?
- ג. מה עומד מאחורי תגובתו של הרב למראה בגדיו המלוכלכים של אליה?
- ד. אילו ערכים יהודיים משתקפים בסיפור?

5. קרא את הסיפור "התאוה לבגדים" של י. ל. פריץ.⁹⁹

- א. תאר את התנהגותה של הגיבורה באשיל גיטל, את יחסה החולני לבגדים ואת תוצאות מעשיה.
- ב. מה צריך להיות יחסו של האדם לבגדים על פי הצדיק החוזה מלובלין?

6. קרא את סיפור המלבוש של שי עגנון:

- א. השווה עם סיפור "המלבוש" לש"י עגנון.¹⁰⁰
- ב. מה מסמל בסיפורים הבגד?

98 בתוך חיים הזז, ריחיים שבורים, עמ' 122–136. דיון על הסיפור בספרה של מלכה פוני, הסיפור הקצר-פרקי לימוד, עמ' 142–176.

99 י. ל. פריץ, כל כתבי י. ל. פריץ, דביר, תל-אביב תשכ"ה, עמ' יז–יט.

100 המלבוש בתוך ש"י עגנון, עד הנה, עמ' שה–שכ. ראה הרחבה: ברוך קורצוויל, "דור ללא מלבושים וללא ספרים", בתוך: מסות על סיפורי ש"י עגנון, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' 175–187; שושנה רבין, "תשתיות מדרשיות בסיפור 'המלבוש'", מעמקים, 20, כסלו תשס"ט, 08/12.

סִפּוּר שְׁנֵי מַעֲלָמוֹת

"ר' אלימלך מליז'נסק ור' נפתלי מראפשיץ בתיקון חצות"

דיון השוואתי בין שתי גרסאות

ר' אלימלך מליז'נסק ור' נפתלי מרופשיץ בחתונה ובתיקון בחצות¹⁰¹

✧ גרסה א'

פעם אחת כאשר הרבי ר' אלימלך ז"ל רצה לעשות תיקון חצות אמר להגבאי שלו כי לא יוכל לערוך חצות יען כי יש איזה שמחה ואור גדול, ושלח אותו כי ילך בקרית חוצות לראות דבר חידוש ויבא להודיעו. והלך וראה אצל בית אחד אור גדול ואסיפת אנשים ושמחים ורוקדים ושם הי' בית חתנות [אולם שמחות] והלך שמה וראה כי הה"ק [הרב הקדוש] מראפשיץ עומד שמה בבית החתנות ואומר בדחנות ומשמח בזה את החתן והכלה והמחותנים וכל המסובים, והבין הגבאי כי עבור זה לא היה יכול הרבי ר' אלימלך ז"ל לערוך את תיקון חצות והלך אצלו (אצל הה"ק מראפשיץ) לומר לו כי יפסיק מבדחנותו ובאותו רגע נתמלא (להה"ק מראפשיץ) סכום המעות (אשר נתנו לו עבור הבדחנות) אשר היה נצרך לו על איזה מצווה רבה והחל לומר הבדחנות. והגבאי כי בא בחזרה אצל הרבי ר' אלימלך ז"ל לספר לו את הנעשה, ואז כבר ישב הרבי ר' אלימלך ז"ל על מדוכא שלו לערוך תיקון החצות ואמר הרבי ר' אלימלך כי בשעה שאמר הרבי ר' נפתלי את הבדחנות, יצא ידי שניהם גם תיקון חצות וגם שמחת חתן וכלה.

✧ מבנה הסיפור

ניתן לחלק את הסיפור:

שורות 1–3 הקדמה

ר' אלימלך שולח את הגבאי לחוצות העיר לבדוק את מהות האור שמפריע לו לאמירת תיקון חצות.

שורות 4–12 הגבאי מבקש מר' נפתלי לחדול מהבדחנות וחוזר לדווח לרבו מה נעשה שם.

שורות 12–15 תגובת ר' אלימלך.

✧ רקע אידיאולוגי

הופעתו של הבעש"ט בעולם (תנ"ח–תק"ך, 1698–1760) יצרה תנועה דתית עממית רחבת היקף שהביאה עמה בשורה של שינוי דתי וחברתי. היא התוותה דרך רוחנית חדשה של עבודת ה' שלא הייתה מקובלת ואשר פתחה פתחים בעבודת ה' לכל יהודי באשר הוא. יהודי פשוט או רב ותלמיד חכם – כולם שווים בפני הקב"ה אם עבודתם וקיום המצוות שלהם נעשו מתוך אמונה, דבקות ותום לב.

101 ארמן דב בער, זוכרינו לחיים, מונקטש תרצ"ח, עמ' ט'.

אחת הדרכים שנפתחה על ידי גדולי החסידות וממשיכיה הייתה עבודת ה' בשמחה תוך קידוש המציאות החומרית (אכילה, שתייה, ריקודים, ניגונים ועוד). דרך אחרת לעבודתו יתברך ולהשגות רוחניות גבוהות ולאורח חיים מוסרי הייתה דרך סיגופים, התנזרות וצער מתמיד על גלות השכינה. במשך הדורות עבודת ה' בשמחה היא זו שהתקבלה ברוב השושלות החסידיות. זהו הרקע האידיאולוגי למחלוקת בגרסאות הסיפור: מהי הדרך הנאותה בעבודת ה' סיגופים, התנזרות וצער או עבודתו על ידי שמחה אמיתית?

הטלום

האידיאה הבונה את כל מהלכי הסיפור ומשפיעה על עיצובם היא: השמחה של אדם מסוגלת לרומם את עבודת הבורא שלו והיא משפיעה במעגלים נרחבים מעבר לקיומו הפיזי של האדם.

דמות הגבאי הוא דמות מרכזית (ריאליסטית) במערך החצר של הצדיק בחסידות. הגבאי (או המשמש) היה החסיד הקרוב ביותר לצדיק מבחינה פיזית. הוא שדאג לצרכים היום יומיים שלו, עשה זאת באמונה, באהבה ובמסירות רבה. סיפורים רבים ישנם בחסידות על משרתי הצדיק שניחוו בתכונות נפש גדולות שהרי להיות כה קרוב אל הצדיק מחייב אותך להידמות אליו. למשל: ר' קלמן קלונימוס סיפר שכדי להתקבל לבית מדרשו של ר' אלימלך היה צריך להיות שמש תקופה מסוימת, ורק לאחר שמלאת תפקיד זה באמונה יכולת להתקבל כתלמיד.¹⁰² מעמדם של המשמשים היה חשוב כיון שהם תיווכו פעמים רבות בין הצדיק לחסיד כגון: הם קבלו את ה"קוויטל" והעבירוהו אל הרבי. כשהיה מגיע "קוויטל"¹⁰³ בדואר הם הקריאו אותו לפני הצדיק, ואף רשמו את תשובתו כדי לענות לפונים.¹⁰⁴ ידועים בחסידות משמשים שהפנימו את תורת רבם ולאחר מות הצדיק הם ירשו את כס האדמו"רות. למשל משמשו של ר' מנחם מענדל מרימינוב ר' צבי הירש.

ממבנה הסיפור ניכר שחלקו העיקרי מוקדש לדמות הגבאי ולתיאור מילוי שליחותו. ר' אלימלך התקשה לערוך את תיקון החצות ואמר לגבאי שילך לחצות העיירה לראות איזה חידוש יש ב"שמחה ואור גדול" שידע עליהם ברוח קודשו, ויחזור לידע אותו. הגבאי מילא את תפקידו ושמונה שורות מתארות את מעשיו בחצות העיר. הרחבה לשונית זו מעצימה את דמותו. אף הוא זכה לראות "אור גדול" באולם השמחות כפי שראה הצדיק בכוח ראייתו הגדול. הוא ראה אנשים שמחים ורוקדים בבית חתונות. הוא נכנס לתוכו ורואה להפתעתו את הרב הקדוש ר' נפתלי מראפשיץ אומר דברי בדחנות ומשמח את החתן והכלה, את המחותנים ואת כל האורחים המסובים. הגבאי הבין שזו הסיבה לקושי של ר' אלימלך לומר את "תיקון החצות". הוא ניסה למלא את שליחותו במלואה ובנאמנות לרבו, ולכן ביוזמתו האישית הוא פנה לר' נפתלי ומבקש שיפסיק את בדחנותו. לאחר מכן הוא שב אל בית רבו וסיפר לו את הנעשה באותו בית חתונות. התנהגותו של הגבאי מבטאת גם את מעלתו הרוחנית.

102 יד מאור ושמש ותולדותיו, עמ' שה-ש.

103 הקוויטל הוא הפתקא שמוסר החסיד אל הרבי ובו כתוב שמו ושם אמו והבקשה אותה מבקש מהרבי. כך הופך הקוויטל לסמל לקשר הרוחני והנפשי שבין החסיד לרבו.

הרחבה ראו: דינה לוי, הסיפור החסידי, עמ' 38-39.

104 אהרון וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, עמ' 162.

✧ ר' אלימלך מליז'נסק

בראשית הסיפור ר' אלימלך רוצה לערוך תיקון חצות כדרכו כל לילה אך הפרעה חיצונית בסביבתו בצורת "שמחה ואור גדול" מונעת ממנו לעשות זאת. ניתן לומר, כי משהו עלה על התדר הרוחני של הצדיק, כך שקולו לא יכול היה להישמע. לכן ביקש שמשרתו יבדוק את הדבר ואת החידוש שבו ויבוא להודיעו. כשחזר המשרת וסיפר לו את הנעשה שם, ר' אלימלך כבר ישב "על המדוכא" היינו, בחן לעומק את הבעיה וניסה למצוא פתרון לאי יכולתו לומר את "תיקון החצות". למשמע דבריו של המשרת על שמחת החתונה, ושהרב הקדוש מראפשיץ הוא זה שבידח ושימח את המשפחה ואת כל הנאספים, נחה דעתו של ר' אלימלך. מכוח ראייתו הרוחנית הוא הבין שבזמן שר' נפתלי אמר את דברי הבדחנות יצא ר' אלימלך חובת שניהם גם של "תיקון חצות" וגם של שמחת חתן וכלה. כלומר, שמחת חתן וכלה לא רק שמושויית על ידי ר' אלימלך לאמירת "תיקון חצות" אלא היא מוערכת על ידו, מתרחבת ומקרינה גם על מי שלא נמצא שם בפועל. עצם המחשבה על בדחנות ועל ליצנות ועל הרצון לשמח את הזולת בחתונה כבר מזכה את האדם. אף שר' אלימלך לא היה נוכח בחתונה בפועל הוא חש באור הגדול שהאפיל על מנהגו לבכות בחצות על חורבן הבית. השמחה חוצה גבולות ויש בכוחה לבטל את הצער ואת הסיגופים. ראייה מטאפיזית זו משנה את יחסו של ר' אלימלך לבדחנות. לכאורה היא מבטאת נהנתנות, אך למעשה יש בכוחה להעלות את ניצוצות הקודש שבעולם לאור גדול. הדבר מעיד גם על גדולתו של הצדיק ועל ענוונותו. הוא מודה בגדולת תלמידו ובדרך עבודת ה' שלו.

✧ ר' נפתלי מרופשיץ

ר' נפתלי מאופיין מנקודת התצפית של הגבאי שראה בו את "הרב הקדוש". נקודת התצפית מתרחבת לתיאור מעשיו של ר' נפתלי. הוא אמר דברי בדחנות ושימח את החתן ואת הכלה, את המחותנים ואת כל המסובים. פנייתו של הגבאי אליו שיפסיק לומר דברי בדחנות לא הועילה, והוא המשיך לומר אותם. בסוגריים מתערב המלקט החסידי (דב בער ארמן) ומוסיף הסבר שעשוי לשפוך אור נוסף להתנהגותו של ר' נפתלי. באותו רגע שפנה אליו הגבאי קיבל ר' נפתלי את כל מכסת הכסף עבור בדחנותו אותה ייעד למצווה גדולה אחרת. היינו, ר' נפתלי השתמש בסכום הכסף שהרוויח לא לצרכיו האישיים אלא כדי להרבות במצוות נוספות. על כן בדחנותו מעצימה את האור ואת השמחה כפל כפליים. זו הסיבה להשפעתה ולהקרנתה על הסובבים אותו ואף על הצדיק ר' אלימלך שלא נכח בחתונה. העובדה שר' נפתלי לא נענה לבקשת הגבאי אף שידע שבא בשליחותו של הצדיק יש לה משמעות עמוקה וסמויה. היא משקפת מחלוקת היסטורית בין דרך עבודתו של ר' אלימלך את הקב"ה לבין הדרך החסידית המקובלת מהבעש"ט אותה ספג

ר' נפתלי עוד בבית אביו ר' מענדל לינסקר. המחלוקת מסופרת בצורה גלויה בגרסה אחרת שתידון בהמשך.
ר' נפתלי נוגע בדרשתו לקשר בין עבודת ה' של האדם מישראל לבניין בית המקדש. הוא קובע:

"כל יום כשאדם עובד אותו יתברך הכל לפי מעשיו, בונה את ירושלים ובית המקדש. יש בונה ביום אחד שורה שלימה, ויש מניח לבינה אחת. כן בונה האדם מישראל שעובד ה' בכל יום עד שיהיה נבנה בשלימות במהרה בימינו. וכן שמעתי מהרב הקדוש מורינו הרבי אלימלך זצ"ל, כשעלה עליות נשמה ראה שנושאים את כלי הבית המקדש, ואמרו לו שהם אותם הכלים שהוציא מן הגלות"¹⁰⁵

הדברים הללו מובאים ב"סידור עבודת ר' אלימלך", שבו קובצו אמרותיו והליכותיו של הצדיק, מיד לאחר אמירת "תיקון חצות". דבריו של ר' נפתלי בדרשה מקשרים בין כל מעשיו הטובים של האדם לבין קירוב הגאולה. כלומר, גם אמירת "תיקון חצות" כפי שנהג ר' אלימלך לעשות בכל לילה וגם בדחנות בחתונה כדי לשמח חתן וכלה כולם נכללים בקטיגוריה של עבודת ה' באמונה, ולכן בכוחם לקרב את הגאולה.

הזמן

משך הזמן שחלה עלילת הסיפור הוא קצר אולי אף פחות משעה אך הוא טעון מאוד: תיקון חצות, שמחת חתונה על כל משמעויותיה המטאפיזיות והמהפך בנפשו של הצדיק. מילות הזמן בסיפור באות לציין תזמון מדויק של הפעולה העיליתית. "באותו רגע" (הושלם סכום הכסף לקיום מצוה), "ואז" (כשחזר הגבאי משליחותו – הצדיק כבר ידע מעצמו את הסיבה), "בשעה" (באותו זמן בדיוק קיימו ר' אלימלך ור' נפתלי שתי מצוות תיקון חצות והכנסת כלה). כאמור, בסיפור מצויינים זמנים בעלי מטען רוחני כמו "תיקון חצות" וזמן החתונה. (ראו להלן)

105 סידור "עבודת אלימלך", הוצאת אור ישרים, ירושלים 1989, עמ' יח. על עליית הנשמה של ר' אלימלך ראו: אוהל אלימלך, סימן ריג, שיא.

"תיקון חצות"¹⁰⁶ היא קינה שנאמרת בחצות הלילה על חורבן בית המקדש ועל גלות ישראל. התפילה כוללת וידוי, פרקי מזמורי תהילים ופיוטים שמטרתם לעורר רחמי שמים על העם ועל גלות השכינה. "תיקון חצות" כולל: "תיקון רחל" ו"תיקון לאה". בקבלה נקראת השכינה פעמים תיקון רחל ו"תיקון לאה". תיקון רחל" כשמו מזכיר את רחל אמנו המבכה את עמה בבכיות וממאנת להינחם על חורבנו ועל גויים שבאו בנחלת ה'. כמו כן אנו בוכים על גלות השכינה למשל: בפסוק: "הבט משמים וראה מזבול קודשך ותפארתך". "תיקון לאה", המסמל את לאה אמם של רוב שבטי ישראל, נאמר לאחר "תיקון רחל" ובו פרקי תפילה שמדברים על גאולת ישראל. למשל: "אלוקינו ואלוקי אבותינו מלך רחמן רחם עלינו טוב ומטיב, הידרש לנו שובה אלינו בהמון רחמך בגלל אבות שעשו רצונך, בנה ביתך כבתחילה וכוונן מקדש על מכונו והראנו בבניינו..." או מזמור קכ"ו בתהילים: "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים", ואחריו תיאור עבודתם של הכוהנים בבית המקדש. חסידים ואנשי מעשה היו מדקדקים באמירת "תיקון חצות" מתוך שותפות בצערו של בורא עולם שהגלה את בניו מארצו ומתוך שותפות בצערה של כנסת ישראל, שגלתה ונתרחקה מעם דודה. מספר סיפורים מתעדים את מנהגו של ר' אלימלך לומר תיקון חצות.¹⁰⁷

סביב ציון זמן "תיקון חצות" מתרחשת עלילת הסיפור. בסיפור המונח "תיקון חצות" נמצא חמש פעמים ובכל הפעמים הוא קשור לר' אלימלך ומכאן מרכזיותו וחשיבותו להבנת משמעות הסיפור. המילה "חצות" שבמונח "תיקון חצות" יש בה הקשר ברור גם לאירועים היסטוריים מכווננים שקר לעם ישראל כגון: נצחוננו של אברהם במלחמתו עם ארבעת המלכים

106 "תיקון חצות" נלמד מהפסוק: "אם אשכחך ירושלים תִשָּׁכַח ימיני, תִּדְבַּק לשוני לְחִפְי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי", (תהילים, קלז, ה-ו). תקנו חכמים שבכל שמחה יזכור האדם את חורבן בית המקדש למשל: להשאיר אמה כנגד הפתח בלי סיד או להניח אפר על ראש החתן וכן לשבור כוס שלימה מתחת לחופה, ראו: קיצור שולחן ערוך, סימן קכ"ו. חצות הלילה הוא זמן טעון בעוצמות רוחניות כפי שאומר דוד המלך: "חצות לילה אקום להודות לך על משפטי צדקך", ראו: תהילים, קיט, סב, ומפרש ר' נחמן מברסלב שחצות מסוגל כמו פדיון, כי הוא המתקת הדינים, ראו: ליקוטי מוהר"ן, קמט.

107 אוהל נפתלי, סימן יד; ראו: אוהל נפתלי, סימן קכה.

מצבתו של ר' אלימלך מליז'נסק

למען הצלת לוט¹⁰⁸ יציאת מצרים¹⁰⁹ ומשם למזמורי תהילים¹¹⁰. אלא שבסיפור ר' אלימלך לא הצליח לומר "תיקון חצות" כפי שעשה תמיד. היינו, הוא חש הפרעה רוחנית בצורת "שמחה ואור גדול" הסותרים כביכול את מצבו הנפשי. מי שעומד לומר את "תיקון חצות" חש דכדוך נפשי, צער ועוגמת נפש על חורבן העם ועל גלות השכינה. עליו להתרכז בתחינה ובדבקות כדי שהקב"ה יקבל את תפילותיו ואת תחינותיו. ולכן נשאלת השאלה מה טמון באירוע של חתונה, ומה החידוש והמשמעות בדברי הבדחנות הנאמרים שם המונעים מר' אלימלך לומר "תיקון חצות"?

המרחב

העלילה מתפרשת במרחב לא גדול. מבית הרבי – זהו המקום שבו הרבי מתפלל על כלל עם ישראל, ומשם יוצאת הבשורה הרוחנית לרבים אל קריית חוצות-רחובות העיר אל בית החתונות – אולם חתונות פתוח שבו מתרחשות פעילויות ארציות כמו: אכילה, ריקוד שירה ובדחנות ומשם חזרה אל בית הרבי. נציין כבר כאן כי המרחב בגרסה הוא גדול לא רק מנקודת המבט הפיזית אלא גם מנקודת המבט המטאפיזית. אולם גם בסיפור זה עצם הידיעה הברורה של ר' אלימלך שיצא ידי חובת המצוות מעיד על מרחב רוחני שלא הוזכר במפורש.

108 בראשית לך לך, יד טו: "ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו". ומפרש שם רש"י: "שנחלק הלילה ובחציו הראשון נעשה לו נס וחציו השני נשמר ובא לו לחצות לילה של מצרים".

109 שמות בא, יא ד: ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים". ראו את הדיון על הסיבה שמושה אמר "כחצות" ולא חצות, ברכות, ד ע"א.

110 תהילים, קי"ט, סב.

החתונה

כפי שנאמר לעיל החתונה מציינת זמן טעון באיכויות רוחניות.¹¹¹ ננסה לבחון מהן איכויות אלו. הסיפור שלפנינו מתקשר לסדרת סיפורים בסיפור החסידי שנושאים הוא "הכנסת כלה"¹¹²

מצווה זו היא אחת מהמצוות החשובות שבין אדם לחברו כפי שאומרים חז"ל:

"אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא ואלו הן: כיבוד אב ואם, וגמילות חסדים... והכנסת כלה..."¹¹³

מצוות "הכנסת כלה" מופיעה בסיפורים חסידיים רבים ובהם תיעוד על התערבותם של גדולי החסידות וסיועם למשפחות רבות שהדבר הדיר שינה מעיניהם.¹¹⁴ גדולי החסידות ייחסו חשיבות מיוחדת לעניין "הכנסת כלה".¹¹⁵ בקבלה ובחסידות הנושא קיבל ממד מיסטי ומטאפיזי הבא לידי ביטוי בספרי

111 על הממד המטאפיזי של הנישואין ראו: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך – הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 132–135.

112 "אחת האפשרויות להתמודד עם הכרת מהותו של הסיפור החסידי היא להתמקד בסדרת סיפורים, הסובבים סביב נושא מרכזי או שיש להם תימטיקה משותפת, ולבחון את התכונות הספרותיות והתיאולוגיות המתבטאות בהם", ראו: יואב אלשטיין, האקסטנזה והסיפור החסידי, עמ' 170.

113 פאה, א, א; על נושא גמילות החסד בסיפור העברי הקדום ראו: רלה קושלבסקי, דינה לוי, "בן סבר ושפיפון בן ליש", אנציקלופדיה של הסיפור היהודי, (עורכים: יואב אלשטיין, אבידב ליפסקר, רלה קושלבסקי), רמת-גן תשס"ה, עמ' 323–331. באגרת הראשונה של ר' אלעזר, שנדפסה בספר נועם אלימלך, מופיע המשפט "שמעולם אין מניחים ממון בקופסא, ולא לן אצלם אף לינה אחת הממון, רק מוצאים אותם לצורך עניי ישראל ולצורך בתולה ישראל להשיאם."

114 דובנוב, תולדות החסידות, תל-אביב תשכ"ז, עמ' 185, הערה 2. הרחבה בנושא גזירות הנישואין: ישראל הלפרין, "נישואי בהלה במזרח אירופה", ציון, כז (תשכ"ב), עמ' 289–293.

115 אברהם חיים שמחה בונים מיכלזאן, אוהל אלימלך, ירושלים תשס"ב, עמ' 36–37; שלמה גבריאיל רוזנטל, התגלות צדיקים, תפארת צדיקים, גדליה נגאל (מהדיר), כרמל, ירושלים תשנ"ו, עמ' 81–83, סימן כז, עמ' 60–61, רמט, ריח, רעג; משה חיים קליינמן, לישרים תהילה, פיעטרקוב ורשא תרע"ד, עמ' 91–92; אליהו כי טוב, חסידים ואנשי שם, ירושלים תשל"ח, כרך ב, עמ' קלה-קמא. על הכנסת כלה וחתונות בחסידות ראה יצחק אלפסי, בשדה החסידות, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 477–488; גדליה נגאל, הסיפורת החסידית, תולדותיה ונושאה, מרכוס, ירושלים 1981, עמ' 104–115.

העיון החסידיים ובסיפורים.

במשך הדורות זכה הנושא ליצירות ספרותיות רבות בשירה, בפרוזה ובעיון
כיאה למרכזיותו ולחשיבותו בחיי הפרט ובחיי עם ישראל.¹¹⁶
הנישואים הם חזרה לרובד המיתי של בריאת העולם, כפי שאומרים חז"ל:
"מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם הראשון."¹¹⁷ במדרש מתואר כי הקב"ה
בכבודו ובעצמו עשה עשר חופות לאדם הראשון בגן-עדן, והמלאכים תופפו
ורקדו לפניו,¹¹⁸ וכן אומרים חז"ל, שהקב"ה עצמו התעסק בגמילות חסדים:
"מהן גמילות חסדים, שהיה מתעסק בהן? היה מתקן את הכלה ומשמחה".¹¹⁹
אף האדם בעשיותיו הארציות מדמה לו, ומתחבר להויה בראשיתית. הוא
נעשה שותף ממשי לבורא עולם, ומקרין על עולמו הריאלי מציאות מטאפיזית,
שממלאת את ישותו הקיומית. כפי שאומרים חז"ל:

"גדול כוחן של גומלי חסדים, שאין חסין לא בצל כנפי הארץ ולא בצל השחר
ולא בצל כנפי השמש ולא בצל כנפי הכרובים אלא בצילו של הקדוש ברוך
הוא".¹²⁰

הנישואים נתפסים בוהר כחזרה לדמות האדם הראשון השלם שכל השפע
האלוקי חל עליו. הזוהר מעניק למוסד הנישואין ממד מטאפיזי, כפי שמסביר
ישעיהו תשבי:

ראיית הזכר והנקבה האנושיים באספקלריה של מערך הכוחות האלוקיים
משווה אופי סקראלי מובהק לחיי הנישואין, ובייחוד לפעולת הזיווג עצמה,
המשקפת ומגלמת את הזיווג האלוקי בעולם הזה, ואף מסייעת להפעלתו
ומושכת שפע ממנו לתחתונים מכוח חיבורו עם האשה זוכה האדם להידבק
בשכינה..¹²¹

אף מנהגים רבים, שנהוגים בשעת החתונה מתקשרים לרבדים מיתיים
והיסטוריים, וכך הופך טקס הנישואין לסמל בעל משמעויות מטאפיזיות.
למשל: הולכת החתן עם שני שושבינים מרמזת לאדם הראשון, שמיכאל
וגבריאל היו שושביניו,¹²² גם המנהג של הולכת החתן והכלה לחופה עם נרות

116 הרחבה בנושא ראו: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק – הבחינה המטאפיזית
והבחינה המוסרית, עמ' 91–92.

117 ברכות, סא, ע"א.

118 פרקי דרבי אליעזר, יב.

119 אבות דרבי נתן, ד.

120 רות רבה, תרב.

121 פירוט נוסף ראו: תשבי, משנת הזוהר, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ו, כרך ב, עמ'
תרט.

122 בראשית רבה, ח, טו

דולקים ולפידיים מתקשר לרובד מטאפיזי של מתן תורה כפי שנאמר שם: "ויהי קולות וברקים",¹²³ וכן "וכל העם רואים את הקולות ואת הלפידים".¹²⁴ חז"ל ראו את החתונה כולה כחזרה למעמד הר סיני כדבריהם: "ביום חתונתו זה מתן תורה".¹²⁵

מוטיב ה"אור הגדול" שראה ר' אלימלך ואף שמשו זכה לראותו מתאר ומסמל את המעמד הרוחני אליו חותר הסיפור החסידי היינו, להתעלות ולדביקות באור האלוקי. זוהי הארתה של השכינה המשתתפת בשמחת החתונה והמחברת בין איש לאשה. האקסטאטיות-ההתעלות שנוצרה כאן היא תוצאה של שילוב בין כוונת הלב ואמצעים חיצוניים כמו ריקוד וליצנות. ר' אלימלך אומר שיצא ידי חובת הצער על חורבן הבית כי בשמחת חתונה אנו שמחים על בניית עוד בית יהודי שהוא בבחינת בית מקדש מעט.

על הקשר בין החתונה לבית המקדש אומרים חז"ל ש"כל המשמח חתן וכלה כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים".¹²⁶ נשאלת השאלה מדוע? אחד ההסברים הוא שבית המקדש נחרב בגלל שנאת חינום. ההשתתפות של הקהל בשמחה של החתונה בגופו, בריקודו ובבדחנותו כפי שעשה ר' נפתלי, יוצרים אחדות של שמחה ואור שבכוחם לתקן את חורבן בית המקדש. כך עשויה להתממש בפועל התחינה לגאולה שנאמרת ב"תיקון חצות". ר' אלימלך מודה בסוף הסיפור כי לשמחת החתונה יש כוח שמקרין אף על מי שלא נוכח בה בפועל, ומזיו אורה יוצא אדם חובת "תיקון חצות" ואף "שמחת חתן וכלה".

✧ האור

האור הגדול מעיד על נוכחות רוחנית אלוקית. לא כל אחד זוכה לראותו ולא כל אחד זוכה שישרה עליו – בIODעין או לא בIODעין. המוטיב חוזר בסיפורים חסידיים רבים.¹²⁷ בסיפור הביטוי "אור" חוזר פעמיים יחד עם תואר הפועל "גדול". היינו, ישנה העצמה של האור. זהו לא אור רגיל אלא אור שקשור בשמחה גדולה וטמונות בו עוצמות רוחניות כה גדולות שחוסמות את הערוצים הרגילים לקבלת "תיקון החצות" של ר' אלימלך. ר' אלימלך שלח את הגבאי שיביא לו דבר חידוש השייך לאור הבלתי רגיל שנראה לו ברוח קודשו.

123 שמות יט, טז.

124 שמות כ, טו.

125 תענית כו ע"ב; על מנהגים חסידיים נוספים בשעת החתונה ראו: אברהם יצחק שפרלינג, ספר טעמי המנהגים ומקורי הדינים, אשכול, ירושלים תשי"ז, עמ' ת-תכ.

126 ברכות, ו ע"ב.

127 דינה לוי, "וראה עליו אור" – האור סמליו ומשמעותיו בסיפור החסידי, מכלול, מכללה ירושלים תשס"ח, עמ' 202-218.

"האור הגדול" בסיפור הוא תוצאה של עשייה אנושית שנובעת מעמקי הנשמה והחסד העילאי הזה עם החתן, הכלה, עם המחותרים ועם כל המסובין.

✧ הראייה

הצדיק ר' אלימלך נחון בכוח ראייה מטאפיזי ובהיותו בתוך ביתו הוא ראה מראה של אור ושמחה. הוא פנה לגבאי והאציל עליו את כוח הראייה שלו. ואכן כשהגיע הגבאי לחתונה אף הוא זכה לראות אור גדול וכשראה את ר' נפתלי אומר דברי בדחנות ומשמח את כל המסובים הוא ידע לקשר זאת כסיבה לעיכוב שנעשה לרבו.

✧ בדחנות

הבדחנות מטרתה לגרום לאנשים לצחוק, לחייך ולהרגיש שמחה של אמת. חמש פעמים מופיעה מילה זו והיא נקודת המפתח להבנת העיכוב של ר' אלימלך. במה כוחה של הבדחנות לעכב את "תיקון החצות" של ר' אלימלך? הבדחנות בחתונה החסידית נקראת "גראהם"¹²⁸. אלה הם דברים שבח החתן והכלה בחרוזים ובנימת הומור. מטרת הבדחנות היא להסב נחת רוח ועונג לחתן ולכלה ולכל האורחים. אמירת בדחנות בחתונה דורשת שנינות והומור בריא מצד הבדחן. אין כאן ליצנות שהיא זלזול באנשים. זאת עשה ר' נפתלי בצורה כל כך מושלמת והמחיש בעשייתו את מעלתה הרוחנית הגבוהה של השמחה. זוהי התשתית המוסרית לעבודת ה' לפי ר' נפתלי ואשר בכוחה להביא להתעלות של הפרט והכלל כאחד.¹²⁹ את הבדחנות שגורמת לשמחה כביטוי לעבודת ה' ראה ר' נפתלי אצל אביו אשר ידע כי בעזרתה ניתן להעלות את ניצוצות הקודש ולהאיר את העולם.

✧ השמחה

השמחה היא אחת מיסודות החסידות.¹³⁰ היותו של האדם בשמחה היא אתגר והנחיה של תורת החסידות כפי שאומר ר' נחמן מברסלב:

"מצווה גדולה להיות בשמחה תמיד ולהתגבר להרחיק העצבות והמרה שחורה בכל כוחו, כי כל החולאת הבאין על האדם כולם באים רק מקלקול השמחה".¹³¹

128 דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק – הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 90, 102.

129 דינה לוי, במסקנות של העבודה.

130 דינה לוי, עמ' 125–127.

131 ליקוטי מוהר"ן, ליקוטי תנייא, מכון תורת הנצח, תשנ"א, כד, עמ' קסו.

השמחה טבועה בנפש האדם והיא בולטת כבר אצל התינוק השמח והמחייך. השמחה מרחיבה את הנפש ומזרימה אנרגיות חיוביות לגוף ולנפש כאחד. היא נותנת כוחות להתמודד עם קשיים ואפילו עם מחלות. לדוגמה הליצינים הרפואיים המתפקדים עכשיו בבתי חולים. המילה שמחה אף היא מופיעה בסיפור חמש פעמים ומתקשרת לאור ולבדחנות. בכוחה של השמחה לרומם גם את הזולת, לשנות את תודעתו וליצור אחדות ואחוה שהם התנאי גם להקמת ביתו הפרטי של האדם וגם להקמת בית המקדש בארץ ישראל.

✧ החידוש

"שמחה ואור גדול" הפריעו לר' אלימלך לערוך "תיקון חצות", ולכן הוא שלח את הגבאי ללכת לחוצות העיר ולראות "איזה דבר חידוש" – יש ב"שמחה ואור גדול" שחש בהם. ר' אלימלך בכוחו המטאפיזי קישר בין השמחה והאור הגדול לדבר חידוש.

שהרי חידוש בכוחו לשנות את המציאות וליצור מציאות טובה ונעלה יותר. האור וגם השורש "חדש" מתארים גם את מעשיו של הקב"ה בכל יום כפי שאנו מתפללים: "המאיר לארץ ולדרים עליה ברחמים ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית". ר' אלימלך מייחס גם לצדיק את הפועל "חדש" בשעה שהוא לומד תורה כדבריו:

"הצדיק על ידי עסקו בתורה לשמה ומחדש בה חידושים נעשו שמים חדשים ועושה מעשה בראשית ונמצא ממילא הגזרות בטלין שלא היו באותן העולמות שנבראו מחדש"¹³²

חידושי התורה של הצדיק כוחם רב והם בוראים עולם חדש כפי שעשה הקב"ה בבריאת עולמו. לכן בכוחם לבטל את הגזירות השייכות לעולם שכבר התבטל. גם ר' נחמן מברסלב מדבר קושר את החידוש למעשה בראשית כדבריו:

"ובטובו מחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית", כי חידוש בראשית הוא חידוש החכמה, כמו שכתוב "כולם בחכמה עשית", כי חידוש השכל הוא חידוש הנשמה, כי השכל הוא הנשמה כמו שכתוב (איוב לב): "נשמת שדי תבונות" וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (ברכות י'): "מה הקב"ה זן את העולם אף הנשמה זנה את גופה" ונמצא שהנשמה היא מחיה את הגוף"¹³³.

ובמקום אחר אומר ר' נחמן מברסלב:

"כי התפילה הוא בחינת חידוש העולם, כי תפילה הוא שמאמין שיש מחדש

132 נועם אלימלך, כי תצא, צה, ע"ב. חזרה על רעיון זה נמצא באוהל אלימלך, סימן עב.

133 ליקוטי מוהר"ן, ש"ס.

אשר בידו לעשות כרצונו לשנות הטבע והוא בחינות בריאה בכוח שכתוב
(תהילים ק"ד): "כולם בחכמה עשית". (ליקוטי מוהר"ן עב) ¹³⁴

כל תפילה של אדם היא בבחינת חידוש יוצרת דבר מה חדש לעצמו ולעולם כולו

134 מוטיב החידוש מצוי אף בסיפור החסידי. בסיפור "אשתי האבותי" מבקשים התלמידים מהבעש"ט שיראה להם דבר חידוש. הבעש"ט התנה זאת אם יבטיחו שלא יצחקו מהמראה שעתידיים לראות. התלמידים לא עמדו בתנאי ולמראה היהודי העני שאכל את הקטניות בליל שבת כאילו היו דגים ובשר וצהל משמחה אמיתית יחד עם אשתו, הם פרצו בשחוק. למראה תגובתם המזלזלת אמר הבעש"ט את דבר החידוש שלו שמשמש כיסוד בחסידות. הקב"ה "רחמנא לבא בעי" היינו, הוא רוצה את לבו ואת כוונתו האמיתית של האדם. עני זה שמחתו הייתה לשמו יתברך וזה נחשב אצל הבורא יותר ממי שאוכל מעדני מלך וחושב על הנאותיו הגופניות. ראו: מנחם מנדל מבודק, סיפורי קדושים, גדליה נגאל (מהדיר) מעיינות החסידות, ירושלים תשל"ז, עמ' מג-מה.

גם ר' אלימלך מלמד את תלמידיו חידוש כששלח אותם בערב יום הכיפורים לביתו של החייט בקצה העיר ושם היו עדים לשיחתו האוטנטית של החייט עם הקב"ה. הוא הוציא ספר בו היו רשומים כל חטאיו במשך כל השנה. ואח"כ הוציא ספר נוסף בו היו כתובים כל הצער והסבל שגרם לו הקב"ה באותה השנה. התלמידים חזרו לרברב ובפיהם הייתה ביקורת גדולה על חוצפתו של החייט. תשובתו המפתיעה של ר' אלימלך היא החידוש שאמר להם: "דעו לכם שהקב"ה בכבודו ובעצמו עם כל הפמלייה של מעלה באים לשמוע דבריו של החייט הנאמרים בפשטות גדולה, ומדבריו נעשה רצון בכל העולמות". ראו: הרב ישראל בעקמייסטר, סיפורי נפלאות מגדולי ישראל, ירושלים (חש"ד), וכן הוא מופיע אצל שי עגנון, ימים נוראים, שוקן ירושלים ותל-אביב תשכ"ח, עמ' רל-ללא.

סיפור נוסף מעיד על הרושם של חידושי התורה של ר' אלימלך בשמים. ר' אלימלך גידל בביתו את בן חברו שנפטר. לפני פטירתו הוא נתן לר' אלימלך תקיעת כף והבטיח לו שיבוא אליו מעולם האמת ויספר לו מה מתרחש שם. עברו שנים והחבר לא הגיע. וכשעמד הבן להינשא ר' אלימלך התמהמה בעריכת החופה ואחר כמה שעות הגיעה נשמת החבר וסיפרה ששמעה מהומה גדולה בשמים. נשמות יצאו לחבק מלאך גדול. כששאל מיהו? נענה שזהו המלאך שנברא מחידושי התורה של ר' אלימלך. אז נזכר בידו וירד למלא את הבטחתו. ראו: אוהל אלימלך, סימן רמט.

ר' נחמן מברסלב מייחס פן נוסף לחידוש ומקשרו ללימוד חידושי התנאים: "וכשאדם לומד בקדושה ובטהרה איזה דין ופסק שחידש איזה תנא או צדיק אחר, על ידי זה נעשה בחינת נשיקין, ונשיקין זה בחינת הדבקות רוחא ברוחא, כי הפסק הזה הוא דיבורו של התנא ודיבורו הוא חיות... כשלומידים את החידוש הזה, וכשמכניסין הלימוד והחידוש בתוך הפה, נמצא שמדבקין רוח הצדיק שחידש עם רוח ממללא, הינו, הדיבור הלומד זה החידוש עכשיו, וזאת ההתדבקות רוחא ברוחא נקרא נשיקין. נמצא כשלומדין איזה הלכה שחידשו התנאים, על ידי זה נתדבק רוח התנא עם רוח הלומד, ודומה כאילו נושק את עצמו עם התנא. ראו: ליקוטי מוהר"ן, שם, קטו-קטז.

כי התפילה, ההודאה וההמלכה של הקב"ה בלב המתפלל תורמת לחידוש השפע האלוקי המקיים את העולם בכל רגע ורגע.

ר' אלימלך היה צריך לעבור שינוי תודעתי היינו, להבין שלא רק על ידי תפילה ובכי ניתן לחדש בעולמו של ה', אלא גם על ידי השמחה ועל ידי דברי הבדחנות של ר' נפתלי.

בסיפור המהפך הוא תוצאה של תובנה והארה רוחנית בעקבות עיכוב בעבודת ה'. תחושה של אכזבה, והחמצה של הצדיק הוחלפה במודעות מחשבתית שהיא בבחינת חידוש עבורו. שמחה של חתונה אורה כה גדול שהוא מאפיל על הצער הגלות והיא עשויה לפעול בעולמות עליונים וגם כאן כדי לקרב את אור הגאולה. ועוד, עבודתו של ר' נפתלי בשמחה כוללת גם את עבודתו של ר' אלימלך.

אוצרות הרוח של ערכי היהדות בתקופותיה השונות גלומים ושלובים במארג הסיפור החסידי ועל ההרמנויטיקן לחשוף אותם. חשיפה זו מעמיקה את המשמעויות ומעניקה לסיפור ממדים נוספים. אמרות חז"ל רבות מדגישות את הקשר בין החתונה וחורבן בית המקדש למשל:

"כל המשמח חתן וכלה כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים."¹³⁵

וכן:

"כל המתאבל על ירושלים זוכה ורואה בשמחתה ושאינו מתאבל על ירושלים אינו רואה בשמחתה."¹³⁶

ובמדרש נאמר: "זה אפר שנותנין בראש חתן וכלה",¹³⁷ לזכר החורבן.

את מנהג אמירת "תיקון חצות" תיקן האר"י.

גם למושג חידוש קיים תשתית במקורותינו למשל:

"אמרו ישראל יחדש לנו הקב"ה דבר אחד שהוא חפץ להחזירנו אצלו מה הוא החידוש? לשעבר היה הקב"ה מקבל קורבנות מלמעלן ועכשיו יהיה מקבל קורבנות מלמטן",¹³⁸ וכן: "אמר הקב"ה לישראל בני, חידוש גאולה יש לכם כאן לעתיד לבוא, לשעבר לא גאלתי אומה מתוך אומה ועכשיו אני גואל אומה מתוך אומה".¹³⁹ מכאן שמושג החידוש על פי חז"ל נלמד מהקב"ה. חז"ל מסכמים: "אי אפשר לבית מדרש בלא חידוש".¹⁴⁰

שילוב המקורות הללו בסיפור מעיד לא רק על ידע ועל קישור תכני אלא מייצג את הזיקה העמוקה לרובדי התרבות היהודית שקיימת בסיפור החסידי. אמרות חז"ל הן חלק מההוויה האישית והלאומית של עמנו בכל הדורות והדמויות בסיפור החסידי מגלמות באורח חייהן את הזיקה הזו.

135 ברכות, ו, ע"ב.

136 תענית, ל, ע"ב.

137 שוחר טוב תהילים, קכא.

138 במדבר רבה, יד.

139 ויקרא רבה, יג.

140 חגיגה, ג ע"א.

✧ ביטויים

כמה ביטויי לשון מעניינים נמצאים בסיפור ואף הם לקוחים ממקורותינו למשל: קריית חוצות-קריה הכוונה לעיר על פי "קריית מלך רב"¹⁴¹, והמילה "חוצות" הכוונה לרחוב ולשוק על פי "שוטטו בחוצות ירושלים"¹⁴². ישב על מדוכא שלו – כלומר, התלבט בסוגייה. "מדוכה" היא מכתש שכותשים בו דברים יבשים על פי הפסוק: "וטחנו בריחיים או דכו במדוכה"¹⁴³. הביטוי מופיע גם בחז"ל: "מעיד אני עלי שמים וארץ שעל מדוכה זו ישב חגי הנביא ואמר..."¹⁴⁴.

במדרש איכה רבה מסופר שיווני מאתונה בא לירושלים, ומצא מדוכה (שבורה) מושלכת לארץ. הביא אותה לחייט ואמר לו: "תפור לי את המדוכה". הוציא החייט עפר מלא כף היד ואמר לו: "שזור לי חוטים מהעפר ואני אתפור לך את המדוכה"¹⁴⁵. היווני לגלג על עם ישראל שהוגלה מארצו והושלך כמדוכה שבורה שאין לה תקנה ורפואה לשברו. כדי להמחיש לו את טעותו ענה החייט בדרך מקורית במשל. עם ישראל משול לחוטי תפירה מאוחדים כמו החול שמורכב מגרגרים ואי אפשר לראותם ולהפרידם. כך עם ישראל שמשול לחוטים לא ניתן להפרידו. אתה היווני אינך מסוגל לראות זאת. רק הקב"ה יכול לגאול את עמו ולשזור את החטים אם הם יהיו מאוחדים כחול. (פירוש דעת יוסף) מכאן שהקשר בין הביטוי בסיפור למקורו המדרשי אינו רק קשר לשוני אלא אף תוכני. מגילת איכה היא מגילת הקינה על חורבן הבית וגם ר' אלימלך יושב על המדוכה ומתחבט בנושא "תיקון חצות" העוסק בחורבן הבית ובגלות ישראל.

✧ ריבוי פעלים

ריבוי המילים המורות על פעלים בסיפור יחסית למספר המילים שבו בכלל מאפיין את הטקסט הקצר של הסיפור כ"מועט המחזיק את המרובה". על ר' נפתלי נאמר שהוא: "עומד", "אומר", "ומשמח". בתיאור הגבאי: "ההלך", "וראה", "והלך שמה" "וראה כי", "והלך אצלו". מאחורי כל קבוצת פעלים נמצא מרחב משמעות גדול שהוא חלק אינטגרלי מהמסר של הסיפור.

141 תהלים, מח, ג.

142 ירמיהו ה, א.

143 במדבר, יא ח.

144 יבמות טז ע"א.

145 מדרש איכה רבה, פרשה א, סימן ט.

✦ חזרה על פעלים

בסיפור ישנן חזרות על מילים ולהן משמעות להבנת הסיפור. למשל השורש "עשה" בהטיות שונות: "לעשות", "נעשה". ר' אלימלך רצה לעשות "תיקון חצות" והגבאי חזר ומספר לו "את הנעשה". החזרה הלשונית על הפועל "עשה" מעצימה את נקודת ההשקה והדמיון בין שתי העשיות המתרחשות בד בבד "תיקון חצות" ובדחנות ושמחה באולם החתונות. המילים "תיקון חצות" ו"בדחנות" חוזרות חמש פעמים כל אחת ובדרך זו מובלטת המשמעות התכנית בה מוצגות שתי הדרכים בעבודת ה'. הפועל "הלך" נמצא בסיפור ארבע פעמים ומיוחס לגבאי שהלך בשליחות רבו. על שורש זה אומר ר' נחמן מברסלב:

"כשאדם עושה איזה מצווה, יש כוח בהמצווה, לילך ולעורר כל העולמות לעבודת ה' בבחינת "בנערינו ובזקנינו נלך, בצאננו ובבקרנו נלך".¹⁴⁶

ובסיפורנו, הגבאי מילא את שליחותו בנאמנות והלך בשם הרבי. הליכה זו אינה מוגבלת למילוי בקשתו של הצדיק אלא יש בכוחה ללכת ולעורר את כל העולמות הברואים לעבודת ה'.

✦ העצמה

ביטויי ההעצמה קשורים באור ובתיאור המצווה. "אור גדל" החוזר פעמיים או מצווה שנוסף לה התואר "רבה".

✦ מילות שיעבוד

שבע פעמים מופיעה מילית השיעבוד "כי". הן מופיעות בכמה משמעויות:
ר' אלימלך: "כי לא אכל" – שלא אכל;
ר' אלימלך לגבאי: "כי ילך – שילך"; "יען כי" – מפני ש;
הגבאי: "כי עבור זה" – בגלל זה; "כי יפסיק" – שיפסיק; "כי בא" – כאשר;
ר' אלימלך: כי בשעה" – משום ש;
שימוש כזה במילית "כי" אופיינית לסיפור החסידי.

✦ המהלך הפנימי של הסיפור

המוטיבים, ביטויי הלשון וההעצמות מבליטים את דרך עבודת ה' של ר' נפתלי המדגישה את שמחת המצווה שיש בה כדי לרומם את האדם ולהביאו להתעלות רוחנית. כנגד דרך זו ביטויי הלשון והחזרה על מוטיבים מבליטים אף את דרך

146 ליקוטי מוהר"ן, כד, ג.

עבודת ה' של ר' אלימלך, שעדיין ספוגה בדרכי הסיגוף שדבקו בו לפני שהתקרר לחסידות. מהי הדרך הנאותה בעבודת ה'? היה זה כאמור ויכוח היסטורי קשה שהחל בימיו של הבעש"ט והמשיך עם התפשטותה של החסידות בה מצאו רבים מזור למצוקות נפשם ולאמונתם. "האור הגדול" שנראה לר' אלימלך ואשר לכאורה שיבש את דרך עבודתו התברר לו כאישור אלוקי לדרכו הרצויה של ר' נפתלי והוא הכריע לטובתה. התובנה החדשה של ר' אלימלך בסוף הסיפור מעצימה את דמותו כצדיק שראה למרחקים והצליח להסיק מסקנות רוחניות. היא אף נותנת אפשרות ולגיטמציה לכל אדם להישתנות, להרחיב את מודעתו ולהוסיף עוד נדבך לעבודת ה' שלו.

גרסה נרחבת של הסיפור זה קיימת בספר גן הדסים.¹⁴⁷ החלק הראשון של הסיפור נמצא גם ב"אוהל אלימלך",¹⁴⁸ שם מוזכרת סיבה נוספת לאי קבלתו של ר' נפתלי, כי ר' אלימלך לא רצה "תלמידים מיוחסים".

✧ ר' אלימלך ור' נפתלי בחתונה ובתיקון חצות על רקע משקעי העבר

✧ חלק א

הרב הצדיק ר' אביגדור שיחיה לאורך ימים טובים אמן דקהילת קודש סאנז חדש, נכד הרב הצדיק והקדוש ר' חיים מסאנז זכר צדיק וקדוש לברכה סיפר ששמע מזקנו הסאנצר רב זכר צדיק וקדוש לברכה אשר בעת שהלכו הרבי אלימלך זכר צדיק וקדוש לברכה ואחיו הרבי ר' זושא זכר צדיק וקדוש לברכה גולה, וסבלו גלות ט' שנים, אקלעו לעיר לינסק של שבת קודש. ושם היה מנהיג העדה אז הרב הקדוש ר' מענדילע לינסקער זכר צדיק וקדוש לברכה, אביו של הראפשיצר זכר צדיק וקדוש לברכה, והלכו כך בבגדי גולה שלהם ובחבילתם לבית המדרש של הרב הנ"ל, ובעת סעודת ליל שבת קודש לא השגיחו עליהם. כלל והוכרחו לאכול פתם אשר בחבילתם, וחשבו אולי שגגה היא אשר אין רואה אותם. אומנם גם בסעודת שחרית היה כך, ובסעודה שלישית כשהיה חשיכה קרבו אל השולחן לשמוע תורה ואמרו איש אל אחיו מה זה שאין מכיר אותנו ולא מרגיש בנו? ובשעת הבדלה קרבו גם כן אל השולחן לברך בורא מאורי האש, וכשסיימו ההבדלה אמר הראפשיצר בשחוק: "מלך פריילך זושא קושיא". והרב ר' מענדילע אמר להם: "אם אני הלכתי ט' שנה גולה אזי היה לי פנים יפות מכם", ועוד אמר: "באכילה יוכלו לפעול ולתקן יותר מתעניתים וסיגופים".

ונפטרו ממנו, ונתן להם שלושה מטבעות. וכשיצאו ממנו ראו שהם ג' פרייאלין כסף. וחששו אולי טעה ורצו לחזור ולשאול. ואמר הרב זושא: "הלא אמר לנו שמעתי נעבוד באכילה ונראה אם יהיה לנו אכילה כפי הצורך אזי נחזור לו המטבעות, ואם לאו נספק מהם על אכילה". והלכו עוד שנה גולה. ולסוף שנה באו עוד הפעם אל הרב ר' מענדילע זצוק"ל והכה באצבעותיו ואמר: "עכשיו פעלתם כפי כוונתי".

וכשנסתלק הרב הקדוש ר' מענדילע זצוק"ל ובנו הרב הקדוש ר' נפתלי מראפשיץ ביקש לנסוע ולחסות בצל צדיק הדור. ואז נתפרסם מאוד בעולם שם הרב הקדוש הרבי ר' אלימלך זצוק"ל,

147 רבי אלעזר דוב גימאן, גן-הדסים, לובלין תרפ"ט, עמ' 6-7.

148 אוהל אלימלך, סימן לח.

וישתוקק הראפשיצר לנסוע אליו. אמנם היה ירא מפני שזלזל קצת בכבודו אז כשהיה אצל אביו. ויתיישב הראפשיצר ואמר: "יהיה מה שיהיה אסע אליו ואפייס אותו".

והרבי ר' אלימלך היה יודע תמיד מיום רביעי בשבת מי שיבוא אליו על שבת קודש, וכאשר הרגיש שהראפשיצר נוסע, אמר אל משמשו: "הנה תדע שיבוא לפה הראפשיצר ואל תניח אותו לכנוס עד שתתן לי ידיעה". וכאשר בא הראפשיצר הלך תיכף המשמש ונתן ידיעה לרבו. וכאשר קרב הראפשיצר לפתח הרב הקדוש אמר הרבי אלימלך: "הנה בא בן הרוצח" וסגר הדלת ולא הניחו לכנוס. ונתעלף הראפשיצר לפני הפתח. ותיכף נתן הרבי אלימלך בקבוק יין שרף לחככו ולהקיצו והשתדלו עמו עד שהקיץ.

✧ חלק ב

ולקח הראפשיצר יין שרף הנשאר, והלך לבית המדרש, ושמע מהומה גדולה בבית המדרש, כי היום צריך להיות חתונה של יתום ויתומה, והמניעה הוא כי העיקר חסר, כי אין טלית עבור החתן וגם יי"ש (יין שרף) ולעקיח אין ויוכל ח"ו להתבטל העניין. וכאשר שמע כך, הלך תיכף הראפשיצר בהעיר וגבה מעות ולקח טלית ויי"ש ולעקיח ושאר צרכי סעודה והביא החתן והכלה וערך לפנייהם הכל, ועשה חתונה כראוי במשקה ובסעודה. הראפשיצר עמד על השולחן ואמר בדחנות והיתה שמחה גדולה מאוד. ובספר "איילה שלוחה" אשר חיבר הרב הקדוש ר' נפתלי מראפשיץ זכר צדיק וקדוש לברכה בפרשת וישלח מזכיר שם שבאומרו על החתונה שהזיווג יעלה יפ"ה, הייתה כוונתו שהיום עולה הזיווג הוי' וא"ד צ"א ולעתיד יהיה השם המפורש יק"ק כמובא בספרים הקדושים, ואז יעלה הזיווג יק"ק וא"ד צ"ה כמספר יפ"ה. הרב ר' אלימלך חשב בדעתו שבטח בלילה יבוא הראפשיצר עוד הפעם, והמתין עם מעריב וכאשר לא בא אמר אל משמשו: "הנה אני מוכרח להתפלל מעריב, אמנם אני רואה שהמעריב לא יעלה לי כהוגן". ואחר התפילה לא סעד סעודת הערב ואמר אעשה קודם תיקון חצות ואחר כך אסעוד. וכאשר התחיל הרב הקדוש הרבי אלימלך "קול ברמה נשמע" וראה שאין עולה כהוגן אמר אל משמשו:

"הנה המעריב וגם החצות שלי לא עלו כהוגן ואיני יודע על מה, אולי מפני ששמעתי שהיום חתונה בעיר, אפשר יש שם דבר שלא כהוגן שמרקדים בחורים עם בתולות וכדומה, לך נא והודיעני".

והלך המשמש ובא אל בית החתונה והראפשיצר התחפש עצמו כאיש גיבן¹⁴⁹ (הוקער) וזקן גדול מפשתיים עשה לו, ועמד על השולחן ודיבר בדחנות.

והשמש לא הכיר אותו.
אומנם הראפשיצר תיכף כשראה את המשמש קפץ מן השולחן ותפס המשמש
ורקד עמו עד שהרגיש המשמש עונג גדול רוחני ואמר שחיים כל עצמותיו
ולא היה להמשמש חשק לשוב אל רבו.
אומנם הרבי אלימלך כאשר לא ראה המשמש, הלך בעצמו לבית החתונה,
וכאשר ראה המשמש דרך החלון שרבו בא ברח תיכף לחוץ ואמר לרבו: "אין
לפי כבודכם שתלכו פנימה כי שם אחד אשר תיכף בראותו את כבודכם ירקוד
עמכם הרבה ובבית החתונה אין שום דבר מגונה". והלך הרבי אלימלך חזרה
ושכב לישון.
ובבוקר בא הראפשיצר ודחף בכוח הדלת ונפתח הדלת. וכאשר בא פנימה
אמר אל הרבי אלימלך: "רבינו הקדוש היאך עלה לכבוד קודשו החצות בלילה
זו? ואמר לו הרבי אלימלך: "נפתלשתי, מנין אתה יודע מחצות שלי?" והשיב
הראפשיצר: "שנינו היינו יחד ולי הניחו לכנוס ולכבודכם לא הניחו, כי היתה
שמחה גדולה מהחתונה ולא רצו לבטל השמחה בחצות של כבוד קודשו".
ומני אז קרבו הרבי אלימלך ונעשה מקורב גדול.

ניתן לחלק את הסיפור הזה לשני סיפורים הקשורים זה בזה.

חלק א

ר' אלימלך ור' זושא בזמן הליכתם לגלות הגיעו לבית הצדיק ר' מענדל לינסקר בשבת. הם הרגישו יחס של ניכור. ר' נפתלי חרז את שמם בליגלוג ור' מענדל לינסקר ביקר את דרך הסיגופים שלהם והעניק להם שלוש מטבעות שבעזרתן יאכלו וכך יעבדו את ה'. שני האחים חזרו לגלות עוד שנה ויישמו את שיטתו של ר' מענדל מלינסקר. הם שבו לר' מענדעל והוא שמח על שכיוונו בפעולתם לדעתו. ר' נפתלי רצה להגיע לר' אלימלך והתכוון לפייס אותו. ר' אלימלך נתן הוראה לא להכניס את ר' נפתלי לביתו. ר' נפתלי נזרק בכוח מבית הצדיק, התעלף ור' אלימלך דאג להקיצו.

חלק ב:

ר' נפתלי הלך לבית המדרש, אך נרתם לעזור להכנסת חתן וכלה יתומים. בנוסף הוא התחפש לגיבן ואמר דברי בדיחותא להגדיל את השמחה. כאן מופיע ציטוט של דרשתו של ר' נפתלי על הגימטריה של המילים "זיווג יפה". ר' אלימלך לא הצליח לומר תיקון חצות וחשש לדבר עבירה בעיר, ולכן שלח את משמשו לבדוק את העניין. המשמש הגיע לחתונה ור' נפתלי הכירו. הוא רקד עמו. כיוון שהשמש לא חזר ר' אלימלך בעצמו הגיע לאולם, שמשו מנע ממנו להיכנס, והוא שב לביתו והלך לישון. הסיפור מסתיים במפגש בין ר' אלימלך ור' נפתלי ובציון השינוי ביחסו של ר' אלימלך לר' נפתלי.

פרטי מסירה

הסיפור מתחיל בפרטי מסירה. פרטי מסירה הם אחד מאפיוני הסיפור החסידי והם מופיעים בסיפורים רבים. בפרטי מסירה נמסרים שמו של מוסר הסיפור, שנחשב לאדם מהימן ולכן יש להניח שהסיפור אמין. מוסר הסיפור הוא נינו של ר' חיים מסאנז (בסיפור יש אי דיוק). ר' אביגדור צבי מברדיוב נולד בשנת תרמ"ד ונספה בשואה. מצוין שהיה רב בקהילת סאנז כמו סבא רבה שלו. ייחוסו המשפחתי ועדותו ששמע את הסיפור ממשפחתו וכן ציון מקום כהונתו מגבירים את אמינות הסיפור.

ר' מנחם מנדל רובין מלינסק בחלקו הראשון של הסיפור

בחלקו הראשון של הסיפור מאופיין ר' מנדל כמנהיג העדה ואביו של הראפשיצר. אל בית המדרש שלו המלא בתלמידים הגיעו ר' אלימלך ור' זושא בבגדי עוני, עייפים ורעבים מנדודיהם. נדמה היה להם שאיש לא הכירם. אך זה היה למראית עין בלבד. ר' מנדל הכירם היטב את שמם ואף את יסודות עבודת ה' שלהם. הניכור כלפיהם היה מכוון מצידו ואף כשנשמעו דברי הזלזול של בנו הוא לא מחה בעדו אלא חיזק אותו בדברי תוכחה גלויים: "אם אני הלכתי ט' שנה גולה אזי היה לי פנים יפות מכם". הוא הוסיף ואמר שעל ידי אכילה ניתן לפעול ולתקן יותר מאשר על ידי סיגופים ותעניות כפי שנהגו האחים הקדושים. ביקורת זו לוותה במתן כסף רב 'ג' פרייאלין" והדבר ריכך מעט את יחסו המנוכר אליהם כפי שהתבטא במשך כל השבת. הייתה זו דרך חינוכית מכוונת, שנועדה ליצור טלטלה נפשית ותודעתית בלב האחים כדי שישנו את דפוס ההתנהגות בעבודת ה'. ואכן דבריו השפיעו על ר' אלימלך ועל ר' זושא וכשחזרו אליו לאחר שנה הצדיק הגיב בשמחה על ידי הכאת אצבעותיו כלומר, במחיאית כף ואומר בסיפוק: "עכשיו פעלתם לפי כוונתי". הכאת האצבעות היא מחיאית כף בעלת משמעויות בקבלה. היא מבטלת את הדינים ואת המחלוקת ומיישרת את ההדורים בין בני אדם. ניתן לקבל את שתי המשמעויות במחוות גוף זו.¹⁵⁰ אם הייתה ביניהם מחלוקת על דרך עבודת ה' הרי כעת נמתקו הדינים, ועל כן ניתן להפסיק את העינויים ואת הביזיונות בנדידה ובסיגופים. ואכן זו הייתה דרכו של הצדיק להמחיש לשני האחים עתה אין בינו לביןם כל מחלוקת.

ר' אלימלך ור' זושא בחלקו הראשון של הסיפור

מספר הסיפור כפי שמופיע בפרטי המסירה מספר על ר' אלימלך ועל אחיו ר' זושא שנדרו בגלות תשע שנים ונקלעו לעיר לינסק בערב שבת. נדידתם בגלות היא פרט ריאליסטי ידוע והוא הוזכר לעיל בפרטיו הביוגרפיים של ר' אלימלך. הם לבשו את בגדי גלותם הדלים והעניים כשבידם חבילתם. איש לא התייחס אליהם והם לא הוזמנו לארוחת שבת, על כן נאלצו לאכול את פיתם שהייתה בצרורם. כיוון שצדיקים היו, הם דנו את כולם לכף זכות וסברו שזוהי טעות כי בוודאי איש לא ראה אותם. הדבר נשנה גם בסעודת שבת. בסעודה שלישית כששררה חשיכה הם קרבו לשולחן כדי לשמוע את דברי התורה של הרבי.

150 ליקוטי מוה"ר, עמ' תח-תט: "שמחאת כף מסלקת את המחלוקת כי כל המחלוקת נמשכים מבחינת קורח על הארון, שהם בחינת שמאלה וימינה. ועל ידי מחאת כף, נכללים שמאלה בימים וימין בשמאל ונעשים אחדות...וזה פירוש "כל העמים תקעו כף", לשון התחברות. ...וכן כשמכה כף אל כף ומחבר הידיים בתפילה נמתקין הדינין".

אך אז כבר תמיהתם גברה והם אמרו איש לרעהו כיצד איש אינו מכיר אותם ולא מתייחס אליהם. הם לא התייאשו וניסו שוב להתקרב אל השולחן בשעת ההבדלה כדי לברך על "מאורי האש". בסיום ההבדלה הם הופתעו מדברי ההיתול והשחוק של בן הרב ר' נפתלי מרופשיץ שידע לחרוז את שמם. הוא קרא להם: "מלך פריילך" "זושיא קשיא" כלומר, מלך שמח וזושיא קשה. ר' נפתלי היה ידוע בחוש ההומור שלו וקשה להניח שרצה להעליבם ועוד בפרהסיא. אך הם כיוון שחשו ניכור במשך כל השבת היו פגיעים יותר ולכן נפגעו ממנו. תדהמתם גברה למשמע ביקורתו של הרב מענדעל. מתוך השלמת הפערים הקורא יכול לחוש את הרגשתם של האחים שלפתע התברר להם שהרבי הכיר אפילו את שמם ואת דרך עבודתם את ה'. הם בוודאי קלטו שהניכור כלפיהם היה מכוון ומתוכנן. לא נאמר בסיפור שהם הגיבו, ויש להניח שקיבלו את הדברים בשפלות רוח כפי שנהגו כלפי כל המעליבים והמחרפים בהיותם גולים מרצון. לפני שעזבו את בית הרבי הוא נתן להם שלוש מטבעות. כשיצאו התחוויר להם שאלו מטבעות בעלות ערך גדול וחששם גבר שמא הרבי טעה. הם חשבו לשוב ולהחזיר לו את הכסף. מי שהכריע בדבר היה ר' זושא האח הגדול שהבין את כוונתו של הרבי, שאמר להם להניח את הצומות ולעבוד את ה' באכילה. ועוד הוא הציע שלא ישתמשו במטבעות אלה אלא אם כספם שלהם לא יספיק. עבודת ה' החדשה שלהם נעשתה גם על ידי אכילה. תוצאותיה של עבודה רוחנית זו באו לידי ביטוי גם במראם החיצוני. בנוסף למהפך מחשבתי ותודעתי שעברו הצדיקים.

✦ ר' אלימלך בחלקו השני של הסיפור

ר' אלימלך בגדולתו הרוחנית ידע כבר מיום רביעי מי יבוא אליו להתארח בשבת. וכשהרגיש שהראפשיצר יגיע הורה למשמשו שלא יניח לו להיכנס ושיודיע לו על בואו. השורש "הרגיש" וארבע פעמים השורש "ידע" בהקשר לר' אלימלך מציינים את כוח ראייתו למרחקים. עם התקרבותו של הראפשיצר לפתח הבית אמר ר' אלימלך שהנה בן הרוצח בא וסגר על פניו את הדלת ולא איפשר לו להיכנס. אין ספק שזו אמירה קשה שהוטחה באורח, אך נראה שהייתה מכוונת היטב על ידי ר' אלימלך. הטחה קשה ומעליבה זו מתייחסת גם לאביו הר' מענדל מלינסק הנקרא בפי ר' אלימלך רוצח. מדוע תואר כה קשה זה הוטח בפניו של ר' נפתלי? על פי החלק הראשון של הסיפור ניתן להשלים פערים ורגשות סמויים של הדמויות שאינם מפורטים בסיפור החסידי הקצר. ר' אלימלך ור' זושא בהיותם בשבת אצל אביו של הראפשיצר זכו לקבלת פנים מנוכרת ובלתי שגרתית במשך כל סעודות השבת. איש לא התייחס אליהם ולא הזמינם לשולחן השבת, למרות שהצדיק ובנו הכירום וידעו היטב את שמם. הגדיל לעשות ר' נפתלי שחרז את שמם וזלזל בהם לאחר ההבדלה. הדבר נשמע

בוודאי באוזני החסידים האחרים ששהו שם בשבת. ר' אלימלך ור' זושא היו רגילים לעלבונות ולחרפות בשנות נידודיהם, אך לחוש זאת בבית הצדיק שהיה "מנהיג העדה", כפי שנאמר בתחילת הסיפור, זו הייתה מכה רצינית שכנראה ר' אלימלך נשא בלבו ולא יכול היה לשכות. ר' אלימלך ור' זושא הבינו את תוכחתו של הצדיק שניתן לעבוד את ה' באכילה ובגשמיות יותר מאשר בסיגופים ובתעניות, אולם לא נשכח מר' אלימלך היחס הפוגע שקבלו בבית הרבי. ר' אלימלך כנראה חשד שהתנהגותו של ר' נפתלי אז באותה שבת נבעה מהתנשאות ומגאווה וידועות לנו דרשותיו הרבות בגנות הגאווה שדוחקת את השכינה למשל:

"וצריך אתה שתעמיק ותשפיל את גבהותך. מעקה לשון ממעמקים קראתיך וגג רמז לגאות כמו הגג שהוא גבוה וכשישפיל את עצמו אז יבנה ביתו בצדק".¹⁵¹

בנוסף לכך חשד שגאווותו של ר' נפתלי נובעת מייחוסו המורם. גם בסוגייה זו עוסק ר' אלימלך ב"נועם אלימלך". את דיבור המתחיל "ויאמר ה' אל אברהם לך לך" דורש ר' אלימלך כך:

"דנהה עיקר התפארות השפלות באים לאדם על ידי שהוא מתגאה ומתפאר באבותיו שהוא בן גדולים וצריך לצאת מהמידה הגרוע הזאת"¹⁵²

ובהמשך מרחיב ר' אלימלך את דרשתו ומוסיף:

"דנהה יש שהוא צדיק מחמת זכות אבותיו או מחמת שהוא תמיד בין הצדיקים. אבל באמת צריך האדם שלא להשיג על זה הן הצדיק בן צדיק לא ישיג על זכות אבותיו לאמור שזכות אבות יעמוד לו ולא יתאמץ בעבודת הבורא מחמת זה לא ישיג על זה. רק צריך אימון וחזוק גדול בעבודתו יתברך והן הצדיק שאינו בן צדיק אל יתיאש עצמו לאמור מאחר שאין לו זכות אבות לסייע לא יוכל להגיע לעבודת הבורא יתברך. אל יאמר כן, רק יעבוד ה' יתברך באמת. והבא לטהר מסייעין לו מן השמים רק לחשוב שה' יתברך עושה לו כל זאת שמסייע לו. וזהו לך לך מארצך וכו' פירוש שלא תשיג על ארצך ועל בית אביך ותלך לשורשך אל הארץ העליונה אשר אראך".¹⁵³

תגובתו של ר' נפתלי למשמע דבריו של ר' אלימלך הייתה קשה. הראפשיצר התעלף ור' אלימלך נחלץ "תיכף" ובזריזות להעירו. הוא הביא לו בקבוק יין שרף וניסה "לחככו" ולהקיצו". שני פעלים אלו ותיאור ניסיונו וניסיונות שאר הסובבים אותו שמתוארים במילים: "והשתדלו עמו עד שהקיץ" מלמדים שתגובתו הבלתי צפויה של האורח הבהילה אותם. ר' נפתלי חזר להכרתו, עזב

151 נועם אלימלך, כי תישא, נב, ע"ד; כי תצא, צה ע"ד.

152 נועם אלימלך, נח, ד, ע"ד.

153 נועם אלימלך, לך לך, ה, ע"א ב.

את ביתו של ר' אלימלך ופנה לבית המדרש בעיר. ר' אלימלך היה משוכנע שר' נפתלי יחזור כבר באותו ערב, ולכן המתין ולא התפלל מעריב. תקוותו של ר' אלימלך לשובו של ר' נפתלי יכולה להתפרש כרצון לפייסו והפעם לקבלו בצורה אחרת. מעתה הקורא נחשף לתהליך שעובר ר' אלימלך בהרגשותיו ובתודעתו. כשראה שר' נפתלי לא הגיע הוא פנה אל משמשו ואמר לו שמוכרח להתפלל מעריב, אך יודע מראש שהמעריב "לא יעלה לי כהוגן" היינו, הוא ידע שמשו חוסם את תפילתו. השימוש בתואר הפועל "כהוגן" הוא מעין הד ליחסו הבלתי הוגן לר' נפתלי. אחר התפילה לא סעד סעודת ערב וחשב קודם לומר "תיקון חצות" ואחר כך לסעוד. גם השורש "סעד" חוזר כאן שלוש פעמים והוא מזכיר לנו את חלקו הראשון של הסיפור בו נדחו האחים הקדושים בשלוש סעודות השבת. סעודתו של ר' אלימלך נדחתה והוא העדיף את הקינה והבכי של "תיקון חצות". אולם גם כשהתחיל לומר את פסוקי הקינות של "תיקון חצות" "קול ברמה נשמע"¹⁵⁴ ראה שאף הם אינם עולים כהוגן. הוא שיתף שנית את משמשו והביע תמיהה על שתפילת מעריב וגם "תיקון חצות" לא עלו כהוגן. שוב חוזר הביטוי "כהוגן" ומחזק את תחושת הצדיק שמשו בעבודתו האישית נפגם. ר' אלימלך העיד בפני משמשו שאינו יודע מהי הסיבה לפגימות. הוא לא ייחס את הקלקול לעצמו אלא לפגם שהתרחש אולי בציבור. יתכן שבחתונה שהתקיימה בעיר היה משהו לא הוגן, כגון שרוקדים יחד בחורים עם בתולות. הדו שיח עם המשמש הם בבחינת הד למהלכי הנפש להתחבטות ולמבוכה הפנימית של הצדיק עם עצמו שלא זיהה את מקור הקלקול וייחס אותו לפגימה אצל הכלל. שוב הוא פנה אל משמשו וביקשו בלשון בקשה: "לך נא ראה והודיעני"¹⁵⁵.

המשמש לא חזר ור' אלימלך הלך בעצמו לחתונה. המשמש שראהו דרך החלון שכנעו לא להיכנס והרגיעו שאין דבר מגונה בשמחה. ר' אלימלך חזר לביתו והלך לישון. עם בוקר כשהגיע אליו ר' נפתלי ושאלו על תיקון החצות שלו ר' אלימלך ענה לו בפליאה תוך כדי פנייה אליו בשם חיבה: "נפתלעטשי מנין אתה יודע מחצות שלי?" השימוש בשורש "ידע" מדגיש את משמעותו העמוקה של שורש זה. זו ידיעה רוחנית של מעשה רוחני. תשובתו המופלאה של ר' נפתלי הבהירה לר' אלימלך מהי דרגתו הרוחנית של ר' נפתלי. אדם שמידת הגאווה ממלאה אותו בגלל ייחוס אבותיו, כפי שסבר ר' אלימלך בתחילה, אינו מסוגל להעפיל למרום ולדעת מה קרה לתפילתו הכמוסה. כאשר ר' אלימלך הבין כי בשמים העדיפו את דרך השמחה של ר' נפתלי שהלך בדרך אביו, וכי מעשיו והתנהגותו בחתונה היו רצויים בשמים אף יותר מ"תיקון החצות" שלו – חל אצלו מהפך תודעתי הקשור גם לדרך עבודת ה' שלו וגם להערכתו את מעלתו

154 ירמיהו, ל"א, יד.

155 בראשית, לו, יד: "לך נא... והשיבני דבר".

הרוחנית הגבוהה של ר' נפתלי, אשר הצליח להגיע לפסגות רוחניות באותה דרך של אביו, היינו על ידי העלאת ניצוצות הקודש מהגשמיות, בריקוד, בבדחנות ובשמחת חתן וכלה ובשמחה בכלל. המספר אינו מוסיף ומגלה לקוראים מה הייתה דרכו של ר' אלימלך בעבודת ה' אחרי פגישתם של שני הצדיקים.

✧ ר' נפתלי בשני חלקי הסיפור

ר' נפתלי מאופיין בסיפור כבן למשפחה מיוחסת, משפחת הורוביץ הלוי, שספג תורה מאביו מנהיג העדה. חלקו הראשון של הסיפור מבטא את זלזולו של ר' נפתלי בעבודת ה' של שני האחים: "מלך פרייליך, זושא קושיא". קריאה זו חושפת את הביקורת של ר' מענדל לינסקר, אביו של הראפשיצר על דרכם בעבודת ה'. אי תגובתם של שני הצדיקים הבהירה לר' נפתלי שהתבטאותו על דרך ההומור הייתה מוגזמת.

אחרי שנים כשנפטר ר' מענדל רצה בנו ר' נפתלי מרופשיץ לחסות בצל צדיק וכששמע שר' אלימלך התפרסם, השתוקק להגיע אליו, אך היה ירא כי זכר שזלזל בכבודם. הוא אזר אומץ והחליט לנסוע לר' אלימלך. הפעלים "ירא" ו"ויתיישב" חושפים בפני הקורא את מהלך תחושותיו האמיתיות של ר' נפתלי. הוא חזר בתשובה וניסה לבקש את סליחתו של הצדיק. הוא הגיע ל"פתח הבית", אך לא הורשה אפילו להיכנס לבית. תגובתו הבלתי צפויה של ר' אלימלך גרמה לו לזעזוע נפשי גדול, והוא התעלף. היתה זו תגובה פיזית להלם הנפשי מהמפגש הטראומטי. עם התעוררותו הוא נטל את שאריות היין השרוף שר' אלימלך השתמש בו כדי להעירו, לא אמר דבר והלך לבית המדרש. דמותו של ר' נפתלי מעוצבת בסיפור כאדם פעלתני, והחלטי. ברגע שנוכח שהפתח לר' אלימלך נסגר הוא מיד מצא פתחים חדשים לפעילות רוחנית. רגישותו לסובב אותו הייתה גדולה, והוא שמע המולה גדולה בבית המדרש. התברר שצריכים היו להשיא יתום ויתומה וחסרה טלית לחתן וכן חסרים יי"ש ועוגת לקעך היינו, עוגת טורט, ושאר צורכי חתונה, והיה חשש שהחתונה תתבטל. איש לא אמר לו מה לעשות, איש לא ביקש ממנו דבר. אך ר' נפתלי ידע מהי מצוות הכנסת כלה ומהי גמילות חסד. אף לשון הסיפור המשתמשת בתואר הפועל "תיכף" מעידה על הירתמותו המיידית לעזרת החתן והכלה. הוא גבה מעות מאחרים וכך זיכה גם אותם. קנה טלית, יי"ש, עוגת לקעך ושאר צורכי חתונה, הביאם בפני החתן והכלה. ריבוי הפעלים שקשורים בפעולותיו מעצימים את גודל עשייתו למשל: "הלך", "גבה", "ולקח", "והביא", "וערך". סיכום פעולותיו מתואר במילים: "ועשה חתונה כראוי במשקה ובסעודה". ובכך לא תמה פעילותו המבורכת. הוא עמד על השולחן ובידח את הקהל "והייתה השמחה מאוד". בשלב זה של הסיפור יש מעין סוגרים והמלקט מתערב ומביא את פרשנותו של ר' נפתלי כפי שמובא

בספרו "אילה שלוחה". כשאמר ר' נפתלי את הברכה בחתונה "שהזיווג יעלה יפה" כוונתו הייתה ששם אדנות + שם הוויה הוא בגימטריה 91 אולם לעתיד לבוא יהיה השם המפורש "יק-י-ק" שיחד עם שם אדנותו בגימטריה הוא 95 כמניין הגימטריה של המילה "יפה". כלומר, המלקט רצה להבהיר לקוראיו את גודל מעלתו של ר' נפתלי עוד לפני שר' אלימלך הכיר בזה.

דרשה זו של ר' נפתלי מבהירה את יחסו למוסד הנישואין, את היחלצותו ואת מסירותו לקיום צורכי החתונה. היא מעידה על מודעותו הגדולה למעורבותו החשובה של הקב"ה בבניין הבית בחתונה. זהו זמן טעון שבו ניתן להתעלות דווקא בדרך של שמחה ובדחנות. ולכן הוא דאג לא רק לצרכים החומריים אלא המשיך ליטול חלק פעיל ומרכזי ביצירת השמחה בין הנוכחים.

מפיו של השמש מתוודע הקורא למראהו של ר' נפתלי. הוא התחפש לגיבן עם זקן גדול מפשתיים ועמד על השולחן ודיבר דברי בדחנות. בתלבושת זו הוא ניסה להצחיק את הקהל ולהעבירם לממד רוחני שונה שלא היו רגילים אליו. ר' נפתלי בחר בזהות חדשה לכאורה, פגומה במראה החיצוני שעלולה ליצור דחייה אצל הזולת. (ראו להלן על הגיבן) אם בחלקו הראשון של הסיפור ר' נפתלי הצטייר כבעלת גאווה הרי ניסיונו לפייס את ר' אלימלך וכל פעולותיו ומסירות הנפש שלו בהכנת החתונה חושפים בפני הקורא את המהפך הנפשי שעבר ר' נפתלי.

ר' נפתלי שבביקורו הקצר ליד פתח ביתו של ר' אלימלך ראה את המשמש זיהה אותו והבין שהוא בא בשליחותו של הצדיק. ותיכף בזריזות ובחכמה הוא קפץ מהשולחן תפס אותו ורקד עמו עד שהמשמש חש עונג רוחני גדול ולא היה לו חשק לשוב אל רבו. במעשה זה הצליח ר' נפתלי להעלות את האדם הקרוב ביותר לר' אלימלך לרמה רוחנית גבוהה דווקא באותה דרך עבודת ה' שהייתה שנויה במחלוקת בין אביו לבין ר' אלימלך.

עם בוקר הוא הגיע שנית אל ר' אלימלך. והפעם הוא בא מעמדת כוח, עם ביטחון עצמי ונחישות הנובעים מהכרה בצדקת דרכו. הוא דחף בכוח את הדלת ופתח אותה. שוב מופיע השורש "פתח". במפגש הראשון הוא לא יכול היה לעבור את הפתח ואף לא היה מסוגל להתנגד, אולם כעת הוא הפעיל את כוחו הפיזי וגם את כוחו הרוחני כדי להעמיד את הדברים על דיוקם. הדחיפה הכניסה אותו פנימה לבית, וגם לתוך חיבטי הנפש של ר' אלימלך. המילה "פנימה" חושפת גם את יכולתו הרוחנית של ר' נפתלי לחדור פנימה לעולמות העליונים ולחשוף בפני ר' אלימלך את ידיעותיו. הוא פנה אל ר' אלימלך בלשון מנומסת ובתוארי הכבוד הראויים לצדיק ושאלו: "היאך עלה לכבוד קודשו החצות שלו בלילה זו?" ר' אלימלך היה המום משאלתו הישירה שחשפה את צפונותיו. הוא פנה אל ר' נפתלי בלשון חיבה ובפיוס "נפתלטשי" "מנין אתה יודע מחצות שלי?" הפועל "ידע" עם הקונוטציות המקראיות שבו הבהיר לצדיק שר' נפתלי ידע בהבנה עמוקה וייחודית את אשר אירע אמש והוא תמה על כך. עצם ידיעה זו כבר

העצימה את דמותו של ר' נפתלי בעיני ר' אלימלך. ר' נפתלי ענה לו "שנינו היינו יחד ולי הניחו לכנס ולכבודכם לא הניחו, כי הייתה שמחה גדולה מהחתונה ולא רצו לבטל השמחה בחצות של כבוד קודשו". תשובה מוחצת זו של ר' נפתלי לא הותירה ספק בעיני ר' אלימלך שלפניו עומד אדם בעל יכולת רוחנית גבוהה שדבק בדרך עבודת ה' בגשמיות, בשמחה ולעיתים בדחנות ודרך זו הועדפה בשמים על פני קינה ובכי על גלות השכינה. וכאמור, הכנסת כלה מתוך שמחה ומסירות נפש נתפסת בשמים כבניין ירושלים והיא עשויה לקרב את הגאולה. הסיפור מסתיים בדבריו של ר' נפתלי ובתיאור יחסו האוהב של ר' אלימלך אליו מאותו אירוע. גדלות רוחנית ובנוסף לה תעוזה, ביטחון, נחרצות ומסירות נפש וחכמה מאפיינים את דמותו של ר' נפתלי, שיישם בפועל את דרכו של אביו בחסידות. ר' נפתלי הוא דמות שחל בה מהפך נפשי. הוא למד שדרך ההיתול יש בה סכנה אם לא משתמשים בה כהלכה, ההיתול והשמחה בחלקו הראשון של הסיפור יצר פגיעה, כאב ועוגמת נפש ואילו בחלקו השני של הסיפור היה בה שימוש מושכל, חיובי שהפיח חיים ושמחה בשעת החתונה. ראינו שגם אצל ר' אלימלך חל מהפך תודעתי. הוא השתכנע באמיתות דרכו של ר' נפתלי והפכו לתלמידו האהוב.

✦ המשמש בשני חלקי הסיפור

כפי שנאמר בניתוח הגרסה הראשונה של הסיפור לגבאי או למשמש היה תפקיד ומעמד חשובים בביתו של הרבי. בגרסה זו הוא נקרא משמש ולא גבאי. הוא יד ימינו של הצדיק וממנו הוא קיבל את ההוראות. אליו פנה ר' אלימלך וציווה אותו לא להכניס את ר' נפתלי כשיגיע לבית הרבי וכן להודיעו כשיגיע. הוא במידה מסוימת איש סודו של הצדיק, ובפניו הוא חשף את אי יכולתו להתפלל מעריב. כשראה הצדיק שתפילת הערבית לא עלתה כהוגן וגם "תיקון החצות" הוא פנה שוב למשמש ושלח אותו לבדוק את טיב החתונה שהתקיימה באותה שעה בעיר. שמא הריקוד המעורב בין בניס לבנות הוא העילה לכישלון תפילותיו. ר' אלימלך חיבבו ודיבר אליו בכבוד הראוי לו: "לך נא והודיעני". כלומר, על המשמש הוטל תפקיד שדרש בירור, בחינה וידיעה, ואכן מידת האינטליגנציה שלו ותגובותיו הצדיקו את האימון הרב שהר' רכש לו. כשהגיע לחתונה הוא לא זיהה את ר' נפתלי בגלל התחפושת שלו כאיש גיבן. המשמש עדיין לא התחיל לעכל מה התרחש שם ומיד נסחף לריקוד סוחר יחד עם ר' נפתלי. הוא חש "עונג גדול רוחני", והדבר שוב מעיד על מעלתו הגבוהה של המשמש. יחד עם זאת הוא העדיף להמשיך לרקוד ולא היה לו חשק לחזור לצדיק. אולם חושי היו ערניים והוא קלט מבעד החלון שר' אלימלך הגיע לבחון בעצמו מה קורה. הוא הגיב במהירות וברח החוצה כדי לשכנע את ר' אלימלך בלשון מכובדת ובחכמה לא להיכנס לחתונה בנימוק: "אין לפי כבודכם שתלכו פנימה, כי יש

שם אחד אשר תיכף בראותו את כבודכם ירקוד עימכם הרבה". והוא הוסיף שאין בחתונה דבר מגונה. הצדיק סמך על דברי משמשו, והוא חזר לביתו והלך לישון אף שהתעלומה לא נפתרה.

✧ החתן והכלה

החתן והכלה שניהם יתומים ועל ידי השלמת פערים הקורא עשוי לחוש את עליבות מצבם. אין טלית עבור החתן וגם צרכי אוכל בסיסיים כמו: יין שרף ועוגת לעקף חסרים, וכך עלולה החתונה להתבטל. הירתמותו של ר' נפתלי בוודאי ריגשה אותם והפיחה בהם חיים ותקווה. הם נחלצו ממפח נפש מדיכאון ומבושה גדולה. אך לא די בזה אותו יהודי מיוחד דאג וערך להם חתונה "כראוי במשקה ובסעודה", גם התחפש לאיש גיבן, עלה על השולחן אמר דברי דבחנות ורקד עם השמש של הרבי. הקורא עשוי לחוש את שמחתם ואת אושרם – את ההיפוך ממצב של נחיתות רגשית אכזבה וייאוש למצב מאושר ושמח.

✧ המרחב

✧ המרחב בשני חלקי הסיפור:

חלק א: גלויות ישראל – לינסק בית – המדרש ובית הצדיק, גלויות, בית הרב, ראפשיץ, בית ר' אלימלך.

חלק ב: בית המדרש, בית מקום החתונה, בית ר' אלימלך, בית החתונה, בית ר' אלימלך.

בחלק א' של הסיפור ישנה פרישה של המרחב בהתאם לנידודי הגלות של הצדיקים, ואילו בחלק ב' ישנו צמצום במרחב והוא די מקביל לגרסה הראשונה.

במרחב בית החתונה מוזכר החלון כמקום המקשר בין מרחב הבית הפנימי למרחב החיצוני. ממנו נשקף העולם החיצוני ועמידת האדם במקום זה מאפשרת לו להגיע לתובנות שונות.¹⁵⁶ בסיפורים חסידים רבים החלון משמש גם כסמל מטאפיזי, שהראייה דרכו מקבלת ממד רוחנית.¹⁵⁷

156 בראשית, כו, ח: "ויהי כי ארכו לו שם הימים וישקף אבימלך מלך פלישתים בעד החלון וירא והנה יצחק מצחק את רבקה אשתו", אבימלך המשקיף בעד החלון מגיע לתובנה על מהות קשריו של יצחק עם רבקה.

157 על החלון כסמל תרבותי והשתקפותו בסיפור החסידי ובהקשר לר' נפתלי ראו: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק – הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 68. על החלון כסמל מטאפיזי בחז"ל ראה: בבלי, בבא בתרא, עד ע"א (בתרגום לעברית): "אמר לי:

חלק א: ט' השנים של האחים הצדיקים, השבת, שנה נוספת, רביעי בשבת. משך הזמן שנה ועוד כמה שנים.

חלק ב: בהשוואה לגרסה הראשונה בה משך הזמן היה כשעה הרי בגרסה השנייה כל האירועים בבית המדרש, בבית החתונה, בבית ר' אלימלך, בעיר-בבית החתונה ובביתו של ר' אלימלך – משך זמנם הוא יום אחד.

כיצד נבנה המתח העלילתי?

רובי פעלים, שינויי המרחב: הנדודים במרחבי פולין, ביתו של ר' מעדל, ביתו של ר' אלימלך, בית המדרש שם צריכה להיות חתונה, בית הרבי ואי יכולתו להתפלל, שיחתו עם המשמש, שוב בית החתונות, והסיום בביתו של ר' אלימלך, חושפים את פתרון התעלומה.

ר' אלימלך עמד בפני תעלומה. לא הוא ולא משמשו ידעו את הפתרון. היחיד שידע הוא ר' נפתלי, אך הוא לא הזדרז לגלותו. ר' אלימלך ציפה שיחזור אך הוא פעל בניגוד לציפיותיו. הוא משך בחוטים וגרם לר' אלימלך לתהות על הנעשה שם בחתונה. כך יוצא ששתי הדמויות ר' אלימלך והמשמש שניסו לפתור את התעלומה, נגררו לסביבתו של ר' נפתלי אולם לא הגיעו לידי מפגש אמיתי עמו. המשמש אמנם רקד עמו אך לא זיהה אותו, ור' אלימלך אף שרצה להיכנס השתכנע על ידי משמשו לא להיכנס. כך נוצרת אנלוגיה בין אי יכולתו של ר' נפתלי להיכנס לבית הצדיק בחלקו השני של הסיפור לבין אי כניסתו של הצדיק לחתונה. המפגש שוב נדחה ור' אלימלך יחד עם הקוראים נשארים מתוחים למשמע הפתרון.

הפתרון ניתן בפריצה בכוח לאותו מרחב שקודם נמנע מר' נפתלי להיכנס אליו. גם שאלתו של ר' נפתלי: "היאך עלה לכבוד קודשו החצות בלילה זו?" מגבירה את המתח. שאלתו של ר' נפתלי אינה מופנית לאמירה כללית של "תיקון החצות" בבית הרבי, אלא היא מופנית בצורה ברורה ומדויקת לתיקון חצות של הלילה הקודם. המתח אצל ר' אלימלך גבר והוא היה המום שסודו הפרטי, אשר רק המשמש היה מעורב בו, ידוע גם לר' נפתלי. ואז הגיעה תשובתו הבלתי צפויה של ר' נפתלי שהבהירה לצדיק בפני מי הוא עומד, ופוגגה את המתח האישי רווי הזיכרונות.

בא אראה לך היכן הארץ והשמים נושקים זה לזה. לקחתי את הסל שלי והנחתי אותו בחלון שברקיע. עד שהתפללתי, חיפשתי אותו ולא מצאתי אותו. אמרתי לו: יש גנבים כאן? אמר לי: זהו גלגל הרקיע שמשסתובב, חכה עד למחר כאן ותמצא אותו. "תודתי לשמואל פאוסט על הפנייה זו.

בינריות בבית ר' נפתלי ואביו

האחים חושבים שאיש אינו מכירם מתברר שהכירום היטב אפילו
בשמותיהם

החטא ותיקונו

היתול שיש בו צחוק והעלבה בדחנות שנועדה לשמח לבבות
ניכור, התעלמות מהזולת גמילות חסד כלפי הניזקק,
האחים נדחים משלוש סעודות ר' נפתלי עורך סעודת חתן וכלה
השבת לאורחים רבים

בין ר' מנדל לאחים הקדושים

עבודת ה' בדרך בשמחה תוך עבודת ה' בסיגופים
העלאת הגשמיות

בין ר' אלימלך לר' נפתלי

קינת "תיקון חצות" שמחת חתונה

בין ר' אלימלך בחלק א לר' אלימלך בחלק ב

הטלת אשמה ודופי ל כלפי דיבור בלשון חיבה ופיוס כלפי ר'
ר' נפתלי "בן הרוצח" נפתלי

בן ר' אלימלך לר' נפתלי בחלק ב'

ר' אלימלך פנה אליו בכינוי פוגע ר' נפתלי שמר על כבודו של ר' אלימלך
ופנה אליו בדרך מנומסת ומכובדת
ר' אלימלך סילק את ר' נפתלי דוחף את הדלת בכוח ונכנס לפתח
מפתח ביתו הבית

החתן והכלה

בכי, ייאוש, אכזבה מרה אושר ושמחה צחוק וריקודים

הבינריות שזורה בכל מרכיבי העלילה. היא מעצימה את מעשיהם ואת תגובותיהם של הדמויות הפועלות מתוך ניגוד אידיאולוגי, וחושפת בפני הקורא את מניעיהן.

אנלוגיה

ר' נפתלי רצה להיכנס לביתו של ר' אלימלך ונדחה בכוח. סיטואציה דומה מתרחשת כשר' אלימלך רצה להיכנס לחתונה, אך נדחה בדרך מכובדת ומנומקת על ידי שמשו.

ציונו של ר' אלימלך מליז'נסק תע"ז- תקמ"ז (1717-1787)

גמילות חסדים

מוטיב גמילות החסד קשור בסיפור במעשיו של ר' נפתלי לפני החתונה ובחנתונה עצמה. החשש מפני ביטול חתונתם של היתומים בגלל מחסור בטלית ובצורכי הסעודה האיץ בר' נפתלי לגמול להם חסד ואף לזכות את הקהל בגביית הכסף לקניית כל הנדרש. ולאחר מכן הוא הגדיל לעשות בדברי הבדחנות שלו. הסיפור מסכם שהייתה שמחה גדולה מאוד.¹⁵⁸

חסד נוסף נעשה בשעת הריקוד עם השמש. אף שר' נפתלי בכוח גדולתו הבין שהשמש בא בשליחותו של ר' אלימלך הוא התעלם מכך ובחר בדרך מקורית להראות לשמש מהי טעמה של עבודת ה' באמצעות הריקוד.

הראייה

השורש "ראה" נמצא בסיפור שמונה פעמים.¹⁵⁹ בפעם הראשונה הוא מתייחס לר' אלימלך ולר' זושא. הם סברו שזוהי שגגה שאין רואה אותם (מכיר אותם) בבית הצדיק. מתברר שטעו. לא רק שראו אותם אלא הכירו אותם אף בשמם וכן דרך עבודת ה' שלהם הייתה גלויה בפני ר' מנדל. פעמיים מתאר פועל זה את קשייו של ר' אלימלך בתפילת מעריב ובאמירת "תיקון חצות". זוהי ראייה מטאפיזית הבוחנת את טיב עבודת ה' שלו. הוא ביקש משמשו "שיראה" ויודיע לו מהי ההפרעה המתרחשת בחתונה. בכך העניק למשמשו את כוח ראייתו לראות ולהסיק מסקנות.¹⁶⁰ ראייתו של ר' נפתלי את המשמש שהגיע לחתונה היא לא רק ראייה פיזית אלא זו ראייה שהבינה את המשמעויות הנוספות בביקורו. כשר' אלימלך נוכח שהוא אינו חוזר הוא בעצמו הלך לחתונה, אך אז המשמש ראה אותו דרך החלון וברח החוצה. כעת לאחר שטעם את טעם הריקוד ואת ההשגה הרוחנית שחש בכל עצמותיו גם ראייתו קיבלה ממד רוחני נוסף. הוא שכנע את הצדיק שאין זה מכבודו ללכת פנימה אם יכנס יראה אותו, יזהה אותו מישהו וכיפה עליו לרקוד עמו. מכאן כל פעלי "ראה" בסיפור, חוץ מאחד, מורים על ראייה שהיא מעבר לראייה פיזית.

158 על גמילות החסד בסיפור החסידי ראו: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק – הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 112–113.

159 דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק – הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 116–118.

160 ר' אלימלך לפני מותו העניק את כוח ראייתו ל"חזה מלובלין" ראו: אוהל אלימלך, סימן קפ"ו.

הריקוד כדרך לעבודת ה'

הריקוד בחסידות נתפס כדרך בעבודת ה',¹⁶¹ בה החסיד מתרומם לשניות מספר מעל הארץ, מעל הגשמיות ומגיע להתרוממות נפשית עד כדי אקסטאזה. הריקוד הוא לשון שהיא מעבר למילים. בזמן הריקוד כל גופו של האדם משתתף בו בפועל, וכך משתף האדם את כל רמ"ח איבריו בעבודת ה'. רק על ידי שיתוף מלא של כל האיברים יכול הצדיק להוריד את השפע האלוקי על עמו. כדבריו של ר' אלימלך:

"בעשותך המצווה תעשה ברחמים הא כיצד היינו בדבקות גדול במסירות נפש בכל רמ"ח איברים."¹⁶²

הצדיק אם כן מקדש את איבריו:

"והצדיק הזה נעשה כל איבר ואיבר אצלו ככלי זין לעשות פעולה בכל איבר ואיבר."¹⁶³

הריקוד במעגל האופייני לריקוד החסידי מעיד על אחדות ושוויון בין החסידים הרוקדים. הוא יוצר חיבור בין הרוקדים, מגביר את השמחה ומבטל רגשות שליליים. הריקוד היה גם אחד האמצעים הפיזיים דרכו ביטא החסיד את שמחת הלב.

שלוש פעמים חוזר השורש "רקד" בסיפור. בפעם הראשונה הוא בהקשר שלילי ובחששותיו של ר' אלימלך לריקודים מעורבים בשעת החתונה. ובפעמיים הבאות הריקוד גורם להשגה רוחנית של המשמש. בפעם השלישית הוא בפי המשמש המזהיר את ר' אלימלך מריקוד זה.

161 דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק – הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 123–127.

162 נועם אלימלך, בלק, פד ע"ג.

נועם אלימלך, דברים, פט ע"ד.

163 נועם אלימלך, דברים, פט ע"ד.

✦ פתח הבית

פתח הדלת¹⁶⁴ של בית ר' אלימלך הוא מקום הכניסה למקום שמסמל את מרחב הקדושה. אולם משם מסולק ר' נפתלי באמירה קשה על ידי ר' אלימלך.¹⁶⁵ תגובתו של ר' אלימלך למראה ר' נפתלי: "הנה בא בן הרוצח" יוצרת אנלוגיה בין אנשי סדום הרשעים לבין ר' נפתלי ומצדיקה את סגירת הדלת בפניו לפי הבנתו של ר' אלימלך. אין מקום לאדם כזה במקום הקדושה. גם בסיום הסיפור מופיע הפועל "נפתח" כקשור לדלת. ר' נפתלי משתמש בכוח כדי לפרוץ את הדלת שננעלה בפניו. הוא עושה זאת, כי חש שמעשיו רצויים והוא רשאי להיכנס למרחב הרוחני של ר' אלימלך.

✦ ההתחפשות

בסיפור החסידי ישנם סיפורים נוספים על ר' נפתלי שנהג להתחפש כדי להשיג השגות רוחניות ואף להעלות בני אדם אחרים יחד אתו.¹⁶⁶ התחפשותו של ר' נפתלי לגיבן בחתונה נועדה להצחיק את הקהל ולשמח אותם בהופעה בלתי שגרתית זו. אולם מעבר לכך ישנה סמליות רבה דווקא בתחפוש זה. אם נהפוך את סדר המילים של המילה "גבן" נקבל את המילה "גנב" היינו, ר' נפתלי גונב את ההצגה בחתונה, כל העיניים היו מופנות אליו וגם המשמש נשבה בקסמיו, "נתפס" על ידי הגיבן שרקד עמו עד כלות הנפש. בכך, במידה מסוימת, הוא גנב את דעתו של המשמש וניתן לומר שגם את דעת שולחו, ר' אלימלך. אולם לא רק מבחינת המוזמנים גנב ר' נפתלי את ההצגה. אפילו בשמים הוא גנב כביכול את ההצגה וחסם את תפילותיו של ר' אלימלך מלעלות לשם. נשאלת השאלה מדוע הצליח בכך? הוא החליף את דמותו והיה מוכן להשפיל עצמו ובלבד שישמח את החתן ואת הכלה. כשאדם מוכן לשנות את עצמו ולהפוך לבעל-מום ואפילו רק למספר שעות הוא מעיד שאין הגאווה שולטת בו, לכן מעשיו מתקבלים

164 בפתח הבית קבועה המזוזה שהיא הסימן החיצוני לבית יהודי שקשור לבוראו. המזוזה בפתח הבית היא סמל לשמירה על בתי עם ישראל כפי שהיה במצרים בציוויו של ה' למרוח את מזוזות הדלת בדם. היה זה הסימן שה' יפסח על פתח ביתם, והם לא יוכו במכת בכורות. המונח פתח ראו: שמות, יב, כא-כד: "ופסח ה' על הפתח ולא יתן למשחית לבוא אל בתיכם".

165 סיטואציה זו והלשון "פתח הדלת" מזכירים גם את האנשים המבקשים להיכנס לביתו של לוט ולפגוע במלאכים. המלאכים סוגרים את הדלת ומכים בסנוורים את העומדים בפתח הבית. ראו: בראשית, יט, ו.

166 דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק – הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 50-88; מרטין בובר, גוג ומגוג, ידיעות אחרונות, תל-אביב 2007, עמ' 186-187.

בשמים. אם חשב ר' אלימלך שר' נפתלי הוא נוהג כבן בן מיוחסים כפי שמוספר בגרסה נוספת¹⁶⁷ הרי התחפשותו לגיבן הוכיחה שאין זה כך. דמותו של הגיבן מופיעה גם בסיפור "מעשה בשבעה קבצנים" של ר' נחמן מברסלב.¹⁶⁸ הגיבן הוא אחד משבעת הקבצנים בעלי המום שעזרו לשני הילדים שאבדו להוריהם ביער בשעת מנוסה. כל בעלי המום העיוור, החירש, הגיבן, עקום הצוואר, כבד הפה, חסר הידיים, חסר הרגליים מסמלים בעלי מום רק למראית העין. כשהילדים נישאו הגיעו הקבצנים בכל יום כפנים חדשות לברכם. הדמויות בסיפור טעונות בסמליות רבה. שני הילדים הם סמל לעם ישראל שחש חסר ישע. הקבצנים מסמלים את שבעת הרועים: אברהם, יצחק, יעקב, יוסף, משה, אהרון ודוד שהתחפשו לדמויות פגומות. הם שמטייעים לעם ישראל למצוא את הקשר לבורא העולם. כך גם הגיבן שהמייצג את יעקב אבינו. הוא אינו מסוגל לשאת את גופו ולכן בולט הגבנון. הגיבן מידתו היא "מועט המחזיק את המרובה". הוא מצוי בדרגה של שלימות ויכולת להגיע לעולמות מטאפיזיים, הוא המועט שמסוגל לעבור מן היש אל האין.¹⁶⁹ את הפרשנות הזו בדמות הגיבן ניתן להחיל אף על ר' נפתלי. התחפשותו הייתה כיסוי חיצוני להשגה רוחנית גבוהה. ואכן הוא הצליח להעפיל לעולם העליון, וכך ידע כיצד הגיבו שם לעשיותיו בחתונה ולתפילותיו של ר' אלימלך.¹⁷⁰

✧ תיקון חצות

תפילה זו מסמלת את הקשרים הבלתי מנותקים שיש לכנסת ישראל עם בוראה למרות הגלות והריחוק מארץ ישראל. הקשר עם הקב"ה קיים בתודעתו של העם שבכל יום בוכה ומתחנן לחידוש הקשר ולהשבתו לארצו ולבית המקדש שנחרב, וראו לעיל בגרסה א' דיון נרחב בניתוח גרסה א'.

167 אוהל נפתלי, עמ' 8 סימן יג.

168 עדין שטיינזלץ, ששה מסיפורי המעשיות של ר' נחמן מברסלב, דביר, תל-אביב תשנ"ה, 1995, עמ' 154-169.

169 עדין שטיינזלץ, שם, עמ' 184.

170 דמות הגיבן מופיעה ביצירות ספרות הן בספרות העברית והן בספרות העולם תוך התייחסות לעולמו הנפשי של האדם בעל נכות זו: ראו: שניאור זלמן, "בית הגיבן", כל כתבי שניאור זלמן, כרך ב', דביר, תל-אביב תשכ"ו, עמ' צא-קלה; עגנון, "סיפור פשוט", על כפות המנעול, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' נה-רעב; אהרון אפלפלד, והזעם עוד לא נדם, זמורה-ביתן, תל-אביב תשס"ח; ויקטור הוגו, הגיבן מנוטרדם, תירגם דן סואן, הוצאת ממזרחי, תל-אביב; דינה לויין, "חיים בצל נכות", מעמקים 21, טבת, תשס"ט.

החתונה מופיעה כחלק משמעותי בשתי הגרסאות, וראו לעיל בניתוח גרסה א'.

כאן נוסיף את נקודת המבט של הניתוח הספרותי לפי המיתודה התימטולוגית. מוטיף¹⁷¹ הנישואין מקבל העצמה והופך לסמל בעל מספר רבדים. הרובד הראשון הוא קיומי-פיזי של האדם הזקוק לקורת בית מעל ראשו. הרובד השני הוא השאיפה לבנות את הבית היהודי על בסיס של אתוס חברתי. השתתפות פיזית של אדם בחתונת רעהו מתוך כוונת הלב מדחיקה את תכונת הגאווה שבו. גם החתן והכלה בהתקשרותם זה לזה נדרשים לוותר הרבה פעמים על צרכים ורצונות אישיים מתוך התחשבות האחד בשני. כדי להצליח בבניית התא המשפחתי נדרשים בני הזוג להתמודד עם תכונת הגאווה הטבועה בכל אדם באשר הוא.

הרובד השלישי מתקשר לתפיסת הבית ביהדות כבית מקדש מעט. בית אידיאלי בעם ישראל עשוי לשמש גשר ישיר לעולמות רוחניים, כמו סולמו של יעקב, שבסיסו הוא בארץ, אך ראשו מגיע השמימה.

רובד נוסף קשור לחוסן הרוחני של הזהות היהודית והזהות הלאומית. הבית היהודי מגן על ערכי העם היהודי מפני התבוללות. בהיבט הלאומי הבית מסמל את הברית בין ה' לעמו ואת התקווה לקץ הגלות ולבנין הנדבך הלאומי בארץ ישראל.¹⁷²

171 המוטיף הוא אחד מארבעת מוטיפי היסוד של המיתודה התימטולוגית כפי שנוסחו על ידי אלשטיין וליפסקר: המוטיף, המוטיפמה, הקבועה והטלוס. המוטיף הוא היחידה הקטנה ביותר ברמת החומר. לדוגמא, 'הנישואין' שמשוּבץ בקונטקסט טכסטואלי ומקבל את משמעותו מהמוטיפמה. המוטיפמה היא מושג שמעל למוטיף. היא במעמד של הכללה, ורק מכוחה יש הקשריות ומשמעות למוטיף. לדוגמא, ר' נפתלי היה הבדחן בנישואין. הבדחנות בשעת הנישואין מקבלת משמעות בהיותה קשורה לטקסט סיפורי זה. המוטיפמה היא שמאייכת את המוטיף ומעניקה לו אימפליקציות והבנות שונות. לכל סיפור סדרת מוטיפמות משלו, ומשום חשיבותה האנליטית היא זוכה לסימון צופן (A,B,C). קבוצה של מוטיפמות יוצרות את הקבועה. הקבועה היא מעין תכנית תפקודים בסיסית בסדרה התימטית. המושג הרביעי הוא הטלוס. שם זה הוא בעקבות מושג הטלולוגיה של אריסטו ומשמעו: התכלית הפנימית של תהליכים גנאלוגיים. הטלוס הוא עיקרון ריכוזי מופשט, הוא האידיאה שמקנה משמעות להיגיון הארגוני של כל רכיבי התימה. ראו: הערה 32, וכן ראו גם מרטין בובר, אור הגנוז, עמ' 13 על הארלבניס כלומר, חווייה הנחווית מחדש ביצירה האומנותית; זאב לוי, הרמנויטיקה, ספרית הפועלים, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תשמ"ז, עמ' 96.

172 הבית היהודי והערכים החינוכיים שהעניק לעם ישראל מתבטאים במתן כוח ותעצומות נפש לעמידה כל כך ממושכת בתנאי גלות. הסיפור הידוע 'מעשה בספר בראשית' הוא עיבוד

פנייתו של ר' אלימלך למשמש מזכירה את בקשתו של משה מה' "הודיעני נא את דרכיך".¹⁷³ גם מחיאת הכפיים של ר' מנדל כביטוי לשמחה מקורו תנכ"י וקבלי.¹⁷⁴ הכאת הכף כביטוי של שמחה מצוי במקור תנכ"י: "נהרות ימחאו כף יחד הרים ירננו".¹⁷⁵ כמו כן ראינו לעיל ארמוזים מקראיים שקשורים בזמן ההיסטורי הטעון של חצות הלילה וכן ארמוזים שקשורים לנושא פתח הבית והחלון. תשתיות אלו הם לא רק אמצעי ספרותי בלבד אלא הן חלק מהותי של המצע הרוחני הארוג שתי וערב ביסודותיו של הסיפור החסידי.¹⁷⁶

לשון הסיפור

חזרות

החזרות על מילים אינן רק סממן לשוני חיצוני אלא הן מסייעות אף לחשוף את המסרים שבסיפור.

למשל: הביטוי "כהוגן" נמצא ארבע פעמים ותמיד בהקשר שלילי למשל: "לא יעלה לי כהוגן", "שאינ עולה כהוגן", "לא עלו כהוגן", "דבר שלא כהוגן". ר' אלימלך נוכח שתפילתו וכוונותיו אינן עולות כהוגן ואינן מתקבלות בשמים. חישוף הסיבות הסמויות לכך מבהיר לקורא שיחסו לר' נפתלי היה מחמיר מדי, על גבול אי ההגינות. ישנה כאן נימה אירונית שדווקא ר' נפתלי שר' אלימלך נהג כלפיו בחוסר הגינות ובזלזול הוא שמשמש דוגמא עבורו לדרך עבודת ה' ההגונה והראויה שהועדפה בשמים.

תואר הפועל "תיכף" נמצא ארבע פעמים, מתקשר לדמויות הראשיות ומורה

ספרותי לרעיון זה, ראו: דינה לוי, מעשה בספר בראשית, 'מעשה בספר בראשית' עיון תימטולוגי בהתפתחות הגרסאות מן המאה התשיעית עד המאה העשרים, עבודת M.A., אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן, תשנ"ה, עמ' 122, 130. על הממד המטאפיזי של הנישואין ראו: דינה לוי, סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק – הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית, עמ' 132–135.

173 שמות, לג, יג: ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך הודיעני נא את דרכיך ואדעך ..

174 ראו הערה 150.

175 תהלים, צח, ח.

176 אלשטיין, האקסטאזה והסיפור החסידי, עמ' 144: "נושא הטקסט מטען אילוזיות עשיר ביותר. אנו מבחינים במשקעי פרידיספוויציה ובהדי מקורות מן המקרא, מן המדרש מספר הזוהר, מספרות המוסר הקבלית ומפרשנות המקרא הקבלית, כאשר כל אלה משוקעים במרקם הנארטיבי-הלשוני של הסיפור".

על נחישות, זריזות ומסירות נפש. המשמש "תיכף" יידע את רבו על הגעת ר' נפתלי. ר' אלימלך נחלץ "תיכף" לעורר את ר' אלימלך מעלפוננו. גם ר' נפתלי נחלץ "תיכף" לגמילות חסד עם החתן והכלה היתומים. המשמש אף הוא "תיכף" ברח החוצה להזהיר את ר' אלימלך שלא יכנס לחתונה.

השורש "ידע" מופיע שש פעמים וכל פעם הוא קשור לר' אלימלך. ידיעתו של ר' אלימלך היא ידיעה מטאפיזית הרואה למרחקים. כבר ביום רביעי הוא "היה יודע" מי יבוא אליו לשבת והוא "הרגיש שהראפשיצר נוסע" אליו. הוא יידע את המשמש שלא יכניס אותו לבית עד שייתן לו ידיעה. המשמש מילא בנאמנות את תפקידו ונתן "ידיעה לרבי". זו לא סתם אינפורמציה אלא ישנה כאן ידיעה עמוקה של הבדלים בדרך עבודת ה'. בהמשך ר' אלימלך "חשב בדעתו" שבוודאי בלילה יבוא עוד פעם ר' נפתלי. אלא שידעה זו לא התממשה בפועל. לא רק שהוא לא הגיע אלא גם לכך שר' אלימלך יגיע אליו. ר' אלימלך ציווה את משמשו ללכת לחתונה "לך נא ראה והודיעני" מה קורה שם. "ידע" בסיפור לגבי הדמויות המשתתפות בו אינו רק באימפורמציה אלא משמעו גם הבנת המתרחש.

התואר "כבודכם" נמצא שלוש פעמים ובשלושתם הוא מציין את דרך הפנייה בגוף שלישי לר' אלימלך. פעמיים המשמש שיכנע את הצדיק לא להיכנס לחתונה כי זה לא לכבודו של ר' אלימלך לרקוד שם עם המרקד. גם ר' נפתלי כשהוא מסביר לר' אלימלך את פתרון תמיהתו הוא פונה אליו בגוף שלישי "ולכבודכם". התואר מעיד על יראת הכבוד העמוקה לר' אלימלך, הן של המשמש והן של ר' נפתלי.

✧ דיגלוסיה

הדיגלוסיה היא עירוב של שפה זרה בתוך הטקסט. היא משקפת את המצע הריאליסטי למשל: שם המטבעות שנתן ר' מנדל לר' אלימלך ולר' זושא "פריאלין" הם פרט ריאליסטי מחיי הכלכלה של אותה תקופה. חריזת השמות "מלך פריילך" היא בידיש ומשמעותה שמחה. יוצא שהדיגלוסיה באופן מיידי מעניקה הסבר לביקורת על ר' אלימלך שחסר שמחה ועוסק בסיגופים. "קשייא" פירושה בארמית קשה. כלומר גם כאן הייתה ביקורת על הנוקשות של ר' זושא בדרך עבודת ה'.

המילה "לקעך" פירושה עגת טורט (ספוג) ואף היא משמשת כמצע ריאליסטי המשקף את הקושי בהכנת החתונה של היתומים. אפילו עוגת לקעך לא הייתה להם. התואר גיבן כתובה גם בתרגומה ליידיש "הוקער". בדרך כלל בצמתים חשובים של עלילת הסיפור שזורה הדיגלוסיה, וכך הקורא מתוודע לאווירה ולמצע הריאליסטי של הסיפור.

✧ העצמה

ביטויי ההעצמה בסיפור רבים. הם באים להמחיש את מעשיו הנעלים של ר' נפתלי על רקע כאבם ועוניים של החתן והכלה למשל: "מהומה גדולה". חזרה על צורכי החתונה פעמיים כדי להעצים את מעשהו של ר' נפתלי. גם ריבוי הפעלים בזמן העשייה מעצים את גודל המצווה שקיים. תיאור השמחה אף היא מבוטאת במילים: "והייתה שמחה גדולה מאוד", "שמחה גדולה מהחתונה", וכן תחושת ההתעלות של המשמש "עונג רוחני גדול" ממחיש את תחושתו. מראהו של הגיבן מועצם בתיאור "זקן גדול מפשתיים". הביטוי "מקורב גדול" בסוף הסיפור מדגיש את יחסו המיוחד של ר' אלימלך לר' נפתלי.

✧ מילים פוליסמיות

השפה העברית כוללת במילים מסוימות משמעויות נרדפות או ניגודיות. בסיפור זה הדבר מתבטא בשתי מילים. האחת היא שם העצם "גבן" המציינת פגם גופני בבליטה בגב. אולם בהיפוך אותיות נקבל גם את המילה "גנב" שמציינת עיסוק מגונה ופגם במידות. בסיפור שתי המשמעויות הללו מוטענות במשמעות חיובית. וראו לעיל בסעיף על ר' נפתלי. הפועל "קרב" מופיע בסוף הסיפור פעמיים. ר' אלימלך קרב את ר' נפתלי והוא נעשה "מקורב גדול". אף שבסיפור לא נאמרה המלה קרב ר' תיאור היחסים ביניהם בתחילת הסיפור בסגירת הדלת בפני ר' נפתלי ובהאשמה כלפיו על היותו "בן רוצח" חושפת מתח ומעין קרב. בסיום הסיפור נטענת מילה זו במשמעות חיובית. לא קרב אלא קירוב. כך מאיר העיצוב הלשוני את המשמעות הרעיונית של הסיפור.

✧ סיום מעגלי

המפגש הראשון של ר' אלימלך ור' זושא עם הצדיק ר' מנדל ועם ר' נפתלי היה טעון ברגשות ניכור ועלבון והוא החמיר במפגש השני ביניהם בביתו של ר' אלימלך כעבור מספר שנים. בתחילה המפגשים הללו חידדו את העימות בדרך עבודת ה' היינו, סיגוף ותעניות מול קידוש החומר תוך העלאת הנאות החיים לדרגה אלוהית. ר' אלימלך בהשפעת אחיו ר' זושא נתפס לחסידות ואימץ את התפיסה החסידית של העלאת ניצוצות הקדושה, אך בעת מפגשו הטעון עם ר' נפתלי בחן את צפונותיו של ר' נפתלי ואת הבסיס האמוני של עבודתו. המפגש הנוסף ביניהם בסוף הסיפור חשף בפני הצדיק את יכולותיו הרוחניים ואת מסירות הנפש של ר' נפתלי למצוות שבין אדם לחברו עד כדי כך שבשמים דרכו זו הועדפה. קירובו של ר' נפתלי על ידי ר' אלימלך היא הודאה לא רק בגדולת הבן אלא גם מתן גושפנקא לדרכו של אביו ר' מנדל בחלקו הראשון של הסיפור.

בעבודת ה' נדרשת מהאדם רמה מוסרית גבוהה ורגישות גדולה כלפי הזולת. האדם מועמד בניסיונות בכל רגע בחייו ועליו להגיב על פי אמות מידה מוסריות שיסודותיה מעוגנים בתורת המוסר היהודית. מבחנו של האדם הוא ביכולתו לחוש את הזולת, לשמח אותו ולגרום לו אושר. ר' נפתלי נכשל במידה זו בחלקו הראשון של הסיפור. הוא נושא בחובו ייסורי נפש בעקבות הכישלון המוסרי והזלזול בר' אלימלך ובר' זושא, אך הצליח לאזור אומץ ולבוא ולפייס את ר' אלימלך. אלא תשובתו כלל לא באה לידי ביטוי, כי הוא גורש מבית הצדיק. הוא קיבל על עצמו את הדין ושתק. מעשיו בהמשך מעידים שהלקח נלמד ור' נפתלי הצליח לשמח חתן וכלה בהכנת חתונתם. הוא הגדיל לעשות בבדחנות ובריקוד שהקרינו חום והתעלות רוחנית גם כלפי משמשו של ר' אלימלך.

ר' נפתלי הדגים בהתנהגותו את דרך עבודת ה' שלמד בבית אביו. השגה רוחנית והגעה להתעלות על ידי: שירה, ריקוד ובדחנות. אם בעבר פגע בשני הצדיקים, ביישם בפרסיה הרי כעת הוא גרם לשמחה ולאוויר של החתן והכלה בפרהסיה לעיני כל המשתתפים בחתונה. הסיפור משקף לקורא את השינוי בדמותו של ר' נפתלי, את העבודה הפנימית שעמל עליה. על כן יכול היה לבוא לר' אלימלך ולספר לו מה שארע למעלה, בשמים.

גם ר' אלימלך קיבל תובנות חדשות בעקבות המפגש המחודש עם ר' נפתלי. העובדה שחש משהו לא "כהוגן" יש בה מעין ביקורת סמויה על התנהגותו של הצדיק, שחזה בראייתו הרוחנית את בואו הצפוי של ר' נפתלי, אך לא תיאר לעצמו שדבריו הקשים כה יפגעו בו. פעלי ההיחלצות של הצדיק כלפי ר' נפתלי המעולף מנוגדים לניכור שהפגין כלפיו קודם לכן.

בשמים הכריעו בעימות בין השניים ור' נפתלי זכה לראות את מה שהועם ונסתר מפני ר' אלימלך. כשהבהיר לו זאת ר' נפתלי הבין ר' אלימלך שלא קלקול של מידות בחברה מנע את קבלת תפילתו אלא עשייה של מצוות: הכנסת כלה וגמילות חסדים הם שחסמו את הפתח לקבלת תפילתו. המהפך המידי אצל ר' אלימלך התבטא ביחסו החדש לר' נפתלי. לא עוד קרב של מילים פוגעות אלא קירוב לבבות ואהבה בין תלמיד למורה שהתפתחה במשך השנים.

אף שהתימה בשתי הגרסאות דומה ניתן למצוא הבדלים רבים בין שתיהן. הבדלים אלו שבאים לידי ביטוי גם בעיצוב הספרותי חושפים את הטלוס המיוחד של כל גרסה.

גרסה ב'

גרסה א'

פרטי מסירה	אין	יש
רקע היסטורי מקדים	אין	יש תיאור של עימות היסטורי בין ר' אלימלך ור' זושא לר' מנדל ובנו ר' נפתלי על מהות הדרך בעבודת ה'. ניכור וזלזול מצידם כלפי האחים.
המפגש הטעון בין ר' נפתלי לר' אלימלך	אין	ר' אלימלך סילק את ר' נפתלי מביתו. ר' נפתלי התעלף ור' אלימלך חש לעזרתו. ר' נפתלי יצא לבית המדרש ונחלץ לעשיית גמילות חסד, הכנסת כלה ובדחנות בחתונה.
תיאור ההפרעה	הרגיש שלא יוכל לערוך תיקון חצות	אי יכולת להתפלל ערבית כהוגן. דחה את סעודתו, אמר תיקון חצות וגם לא הצליח.
הסיבה להפרעה	שמחה ואור גדול	דבר שלא כהוגן (חשש לריקודים מעורבים בחתונה)
ר' אלימלך ופעולותיו לזיהוי ההפרעה	שלח את הגבאי לברר מה קרה	ביקש מהשמש שיראה ויודיע לו
שליחותו של השליח	תיאור של שמחת הכלל ראה את הרוקדים שמחים ור' נפתלי אומר בדחנות לשמחת החתן והכלה ולכל שאר המסובים	אין תיאור של שמחת הכלל בחתונה, הדגש הוא על מטרת שליחותו – בדיקת הריקודים. המשמש ראה אדם מחופש לגיבן עם זקן גדול מפשטים עמד על השולחן ואמר בדחנות. המשמש לא זיהה אותו. הוא גבן בהיפוך גב – ר' נפתלי גנב את ההצגה בחתונה וגנב גם את דעתו של המשמש ושל שולחו

<p>לא הספיק לומר דבר לר' נפתלי.</p>	<p>הגבאי הבין שזו הסיבה לדחיית תיקון חצות של רבו. לכן ביקש מר' נפתלי שיחדול מבדחנותו.</p>	<p>תגובתו של השליח</p>
<p>הדגשת מוטיב הריקוד ר' נפתלי תפס את המשמש ההמום ורקד אתו עד כדי התעלות רוחנית. לא היה לו חשק לחזור לרבו.</p>	<p>הדגשת מוטיב הבדחנות אף שאסף די כסף למצווה אחרת הוא לא נענה לבקשת הגבאי והמשיך בבדחנותו</p>	<p>תגובתו של ר' נפתלי</p>
<p>המשמש לא חזר לרבו. לכן ר' אלימלך הגיע לחתונה אך המשמש שכנעו שאין דבר מגונה שם ושלא יכנס.</p>	<p>הגבאי שב אל רבו וסיפר לו את מה שנעשה שם.</p>	<p>סיום תפקידו של השליח</p>
<p>ר' אלימלך נרגע והלך לישון ללא תובנות מיוחדות</p>	<p>ניסה שוב לומר תיקון חצות והגיע לתובנה חדשה שהבדחנות של ר' נפתלי הוציאה אותו ידי חובת תיקון חצות וגם שיתפה אותו בשמחת חתן וכלה. יוצר השוואה בין תיקון חצות לשמחת חתן וכלה</p>	<p>מסקנתו של ר' אלימלך</p>
<p>המפגש ביניהם נערך למחרת, כשהמתיוות רפתה. ר' נפתלי נדחף בכוח לבית הצדיק וחשף את סתרי נפשו של ר' אלימלך. בעימות שביניהם על דרך עבודת ה' הכריעו בשמים לטובתו של ר' נפתלי.</p>	<p>אין מפגש</p>	<p>המפגש המפייס בין ר' נפתלי לר' אלימלך</p>

<p>ר' אלימלך מכיר בגדולתו ומאז קרבו מאוד.</p>	<p>מיד בלילה מכיר בגדולת ר' נפתלי. האור של בדחנותו זיכה גם את ר' אלימלך במצוות הכנסת כלה וגם פטר אותו מתיקון חצות</p>	<p>יחסו של ר' אלימלך לר' נפתלי</p>
<p>יש אפיון. הם יתומים. אין להם: טלית, ולעקף, ויש סכנה לביטול החתונה</p>	<p>אין אפיון לדמותם רק שהם שמחים מהבדחנות של ר' נפתלי</p>	<p>החתן והכלה</p>
<p>ריקוד של עונג רוחני גדול</p>	<p>אור גדול שמקורו בבדחנות. בשמחה ובריקודים</p>	<p>תיאורים אקסטאטיים</p>
<p>המתח מאפיין את גיבורי הסיפור 1. אצל האחים שאינם מבינים מדוע לא מכירים אותם 2. אצל ר' נפתלי הירא מר' אלימלך אך מגיע לפייסו 3. אצל ר' אלימלך שלא הצליח בתפילת ערבית ובתיקון חצות המתח שלו לבואו של השמש שלא חזר. 4. אצל המשמש שלא מילא את שליחותו וראה לפתע את רבו ברח החוצה כדי לשכנעו לא להיכנס. כך נדחה המפגש בין ר' אלימלך לר' נפתלי המתח במפגש האחרון שמופג בדרכו השנונה העניינית והמכובדת של ר' נפתלי</p>	<p>קיימת סקרנות מסויימת</p>	<p>עיצוב המתח</p>
<p>יש</p>	<p>אין</p>	<p>דיגלוסיה</p>

בשתי הגרסאות האידיאה המרכזית הבונה את כל מהלכי הסיפורים (וזאת על רקע הוויכוח מהי עבודת ה' הראויה) היא: עבודת ה' מתוך שמחה מדרגתה גבוהה יותר מזו הנעשית על ידי סיגופים ותעניות. אולם נראה שמנקודת מבט אחרת אולי עכשווית יותר נוכל לייחס טלוס נוסף לגרסה השנייה על שני חלקיה. השינויים בתודעת גיבורי הסיפור ובעשייתם. כלומר, גם צדיקים גדולים ואנשי מעלה מבחינה רוחנית מסוגלים להודות בטעותם ולעבור שינויים תודעתיים ונפשיים. ונוסיף לסיום – ומהם נלמד גם אנו לעבוד את ה' בשמחה ולא לחשוש מתובנות ומודעות חדשות.

נושאים לדיון

- ◆ משמעות השמחה
- ◆ כבוד הזולת
- ◆ מצוות גמילות חסדים
- ◆ מה פירוש עבודת ה'?

הבית היהודי – מה אנו מבינים במונח הזה?

נושאים להשוואה¹⁷⁷

1. מה המשמעות של אמירת תיקון חצות של ר' משה ליב מסאסוב תוך כדי העזרה לילודת בסיפור "ר' משה ליב מסאסוב והילודת"¹⁷⁸
2. השווה את דמות הצדיק בסיפור החסידי לדמותו בסיפור "אם לא למעלה מזה" של י. ל. פרץ.¹⁷⁹

177 קריאה פרשנית של טקסט הסיפור החסידי בהשוואה עם טקסים ספרותיים מספרות עם ישראל ומספרות העולם עשויה לפתח בו דרכי חשיבה של וימונות של: השוואה, ניתוח עמדות שונות, מיון, והסקת מסקנות ותובנות חדשות. אף עולמו הרגשי של המשווה עשוי להתרחב במפגש עם תרבויות שונות שבאות לידי ביטוי בעיצובים ספרותיים שונים.

178 מנחם מנדל מבוזק, סיפורים חסידיים, גדליה נגאל (מהדיר), הוצאת ירון, תל-אביב תשנ"א, 1990, עמ 56-57.

179 י.ל. פרץ, "אם לא למעלה מזה", כל כתבי י. ל. פרץ, דביר, תל-אביב תשכ"ה, עמ' סט-ע.

3. קרא את הסיפור הבא "היהודי העני והמגיד מקוזניץ בפורים"¹⁸⁰

איש יהודי היה בכפר אחד הסמוך לעיר קוזניץ, והאיש עני ואביון. ליום הפורים בא העירה, לשמוע מקרא מגילה בבית הכנסת. בעל-הקורא היה המגיד הקדוש מקוזניץ, וכששמע אותו כפרי את קריאת המגילה מהמגיד, נהנה מאוד ונתמלא שמחה. אחר התפילה ניגש אליו המגיד, נתן לו שלום, ואמר לו:

"הלא אתה מכפר פלוני, השייך אלי, ומדוע לא הבאת לי משלוח מנות? שתק האיש ולא ידע מה להשיב, כי בביתו אין גם לחם לפי הטף, ואיפה יקח על משלוח מנות להמגיד?

והמגיד הוסיף ואמר לו:

"הרי פורים היום, בוא נא אתנו ותטעום מעט משקה"

הלך האיש לבית המגיד יחד עם החברייא הקדושה שלו, נהפך לאיש אחר, הרהיב עוזו בנפשו, וילך לבית אחד הגבירים, שהיה סוחר יין, ויאמר אל הגביר:

"פורים טבא! אבקש מכבודו לתת לי בהקפה בקבוק יין טוב, ובטח אשלם לו, ואם לא – הלא פורים היום.

הגביר נענה לו, ונתן לו בקבוק יין. אחרי כן הלך לחנות של מכולת, ואמר שוב: "פורים טבא! תנו נא לי שנים – שלושה תפוחים, ובטח אשלם לכם, ואם לא אשלם, הרי פורים היום". נתנו לו גם שם כבקשתו, והוא רץ בשמחה גדולה אל המגיד, נתן לו את היין והתפוחים, ואמר: "אני נותן להרבי משלוח מנות". טוב עשית – השיב לו המגיד – "ותזכור שבכל פורים עליך להביא משלוח מנות". אחרי כן נמלך הכפרי בדעתו:

"הלא בני ביתי עטופים ברעב, ואינם יודעים כלל משמחת פורים, אראה לשמח גם אותם". וילך אל מוזג היי"ש ויאמר לו שוב באותו הנוסח וביקש לתת לו בקבוק יי"ש וילך אל מוזג היי"ש ויאמר לו שוב באותו הנוסח וביקש לתת לו בקבוק יי"ש בהקפה, ואם לא ישלם הלא פורים היום. נתן לו המוזג את היי"ש, ומשם הלך לאופה לחם וביקש בנוסח זה ככר לחם ונתן לו, ובחנות אחרת קיבל באופן זה דגים מלוחים אחדים. אז רץ מהר לביתו, וכאשר פתח הבית קרא בקול רם:

"פורים היום! פורים היום!"

אשתו ובני ביתו שלא הסכימו לראות אותו במצב כזה שיהיה מלא שמחה, חשבו שאולי נשתגע ח"ו, כי לא ידעו מה היה לו, אך הוא מיהר ושם לפניו את הלחם ואת הדגים המלוחים ואת היי"ש ואמר להם: "אכלו ושתו והיטיבו לבכם, כי פורים היום".

המה לא מרו את דברו, אכלו ושתו, והוא הצטרף בעצמו גם כן עימם ואחרי

180 שלמה זיין, סיפורי חסידים, הוצאת בית הלל, ירושלים תשט"ו, עמ' 233–235.

אשר שתי כוסות אחדות של יי"ש נתמלאו גם הם שמחה, ויקומו כולם לרקוד ויקראו בקול :

"פורים היום! פורים היום!", וכך רקדו שעות אחדות רצופות. פתאום שמעו והנה קול דופק בפתח, והאיש אמר לאשתו:

"אל תפתחי, כי ודאי איזה גוי בא להפריע את שמחת פורים שלנו".

והגוי לא פסק מלדפוק, והאשה אמרה:

"כמדומה שגוי פלוני הוא, שדרכו להביא לנו תפוחי אדמה, אלך ואפתח לו".

ויהי כאשר פתחה הדלת, נכנס הגוי כשהוא מוכה ופצוע ומגואל בדם. תיכף התחילו לטפל בו, רחצוהו ונתנו לו יי"ש ופת לחם, ויאכל וישת ויאמר:

"החיייתוני, כי כפשע היה ביני ובין המוות".

ויספר להם כי בנו יחידו הכהו מכות רצח והשליכהו החוצה, ואלמלא באו לעזרתו היה מת מהקור ומכאב המכות.

ואחרי כן אמר להם:

"מכיוון שבני נהפך לי לרוצח ואכזר, ואתם רחמתם עלי, לכן בואו נא עמדי אל היער ואראה לכם מטמון של כסף רב, שהיה בדעתי לתתו לבני קודם מותי, ועתה אגלה אותו לכם, ואני נותנו לכם במתנה".

וילך האיש עם הגוי אל היער, והגוי הראה לו כי תחת אילן פלוני הטמין את אוצרו. כעבור איזה ימים, מת הגוי מהמכות שהכהו בנו, והאיש הלך אל היער, וחפר במקום שהגוי הראה לו, ומצא שם הון רב, ונהיה לעשיר גדול.

ובכל יום פורים היה בא את המגיד הקדוש, ונתן לו משלוח מנות ביד רחבה ובלב שמח.

א. מהם הפעולות שעשה המגיד כדי לשנות את תודעתו של היהודי?

ב. כיצד מתבטא השינוי התודעתי אצל היהודי?

ג. מה המניע לשינוי תודעתו של הגוי?

4. קרא את הסיפור "כוונה בשעת התקיעות"¹⁸¹

פעם אחת ציווה הבעש"ט ז"ל להרב הר' זאב קוצעס ז"ל שילמוד הכוונת מסדור התקיעות שיהיה הוא המסדר תקיעות בראש השנה לפניו. וילמוד את הכוונות ויכתבם על נייר להביט בתוכם בעת הסדור, וישמם בחיקו. והבעש"ט ז"ל צדד שישמטם. ובבואו לסדר התקיעות והתחיל לחפשם אנה ואנה ואינם ולא ידע מה לכוון. וירע לו מאד ויתמרמר מאד ויבך בכי תמרורים מעומקא דליבא בלב נשבר, וסידר התקיעות פשוט בלי שום כוונות. ואחר זה אמר לו הבעש"ט: הנה בהיכל המלך נמצאו חדרים והיכלות הרבה ומפתחות שונות בכל פתח ופתח. אך הכולל מכל המפתחות הוא הגרזן אשר איתנו באפשרי

181 יצחק אייזיק יהודה יחיאל ספרין, נוצר חסד, לבוב תרט"ז, פרק ד' משנה ח'; וכן

יצחק דב בן צבי הירש, קהל חסידים החדש, לבוב תרס"ב, עמ' ח'.

לפתוח כל המנעלים מהפתחים כולם. כן הכוונות המה מפתחות – לכל שער כוונה אחרת. והכולל הוא לב נשבר, כאשר ישבר אדם לבו לפני השי"ת באמת יכול לכנוס בכל השערים בהיכלות של המלך מלכי המלכים הקב"ה.

האם יש בסיפור שינוי בתודעת אחד מגיבורי?

5. עיין בסיפור **"כינורו של רוטשילד"** / אנטון צ'כוב:¹⁸²
א. איזה שינוי תודעתי עובר הגיבור יעקב ברונזה?

✧ **הגיבן והגיבנת בספרות העברית ובספרות העולם:**

6. עיין בסיפור **פשוט של עגנון**¹⁸³:
וענה על השאלה: כיצד הפגם החיצוני של אשת יונה טויבר בעלת הגיבנת רומז על עסקי השדכנות שלו ביצירה?
7. קרא את ספרו של אהרון אפלפלד: **"והזעם עוד לא נדם"**¹⁸⁴ והשב:
כיצד התמודדו גיבוריו של אפלפלד עם נכויותיהם הגופניות?
8. יחס החברה לשונה על פי ויקטור הוגו בספרו: **"הגיבן מנוטר"** –
דאם¹⁸⁵.

182 צ'כוב אנטון, כינורו של רוטשילד, כתבי אנטון צ'כוב, (תרגום לעברית: א. אברם), תל-אביב, 1957, עמ' 105–112.

183 ש"י עגנון, על כפות המנעול, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"א, עמ' נה–רעב.

184 אפלפלד אהרון, והזעם עוד לא נדם, זמורה-ביתן, תל-אביב תשס"ח; דינה לויך, "חיים בצל נכות", מעמקים, 21, טבת, תשס"ט.

185 ויקטור הוגו, הגיבן מנוטרדם, תירגם דן סואן, הוצאת ממזרחי, תל-אביב 1965.

ספר סיפור שלישי ממ

"הגמגום"

פעם אחת היה לן במלון עלי דרך ושם לנו הרבה סוחרים שנסעו על איזה יריד, ובבוקר רצו להתפלל ולא היה שם במלון רק זוג תפילין אחת. ולבש כל אחד התפילין להתפלל במהירות וחטף אחד מחברו וחברו מחברו בחופזם להיריד. ואחרי סיומם קרא הרב מבארדיצ'ב: "שני יונגע לייט, זייטשע מוחל, קומטס אהער, איך וויל אייך עפיס פרעגין". (שני בחורים צעירים, תסלחו לי, אני רוצה לשאול אתכם משהו) ויהי בגשתם אליו ורצו לשמוע מה בפיו והוא אמר להם: "מא, מא, צא, וואר, וואר, וכיוצא". והמה צעקו אליו לאמור מה בפיו והוא באחת כלשונות האלה, עד אשר צעקו עליו בחושבם כי הוא איש משוגע. אז אמר להם:

"אי אתם מבינים הלשון הזה, הלא כשפה הזאת ובלשון הזה אמרתם כל התפילה לפני הבורא כל העולמים ברוך הוא בלי חיתוך אותיות כלל. והשיבו לו היונגע לייט (הבחורים הצעירים):

"הראיתם ילד המונח בעריסתו ואין לו עוד חיתוך הדיבור עם האותיות, רק עושה קול הברה עם הפה: מא, בא וכיוצא. ואם יגישו אל הילד כל החכמים ונבונים ולא ידעו מה הוא מבקש. רק כשאביו או אמו יגישו אליו המה ידעו ויבינו על מה ירמזון תנועותיו שמבקש מים או חלב וכיוצא. והנה אנחנו בנים למקום והוא אבינו מבין כל רמזותינו אף רק קול הברה שלנו כנ"ל". הרב מבארדיצ'ב התחיל לרקוד ולשמוח בהמלצה הטובה הזאת והגיד כדברים האלה בימים נוראים שאחרי זה בעת טענותיו עבור כלל ישראל"¹⁸⁶.

הרעיון המרכזי – הפנימי של הסיפור אשר מקרין על כל מהלכיו הוא תשובה לשאלה במה מתבטאת עבודת ה' האמיתית? התשובה ניתנה כאן וזאת על ידי מהפך בתפיסתו של הצדיק: כוונת הלב בתפילה לאבינו שבשמים אף שנאמרת שלא בדרך המקובלת – היא הקובעת (רעיון נועז שחידשה תנועת החסידות).

186 ברגר ישראל, עשר אורות, פיעטרקוב תרס"ו, מערכה ג, סימן י"ט.

ר' לוי יצחק מברדיצ'ב

הסיפור פותח בציון העובדה שר' לוי מברדיצ'ב לן במלון באחת הדרכים שם לנו סוחרים רבים אשר מגמת פניהם הייתה היריד. בבוקר כשרצו להתפלל התברר שהיה שם רק זוג תפילין אחד. התפילין הועברו זה לזה בחטף. ר' לוי יצחק נרעש ממראה עיניו והוא קרא לצעירים הללו, ופנה אליהם בדרך מכובדת "זייט מוחל" היינו, תסלחו לי בחורים צעירים. פנייה זו התקבלה על ידם באהדה והם התקרבו לשמוע את דבריו. הם לא תיארו לעצמם שיחשפו לביקורת כה קשה מצידו. את תוכחתו הוא הסווה בהשמעת הברות מגומגמות ומשונות וחשב שהדגמה זו תבהיר להם את התנהגותם כלפי שמיא. רק אחרי שצעקו עליו הוא פירש להם את דבריו. אינכם מבינים את לשוני והרי כך התפללתם אף אתם זה עתה, וכיצד יוכל הבורא להבין את דבריכם?

לשונכם אינה מגיעה ל"חיתוך אותיות" היינו, אתם השמעתם הברות שלא הצטרפו למילים ברורות. המושג "חיתוך אותיות" מתפרש על ידו כ"קיצוץ בנטיעות", כפי שעשה אלישע בן אבויה¹⁸⁷ ובכך הם יצרו פירוד בינם לבין הקב"ה. כ"ב האותיות הן גילוי של הקב"ה בעולם וזלזול בחיתוכם עלול לפגום במציאות האלוקית. כפי שר' אלימלך אומר בשם מורו המגיד ממזריטש:

"כשעלה ברצונו, יתברך לברוא את העולם להיטיב לברואיו, צמצם הקב"ה את עצמו, ולהיכן צמצם את עצמו? לתוך אותיות התורה, שבהם ברא את העולם", והצדיק העוסק בתורה לשמה בקדושה הוא ממשיך את הבורא ברוך הוא ויתעלה בתוך האותיות של התורה כמו בשעת הבריאה".¹⁸⁸

תשובתם הדהימה את הצדיק בעומק חריפותה ובאמינותה והוא התחיל לרקוד ולשמוח. תגובתו העידה על התובנה החדשה שהפעימה אותו. אם בתחילת הסיפור הוא דן אותם לכף חובה הרי מעתה הוא הבין את גדולתם ואת יחסם לבורא. הנחת התפילין שלהם קבלה עומק ורובד אמוני נוסף שלא היה מודע לה בתחילה.

ומעתה, את דברי הסוחרים ואת טענותיהם הוא שילב בתפילות הימים הנוראים, כשהתפלל והמליץ עבור כלל ישראל. ר' לוי יצחק, אוהב ישראל, השכיל לנצל כל דיבור ומעשה של אחיו היהודים שנקרו בדרכו לטובת בני עמו בתפילותיו לבורא עולם. על הירתמות זו של הצדיק לטובת עמו לומד ר' אלימלך מדמותו של משה רבינו כדבריו:

187 חגיגה, יד, ע"ב.

188 נועם אלימלך, וירא, ח, ע"א, בשם מורו.

"הצדיק הנקרא בשם משה כל מעשיו הוא להמתיק הדינים, וזהו משה עלה אל האלוקים ולהמתיקו ולהעלותו ולהופכו לרחמים"¹⁸⁹.

✦ הסוחרים הצעירים

הסיפור אינו מוסר את שמם אף לא את מראם החיצוני רק את עיסוקם המסחרי. מפי הרבי מתברר שהם צעירים. ייתכן שהצדיק פירש את התנהגותם חסרת הכבוד כלפי הבורא כתוצאה מגילם הצעיר. אך הסיפור מוכיח שקריטריון הגיל אינו משמעותי בעבודת ה'. עם בוקר כולם רצו להתפלל אך היה רק זוג תפילין אחד. רצונם זה מעיד על החשיבות שייחסו להנחת התפילין. הנחת התפילין נעשתה במהירות כשכל אחד חטף מחברו את התפילין. הפעלים שמיוחסים אליהם: "רצו", "לבש כל אחד", "חטף אחד מחבירו" מעצימים את רצונם לעבוד את בוראם. כשהרבי הזמנים בנימוס לגשת אליו הם נענו להזמנתו ונגשו אליו כדי לשמוע את דבריו. אולם לא הבינו את דבריו המגומגמים והגיבו בצעקות, ואף חשבו שהוא איש משוגע. רק אז אמר להם דברי ביקורת כלפי תפילתם המגומגמת. וראה זה פלא. הצעירים הללו מצאו את התשובה הנאותה מיד והשיבו לצדיק בדרך משל. יש לציין שדיבורם היה מנומס. הם פנו אליו בלשון רבים: "הראיתם" תינוק ששוכב בעריסה ועדיין אין ביכולתו לחבר בין ההברות ולהביאם למילים ברורות, ולכן רק הוריו בלבד מבינים את כוונת תנועותיו. הם יודעים אם מבקש הוא מים או חלב. מיד הסבירו לו את הנמשל. אנחנו בבחינת התינוק בניו של הקב"ה והוא אבינו שמבין אפילו את הרמיזות שלנו. אף שתפילתנו נראתה לך כחפזא, שטחית ובלתי מובנת הרי בעיני הבורא היא מובנת ומתקבלת בשל קשרי האהבה שלנו עמו. אף הם משתמשים במושג הקבלי "חיתוך אותיות" אך במשמעות הפוכה מזו שר' לוי יצחק התכוון אליה. הם חשים שנמצאים במצב ראשוני של טרום חיתוך אותיות. כלומר, בשלב ראשוני בו התינוק עדיין מחובר למקור ולשורש האלוקי. לכן הוא משמיע קולות שעדיין לא נחתכו לאותיות,¹⁹⁰ על כך אומר ר' צדוק מלובלין:

"וזהו קול שופר שהוא קול פשוט היוצא מעומק הלב שאין בו חיתוך אותיות שהוא חילוק הפרטים, דכשבא לדיבור אז הוא מתפרט לאותיות שכל אות פרט בפני עצמו, וכן הנפשות דישראל הם אותיות התורה וקודם מתן תורה היה קול השופר החזק מאוד שהוא קול פשוט הכללי שממנו נמשכו אחר כך הפרטים המתפרטים, וישראל מתכללים עצמם יחד ולהיכלל במקורם שהוא אחד, ואין אין עוד מקום לשום קטרוג והשטן מתערבב"¹⁹¹

189 נועם אלימלך, יתרו, מב, ע"ב.

190 תודה לד"ר שלי גולדברג על הארה זו ועל הפניותיה למקורות הקבליים חסידיים.

191 ר' צדוק בן יעקב מלובלין, ספר מחשבות חרוץ, הוצאת מכון הר ברכה, תשס"ו, אות ז.

כוחו של משל התינוק נובע מפשטותו ומאמיתיותו ומיכולתו לצייר את המציאות בצבעים ברורים ומשכנעים שיצרו אצל הצדיק תובנה חדשה. ר' לוי יצחק הבין היטב את משמעותו העמוקה של המשל. הוא הבין שפרשנותו למושג "חיתוך אותיות" לא התאימה לפרשנותם ולתחושתם האישית. פרשנותם עלתה על שלו. דמותם התעצמה בעיניו של הצדיק, ופרץ של שמחתו וריקודו בטאו זאת. דבריהם של הסוחרים הפשוטים שימשו כמליצי יושר עבור כלל עם ישראל בתפילות הימים הנוראים שלו.

רקע ריאליסטי

הירידים אפיינו את המסחר באירופה. זוהי מסורת בת מאות רבות של שנים. ערכם הכלכלי היה רב. לרוב נערכו הידידים בסמיכות למאורע חשוב, או מאורע עונתי כמו תחילת בציר ענבים או בסמוך לחג. לירידים הוקצו מקומות ציבוריים כמו רחובות וכיכרות. ביריד נערכו גם פעילויות שונות כמו הצגות רחוב והצגות של חיות. מכירות פומביות, זמרה ופעילויות אחרות. הספרות העברית מתעדת ומזכירה את היריד כעורך מסחרי חשוב ליהודים.¹⁹² השתתפות ביריד חייבה פעמים להתעכב שם כמה ימים ואז היהודי עלול היה להיחשף לפיתויים החומריים שהיו שם.¹⁹³ ר' לוי יצחק מברדיצ'ב היה ער לתופעות הללו וחשש שמא הדבר ישפיע על אורח החיים היהודי. ואכן העובדה שהיה שם רק זוג אחד של תפילין מאמתת את חששותיו ולא הוסיפה בתחילה נקודות זכות בעיני הצדיק כלפי האנשים.

מוטיבים

התפילה

השורש "פלל" חוזר בסיפור שלוש פעמים וכך מועצם נושא התפילה והיחס אליה. תפילה חפוזה אינה מאפשרת התרכזות במילותיה והיא מעידה על זלזול בקב"ה. אדם שממהר בתפילתו אינו מסוגל להתרכז כהלכה וברור שכוונותו נפגמת.¹⁹⁴

192 ש"י עגנון בסיפור: "המטפחת" אלו ואלו, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' רנו-רסז.

193 ש"י עגנון בסיפור: "והיה העקוב למישור", אלו ואלו, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' סא-קכז.

194 נושא כוונת הלב נידון בחז"ל שאמרו: "אין תפילתו של אדם נשמעת אלא אם כן משים נפשו בכפור", ירושלמי, ר"ה, ב, ה, וכן "אמר הקב"ה לישראל הווי זהירין בתפילה שאין

כך נראו הדברים בעיני הצדיק למראה תפילתם החפוזת של הסוחרים. (הרחבה על התפילה ראו בהערה 194)

מידה אחרת יפה הימנה והיא גדולה מכל הקורבנות", תנחומא, וירא, א. על נושא הכוונה אומרים חז"ל: "הקב"ה מזהיר את ישראל ואומר להם בשעה שאתם מתפללים לפני הקב"ה לא יהיו לכם ב' לבבות אחד לפני הקב"ה ואחד לדברים אחרים", תנחומא, כי תבוא, א. בשעת התפילה לא טרדות היום יום צריכות לכבוש את לב האדם אלא: "בשעה שאתה עומד ומתפלל יהא לך שמח שנאמר עבדו את ה' בשמחה, מדרש שוחר טוב, תהילים, ק. האר"ז"ל הדגיש את כוונות הלב בתפילה בכל אות ואות שבה ישנן כוונות וסודות אלוקיים. עבודת ה' זו תכליתה להעלות את כל העולמות וללקט את כל ניצוצות הקדושה שהתפזרו בעולם. בכל תפילה אנו מחדשים את האור ואת השפע האלוקי, שולחן ערוך האר"י, ר' חיים ויטאל, תפארת, ניו-יורק תשי"ג, כוונות התפילה, סעיף א-ב.

החסידות בעקבות הקבלה העצימה את הכוונה בתפילה והעמידה אותה במרכז עבודת ה'. הבעש"ט מדגיש את הכוונה בשעת התפילה, לומר את התיבות בכוונה ובדבקות גדולה והתחברות לקב"ה כי כבודו בכל הארץ ו"לית אתר פנוי מינה" וזה מכשיר את האדם לדבקות זו, צוואת הריב"ש, מנשה פריימאן, וורשא תרע"ג, ד"ג עמ' 6.

עבודת לב זו עשוי כל אדם לקיים אפילו הפשוט ביותר. ואכן סיפורים חסידיים רבים מתארים את כוונת הלב של פשוטי העם שלא היו מסוגלים להגיע להישגים לימודיים של תורה וגמרא אך תפילתם האמיתית שנבעה מעומק הלב התקבלה ברצון בשמים. גדולי החסידות הרבו להפליג בערך התפילה שנאמרת בכוונה ובדבקות. ר' אלימלך מדבר על שלוש מדרגות בעבודת ה' ומציין את התפילה כמדרגה שנייה לאחר לימוד התורה. לדברי, התפילה היא עבודת הלב ובעזרתה אנו מתחברים לקב"ה. יש להתאמץ בתפילה ולבקש

מבורא עולם שהיצר הרע לא יסיט את מחשבותינו לענייני חולין:

"שהיא עיקר העבודה שבלב כמו שנאמר ולעובדו בכל לבבכם זו תפילה, כי הלב מבין ובה יוכל לעלות לדבקות הבורא ולקשר עצמו בו יתברך דתפילה הוא לשון קשר שמדבק עצמו בבורא בך הוא בדבקות גדול וזה מרמז לנו קשר של תפילין של יד לקשר המחשבה שבלב בו יתעלה. ולזה צריך התאמצות יותר להתפלל תמיד לה' יתברך שיהיה בעוזרו לבל יפרידו היצר הרע מדבקות הבורא כי טבע האדם שעלול הוא במחשבותיו בענייני בעסקי העולם הזה", ראו: נועם אלימלך, בראשית, א, ע"א. הרחבה על התפילה בחסידות ראו: אהרון וורטהיים, הלכות והליכות בחסידות, מוסד הרב קוק, ירושלים תשס"ג, עמ' 83-109.

ומוסיף על כך תלמידו בעל "מאור ושמש":

"מעט שבה הבעש"ט הקדוש זכר צדיק וקדוש לברכה הציץ זרח אור התמצצות קדושות התפילה בעולם אל כל מי שרוצה לגשת לעבודת השם יתברך, אבל צריך לזה לבוא לתפילה זכה, שימוש חכמים הרבה, ליגיעה יומם ולילה בתורה ובמעשים טובים עד שעל ידי זה יכולים לבוא באמת לידע להתפלל היראה ואהבה רבה", מאור ושמש, ויחי, דבור המתחיל "בן פורת יוסף".

✧ החיפזון

המהירות והחיפזון נמצאים פעמיים בסיפור והם מאפיינים את התנהגותם של הסוחרים. תפילתם נעשתה במהירות, כי נחפזו ליריד. הרבי שנכח במקום קלט את מראה התפילה החפוזה והדבר קומם אותו. את ההתנהגות הזו הוא ביקר. המהירות והחיפזון אינם עולים בקנה אחד עם עבודת הלב בשעת התפילה. כאן צריך האדם לתת את לבו ואת כוונתו למילות התפילה ולא לערב מחשבות חולין כמו פרנסה בזמן התפילה. תשובתם של הסוחרים עולה בקנה אחד עם דברי הבעש"ט:

"פעמים יכול לומר התפילה במהירות מאוד מחמת שבוער בליבו אהבת השם יתברך מאוד, והתיבות יוצאים בעצמם".¹⁹⁵

ואכן ר' לוי יצחק הבין את עומק דבריהם ומיד שינה את יחסו אליהם.

✧ החידוש

התבונה החדשה של ר' יצחק מברדיצ'ב (איכותה של תפילת הסוחרים הצעירים) מקבילה לחידוש (עבודת ה' בשמחה) של ר' אלימלך בסיפור תיקון חצות. בשני הסיפורים מובלטת על ידי כך גדולתם של הצדיקים שלא נרתעו מלהודות בנכונות הראייה החדשה שלהם.

✧ הנחת תפילין

העלילה בסיפור מתרחשת סביב הנחת התפילין. מצוות תפילין היא מן התורה "ושמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם וקשרתם אתם לאות על ידכם והיו לטוטפות בין עיניכם".¹⁹⁶

195 צוואת הריב"ש, מנשה פריימאן, וורשא תרע"ג, ד"ג עמ' 6. צוואת הבעש"ט מכילה צוות מעשיות כיצד על האדם להתפלל בכוונה. התבוננות מעמיקה באותיות התפילה עשויה להביא אותו להידבקות בבורא.

196 דברים, יא, יח. בגיל שלוש עשרה עם הכנסתו של הילד למצוות הוא מצווה להניח תפילין. התפילין מונחות על ראשו של האדם ועל ידיו. הן מסמלות את הקשר הנצחי שבין עם ישראל לקב"ה, אביהם שבשמים. זהו קשר שהוכיח עצמו בכל הדורות. כל דור העביר לבא אחריו את המצווה היקרה הזו, אותה קיימו הבנים ובני הבנים באהבה ובמסירות נפש. בקיום מצוות התפילין נחקקים בנפש האומה כל הניסים והנפלאות שעשה עמנו הקב"ה מאז שבחר בנו מכל העמים.

התפילין מכונים בתנ"ך בכינויים שונים כמו: "פאר", יחזקאל, כד, יז: "פארך חבוש עליך", "עוז", ישעיהו, סב, ח: "נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו" ו"יקר", ישעיהו, סב, ח: "נשבע ה' בימינו ובזרוע עוזו".

אף בחז"ל מצויים מאמרים על התפילין למשל:

הנחת התפילין הוא הטריגר של כל העלילה. היה שם רק זוג אחד והם לא וותרו על קיום מצווה זו של הנחת תפילין אם כי היא נעשתה בבהילות ובחיפזון. אולם

”מנין שהקב”ה מניח תפילין? שנאמר ה’ בימינו ובזרוע עוזו, ובזרוע עוזו אלו תפילין ברכות, ו, ע”א. ”מלמד שהראה הקב”ה למשה קשר של תפילין”, ברכות, ז, ע”א. ”בשכר שאמר אברהם אבינו אם מחוט ועד שרוך נעל זכו בניו לב’ מצוות חוט של תכלת ורצועה של תפילין, בשלמא רצועה של תפילין דכתיב יראו כל עמי הארץ כי שם ה’ יקרא עליך”, ראו: סוטה, יז, ע”א.

על מצוות תפילין אומר בעל ספר החינוך” (ר’ אהרון הלוי, ויניציאה רפ”ג):
”משורשי המצווה, לפי שאדם בהיותו בעל חומר ימשך בהכרח אחר תאוות, כי כן טבע החומר לבקש כל הניאות אליו והערב, כסוס כפרד אין להבין, אם לא שהנפש שחננו האל, תמנענו לפי כוחה מן החטא ומאשר תשכון בגבולו שהיא הארץ ורחוקה מאוד מגבולה שהיא השמים לא תוכל לו – יגבר כוחו עליה תמיד – לכן היא צריכה על כל פנים להרבה שומרים לשומרה משכנה הרע... ורצה המקום ליזכותנו אנחנו עם הקודש וציוונו להעמיד שומרים גיבורים סביב לה כמו ציצית, מזוזה ותפילין והכל להזכירנו למען נחדל מעושיק ידינו”.

גם בחסידות הרבו לדרוש במצוות תפילין. ר’ אלימלך אומר שמצוות תפילין יוצרת קשר בין האדם לבוראו כדבריו:

”וזהו שאמרו חז”ל כל הקובע מקום לתפילתו כו’ רמז על מצות תפילין ותפילה הוא לשון קשר. וזהו דאמרינן בגמרא מלמד שהראה לו הקדוש ברוך הוא קשר של תפילין רוצה לומר התדבקות וקישור בעולמות העליונים. וזהו כל הקובע מקום לתפילתו פירוש שהוא קובע מקום בשורש העליון לתפילתו רוצה לומר בהתקשרותו והתדבקותו במצות לקיימם בכל דקדוקיהם אפילו מצווה אחת כמו תפילין כנ”ל אזי אלוקי אברהם בעזרו שיקיים כל המצוות”, נועם אלימלך, בשלח, לט ע”ב.

וכן אומר ר’ אפרים מסדילקוב שהתפילין הם התורה, והקב”ה עשה למיילדות בתים הם משה ואהרון שהם בבחינת כלי המעביר את התורה לבני ישראל. כדבריו:

”או יאמר ויהי כי יראו המיילדות את האלוקים ויעש להם בתים. כי ידוע שהפרשיות של תפילין הם מוחין והבתים הם כלי לקבל המוחין וידוע שקודשא בריך הוא אסתכל באורייתא וברא עלמא כמו שכתוב בזוה”ק כמה פעמים ובראשית תרגומו בחוכמתא כי התורה היא חכמה והיא מוחין דכל עלמא, והו ויעש להם בתים היינו משה ואהרן ומרים שהם היו כלים לקבל המוחין שהיא התורה שעל ידם ניתנה התורה והבן”, ראו: אפרים מסדילקוב, דגל מחנה אפרים, הוצאת מיר ירושלים, תשנ”ד, שמות, עד ע”ב.

בעל ”שפת אמת” (ר’ יהודה אריה ליב אלטר תר”ז–תרס”ה 1847–1905) מפרש את הפסוק

”והיה לאות על ידיך ולזיכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה’ בפיך” (שמות, יג, ט):
”דעיקר התפילין הם לעורר האותיות שחתם הקב”ה בנפשות בני ישראל.. רק על ידי התפילין יכולין להוציא התורה מכוח אל הפועל”... ”וזה האות שעל ידי התפילין יוצאין ההארות שבפנימיות”.

דווקא תיאור זה בא להעצים את אישיותם של הסוחרים ולחשוף את כוונת לבם האמיתית (ראו הרחבה על מצוות הנחת תפילין בהערה 196).

✧ הגמגום

תופעת הגמגום מאופיינת על ידי חזריות בלתי רצונית על צלילי דיבור, אבל הגמגום כולל גם היסוס בדיבור או הפסקה לפני תחילת הדיבור, אליו מתייחסים מגמגמים כ"חסם" (בלוק) בדיבור, וכן הארכת צלילי דיבור מסוימים, בדרך כלל הברות. רוב תופעות הגמגום כוללות פחד מפני צלילים ומילים מסוימות, פחד מדיבור במצבים מסוימים, חרדה, מתח, רחמים עצמיים, בושה וכן תחושה של "איבוד שליטה" במהלך הדיבור. מצבו הרגשי של האדם המגמגם החרד לתגובת הסובבים אותו היא ההיבט הקשה ביותר של הפרעת דיבור זו.¹⁹⁷ שם הסיפור "הגמגום" נקרא בגין תפילתם של הצעירים שהצדיק הוכיחם על אופן מהירות תפילתם אשר נדמתה לו כגמגום ויצרה נתק בינם לבין בוראם. את שם הסיפור ראוי לשים במרכאות כי, המונח 'גמגום' מגדיר את אופן תפילתם רק מבחינת הצליל של הברות התפילה. הם אינם "מגמגמים" בגלל פגם או מום מולד. "גמגום" מעיד על היפוכה של הגדרת המונח, ויש בו משום כוונת מכוון, והוא מעיד על קרבה אמיתית בינם לבין אביהם שבשמים.¹⁹⁸

המים והחלב

✧ החלב

תשובתם של הסוחרים לר' לוי יצחק התבססה על משל התינוק הרוצה לשתות חלב ורק הוריו מבינים את מבוקשו. החלב שצבעו לבן כסמל לצחות ולטוהר משול לדבריהם לצרכים הבסיסיים והאמיתיים של התינוק והאדם כאחד. החלב הוא מקור חיותו של התינוק והוא גם מסמל את רחשי לבם וצרכיהם

197 ויקיפדיה, ערך "גמגום".

198 ראו להלן בהרחבה השוואה בין הגמגום בסיפור לגמגום בהגדרת ויקיפדיה ובשאר יצירות ספרותיות. משה רבינו מאפיין את עצמו במגבלה של דיבור כדבריו: "כי כבד פה וכבד לשון אנוכי" (שמות, ד, י). זה היה הנימוק לסירובו לקבל את השליחות שהקב"ה ייעד לו. על פי אגדת חז"ל גמגומו של משה נבע מניסיון שנוסה על ידי פרעה בעודו ילד, במהלכו מלאך הטה את ידו מקערת הזהב לקערת גחלים לטהות. משהכניס משה את ידו הכוויה לפיו – נכוה גם פיו. מאז היה כבד פה וכבד לשון, היינו מגמגם. יצירות ספרותיות רבות הן בשירה והן בפרוזה עוסקות במוטיב הגמגום, והן משקפות את הקשיים את הקשיים הנפשיים הרבים של המגמגם. ראו: אהרון אפלפלד, מסע את החורף, כתר, תל-אביב 2000; הנ"ל סיפור חיים, כתר, תל-אביב 1999; רוני סומק, נקמת הילד המגמגם, בתוך: המתופף של המהפכה, זמורה-ביתן, תל-אביב 2001; מיכל מילן, מגמגם פחות, יסוד, חולון 2005.

של המתפללים שרק הקב"ה יודע אותם לאשורם. המלה חלב מצויה בתנ"ך אף במשמעויות מטאפוריות.¹⁹⁹

199 צבעו הלבן של החלב הפך לסמל לצחות ולנקיות על פי: "זכו נזיריה משלג צחו מחלב", איכה, ד, ז. ביטויי לשון רבים קשורים במילה זו, ראו: מילון אבן שושן, ערך "חלב": "עדיין החלב בין שיניו" במשמעות עודנו צעיר, "דבש וחלב תחת לשונו" במשמעות שמדבר דברים נעימים, דברי חלקות, "חלב ציפורים" הכוונה למזון יקר ומעודן, "שביל החלב", הכוונה לגלקסיה, כינוי לרצועה ערפילית עצומה הנקראת על פני השמים והמורכבת ממילארדים של כוכבים בצירוף כמויות עצומות של חומר גז ואבק. חז"ל קראוהו בשם "נהר די נור" נהר האש, ראו: דניאל, ז, י.

החלב קיבל משמעות מטאפורית בתנ"ך. למשל: ארץ ישראל מתוארת בתנ"ך פעמים רבות כ"ארץ זבת חלב ודבש". תיאור זה בא ללמד על עושרה ועל פוריותה. הדבש והחלב מקורם באיסור. החלב אמרו חז"ל: "דם נעכר נעשה חלב", ראו: נידה, ט, ע"א, היינו, החלב המותר לאכילה מלכתחילה הוא טמא כי מקורו בדם. הדבורה טמאה ואסורה למאכל, אך הדבש שנפרש מגופה הוא טהור וזך. יש כוח שהופך את הטמא לטהור ואת המשוקץ לזך ולנקי. כך הדבר בשבחה של ארץ ישראל. בארץ המופלאה הזו טמון כוח מיוחד כדוגמת החלב והדבש. מי שעולה לארץ ועובד את אדמתה בנאמנות תוך שמירת מורשת אבותיו מובטח לו שמהותו תזדכך כאותו הדם שהופך לחלב זך ולבן, אבישר בר-אשר, "שבחה של ארץ ישראל", ארץ ישראל שלנו, גיליון 63, כ' בשבט תשס"ט.

אצל אברהם בביקורם של שלושת המלאכים מתואר החלב כמאכל משובח: "ויקח חמאה וחלב וכן הבקר אשר עשה ויתן לפנייהם והוא עומד עליהם תחת העץ ויאכלו", בראשית, יח, ח.

בספר יואל מופיע החלב בנבואת נחמה "והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס, והגבעות תלכנה חלב, וכל אפיקי יהודה ילכו מים", יואל, ד, יח.

התורה נמשלה גם לחלב שצבעו לבן וצח וטעמו מתוק על פי הפסוק: "חלב ודבש תחת לשונך", שיר-השירים, ד, יא.

במשמעות הפוכה מופיעים החלב והדבש בנבואת חורבן של ישעיהו: "והיה מרוב עשות חלב יאכל חמאה, כי חמאה ודבש יאכל כל הנותר בקרב הארץ", ישעיהו, ז, כא-כב.

יעל אשת חבר הקיני הצליחה להרדים את סיסרא על ידי החלב ואז הרגה אותו: "מים ביקש, חלב נתנה, בספל אדירים הקריבה חמאה", שופטים, ה, כה.

התורה אוסרת שלוש פעמים: "לא תבשל גדי בחלב אמו" ומכאן למדו חז"ל כי שילובו של בשר בחלב אסור בבישול, באכילה ובהנאה. מאכלי חלב נהוג לאוכלם בחג השבועות ויש הנוהגים כך גם בחנוכה.

בקבלה ובחסידות אכילתו של הצדיק הופכת לחלב כפי שאומר ר' אלימלך: "הצדיק באכילתו, אכילתו נעשה חלב, דהיינו השפעה נקרא על שם חלב", נועם אלימלך, משפטים, מו, ע"ד. כלומר, הצדיק על ידי אכילתו מאכל גשמי הוא מוריד את השפע האלוקי לארץ, ושפע זה נקרא חלב.

המים הם מקור חיותו של האדם והם מסמלים גם נקיות וטוהרה נפשית וגופנית. בסיפור הם משמשים כמטונימיה לעבודת ה' של הצעירים שחשים ניקיון כפיים. המים גם נמשלו לתורה על פי הפסוק: "הוי כל צמא לכו למים ואשר אין לו כסף לכו שברו ואכלו ולכו שברו בלא כסף ובלא מחיר יין וחלב".²⁰⁰ התינוק במשל עדיין לא טעם חטא וכל מאכלו הוא חלב או מים היינו, הוא סופג לתוכו שפע אלוקי וקרוב ליוצרו כמו הצעירים בעת תפילתם.

מקורות

לשון המקרא היא ממרכיביו החשובים של הסיפור החסידי. ביטויים ומילים מן המקרא ארוגים בלשון הסיפור החסידי ואף הם מעידים על מקורותיו של הסיפור החסידי. לשון זו נארגת מידי פעם בסיפור זה בוו' החיבור מעתיד לעבר. למשל: "יהי בגשתם אליו" על פי לשון התורה בתיאור יהודה שניגש ליוסף.²⁰¹ במשפט הראשון נמצא הביטוי "עלי דרך" שמופיע בברכת יעקב את שבת דן.²⁰² תיאור החופזה של אנשי המלון בדרכם ליריד מופיעה לראשונה בתורה בתיאור אכילת קורבן פסח²⁰³ ובתנ"ך בתיאור חופזם של ארם.²⁰⁴ תגובתם של הצעירים למשמע גמגומו הנשנה של הצדיק מזכירה את דברי המדרש על תגובתם של דור הפלגה כשלא הבינו את שפתו של הזולת.²⁰⁵ דימויו למשווגע מזכיר את התנהגותו של דוד המלך את לכיש מלך פלישתים.²⁰⁶ גם המילה "עריסה" של התינוק במשל מוזכרת בדברי חז"ל.²⁰⁷ אף הפעלים מזכירים את הלשון התנ"כית למשל: "המה צעקו".²⁰⁸ או דבריהם אל הצדיק "מה ירמוזו".²⁰⁹

200 ישעיהו, נה, א.

201 בראשית, מד, א: "ויגש אליו יהודה..."

202 בראשית, מט, יז: "יהי דן נחש עלי דרך שפיפון עלי אורח הנושך עקבי סוס ויפול רוכבו לאחור".

203 שמות, יב, יא: "וככה תאכלו אותו ... ואכלתם אותו בחיפזון פסח הוא לה'".

204 מלכים, ב, ז, טו: "וילכו אחריהם עד הירדן... אשר השליכו ארם בחופזם".

205 רש"י על פי בראשית רבה, לח, י: "זה שואל לבנה וזה מביא טיט, וזה עומד עליו ופוצע את מוחו".

206 שם"א, כא, טז-טז: "ויאמר אכיש אל עבדיו הנה תראו איש משתגע למה תביאו אותו אלי, חסר משוגעים אני כי הבאתם את זה להשתגע עלי, הזה יבוא אל ביתי?".

207 בבא בתרא, קלא, ע"ב: "ועולל מעריסה יגביה ראשו".

208 תהלים, כ, ט: "המה כרעו ונפלו ואנחנו קמנו ונתעודד".

209 איוב, טו, יב: "מה יקחך לבך ומה ירמוזו עיניך"

✧ אסוננס

האסוננס מופיע בצמתים חשובים בטקסט הסיפורי. תיאור הסוחרים יוצר מצלול אסוננטי למשל: בחופזם-בגשתם. מלקט הסיפור החסידי מעניק שש שורות לתשובת הסוחרים הצעירים ובדבריהם הנרגשים נשמעת חריזה אסוננסית המעניקה לדבריהם מקצב פואטי. למשל: חכמים-נבונים, ידעו – ויבינו – אבינו – רמיזותינו.

✧ חזרות

החזרות כאמצעי ספרותי משמשות כתמרור עבור הקורא להשלים פערי מידע הקשורים לדמויות, לאופן דיבורן, ולרחשי לבן בשעת סערת הנפש. השורש "פלל" חוזר בסיפור שלוש פעמים והוא מתקשר לתפילין שגם הן מוזכרות שתי פעמים. חזרות אלו מעידות על נושא מרכזי בסיפור. השורש "צעק" נמצא פעמיים בדברי הצעירים כתגובתם לגמגומו של הצדיק. השורש "נגש" נמצא בהקשרים שונים שלוש פעמים. פעם אחת הוא מתקשר לצעירים שנגשים לרבי שפנה אליהם כדי לשמוע מה בפיו. בשאר הפעמים מיוחס הפועל לאנשים שנגשים אל הילד, פעם החכמים ופעם ההורים. כשהחכמים נגשים אליו הם אינם מבינים את מבוקשו, אך כשההורים נגשים אליו הם מבינים אפילו את תנועותיו. גם ההברות המגוממות מפיו של הצדיק ומפי הצעירים שחיקוהו מופיעים שלוש פעמים. תיאור תפילתם על ידי הצדיק מסתכם בביטוי "בלי חיתוך אותיות" ואף הם עונים לו באותו ביטוי "אין לו עוד חיתוך הדיבור עם האותיות".

✧ דיגלוסיה

דיגלוסיה היא עירוב של לשון זרה בטקסט הספרותי, והיא מדגישה את הריאליה של הסיפור. ר' לוי יצחק מברדיצ'ב פונה אל הצעירים ביידיש, שהייתה שפת הדיבור, אולי כדי לרכך את יחסם אליו וכך ייאותרו להתקרב אליו ולשמוע את גמגומו.

✧ ביטוי לשון

בסיפור ישנם מספר ביטויים שתורמים להעלאת המשלב הלשוני למשל: הביטוי "עלי דרך" מציין אי שם בדרך. הביטוי: "חיתוך אותיות" נמצא בספרות העיון החסידית כפי שראינו לעיל וכוונה להברות ברורות שיוצאות מפיו של האדם.

תשובתם של הסוחרים הצעירים גרמה לר' לוי יצחק מברדיצ'ב שמחה גדולה שהתבטאה בריקודים. הריקוד הוא אחד הגילויים לשמחת הנפש ולהתעלות רוחנית בחסידות הריקוד קיבל העצמה חשובה לדרך עבודת ה'. רק לאחר שינוי יחסו הנפשי לאחר שהכיר באמיתות רגשותיהם כלפי ה' וביטול ביקורתו כלפיהם הוא יכול היה לשמוח ולרקוד. כדי להגיע להתעלות רוחנית על האדם להפנים תחילה ערכי מוסר וחברה כמו: אהבה ורעות כלפי זולתו במקום לחשוד באמיתות רגשותיו. (ראו לעיל על הריקוד בגרסה ב' של הסיפור "תיקון חצות")

המהלך הפנימי של הסיפור

הסיפור מבליט שתי גישות בעבודת ה' שבאות לידי ביטוי במושג "חיתוך האותיות". האחת נאמרת בסיפור מזווית הראייה של ר' לוי יצחק מברדיצ'ב שראה באי "חיתוך האותיות" קיצוץ בנטיעות היינו, יצירת פירוד וניתוק הקשר עם הבורא. זווית הראייה השנייה נשמעת בסיפור על ידי הסוחרים הצעירים ומשמעותה קשר עמוק, ישיר וראשוני לאביהם שבשמים. מי צודק? פרשנותו של מי נכונה יותר? התשובה תואמת את יסודות החסידות, שפונה ללבו של האדם ולכוונותיו בשעת המעשה. הצעירים העידו על הרגשתם הפנימית האמיתית.

ולא משנה שהיו אלו סוחרים ולא למדנים גדולים. מקומם החברתי בכתבי החסידות ובסיפור החסידי נקבע על פי השתדלותם הפנימית וכוונת לבם האמיתית כדברי ר' אלימלך:

"בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם דהיינו, שעל ידי פשוטי עם תוכל לפעול ולעשות ייחוד אמיתי בעולמות עליונים ואל תתמה על הדבר ותפלא בעיניך האיך אפשר שיהיה ייחוד על ידי פשוטי עם כמו עם הזקנים? אל תתמה שעל ידי זה שיאמינו בך על ידי יעשו ייחוד גדול וכאשר שמע משה הדבר הזה מפי ה' יתברך אז ויגד משה את דברי העם אל ה'. מאחר ששמע שעל ידי פשוטי עם מעשה גם כן ייחוד אמיתי, והשם ברחמי יזכנו לייחד שמו הגדול יתברך ויתעלה לעולם".²¹⁰

הצדיק חש באמת זו ועל כן כל כך שמח ויצא בריקודים. "רחמנא לבא בעיי" ועבודת ה' שלהם קרובה לבורא. הם צדקו ממנו, ולכן ראויים הם להיות מליצי יושר לעמם בימים הנוראים.

- ♦ הווי דן את חברך לכף זכות – בכל מצב?
- ♦ במה מתגלית גדולתו של הצדיק בסיפור?
- ♦ האם ניתן לעבוד את ה' שלא בדרך המקובלת? האין בכך סכנה לפריצת גדר?

להרחבה

1. עיין בספר "אור הגנוז" ²¹¹ של מרטין בובר עמ' 197–219 והוכח על פי שני סיפורים מדוע נקרא ר' לוי יצחק "סניגורם של ישראל"?
2. קרא את תפילתו של ר' לוי יצחק. תפילה זו על פי המסורת החסידיית נאמרה על ידו בניגון מיוחד, כשעבר לפני התיבה בימים נוראים בקדיש שלפני מוסף:

"דרי מעלה ודרי מטה
 יפחדון וירעדון מאימת שמך.
 דרי תהום עם דרי שאול
 ירעשון וירגזון מאימת דינך.
 אבל צדיקים ממקום גן-עדן
 ירננו ויזמרו לשמך.
 לכן, אני לוי יצחק בן שרה
 באתי ללפניך בתפילתי ובבקשתי
 מה לך אצל ישראל?
 דבר! למי תדבר? אל בני ישראל!
 אמור! למי תאמר? אל בני ישראל!
 צו! את מי תצווה? את בני ישראל!
 כה תברכו! את מי אתה מצווה לברך?
 את בני ישראל. לכן אני שואל אותך:
 מה לך אצל ישראל? הלא יש לך כמה אומות:
 כשדיים, פרסיים, ישמעאלים
 ומה לך אצל ישראל?
 אלא ודאי חביבין ישראל
 שנקראו בנים למקום
 ברוך אתה ה' אלוקיננו. ²¹²

211 מרטין בובר, אור הגנוז, עמ' 197–219.

212 מרטין בובר, אור הגנוז, עמ' 201; ישראל ברגר, עשר אורות, פיעטרקוב תרס"ז, עמ'

47 סעיף יג.

- א. מהו סוג הקשרים בין הקב"ה ועם ישראל?
 ב. מהם דרכי העיצוב הספרותיים שתורמים להעצמת נושא הסינגור על עם ישראל?
 3. עיין בסיפור "המטפחת" של ש"י עגנון.²¹³ באיזה הקשר מופיע שם היריד?
 4. האם ידועים לך ירידים תרבותיים וכלכליים שמתקיימים בימינו בארץ ובעולם?
 5. קרא את השיר "תפילה" לטניה הדר קליין:²¹⁴

לבוא לפניך, בבלואי, בגמגומי,
 יסוד העצב נאבק בי,
 דומה – זרועות לו, דומה – לב
 מכה, צובט, בוכה

והשבת כעצם ממשי מלא שמחה,
 עץ לגעת בו, גוש אדמה
 שלפתע מתפורר כמו משבצות
 חומר יקר בתוך ידי

ארוגה נפשי בשבת כמו בחומר חי,
 ואיך אצעק 'עצים' ואיך אצעק חיות',
 וכולם ארוגים בנפשי
 כמו חומר חיי

להגיע אליך בהמון כפות רטובות
 כילד נושע
 דלוקת אור, בתוך הפסגות המורידות
 שבת בשלה, נמוגה אט אט אל החושך
 הר נוף ניצת לאיטו

הולכת צפוף צפוף בשמחה שלא אפול
 הרים מימיני ומשמאלי
 כמה עשב!

1. איזו עמדה נפשית מבטא הגמגום בשיר?
 2. מהי הניגודיות שמעוצבת בשיר?
 3. האם זהו אותו "גמגום" כמו בסיפור הגמגום?

213 ש"י עגנון, "המטפחת", אלו ואלו, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' רנו-רסז.

214 טניה הדר קליין, חלק, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תשס"ח.

6. קרא על תופעת **הגמגום בויקיפדיה** וכן קרא את יצירות הספרות הבאות:
א. במה שונה הגמגום בסיפור החסידי ה"גמגום" מהגמגום בויקיפדיה
וביצירות ספרותיות אלו?

"תופעת הגמגום מאופיינת על ידי חזרתיות בלתי רצונית על צלילי דיבור, אבל הגמגום כולל גם היסוס בדיבור או הפסקה לפני תחילת הדיבור, אליו מתייחסים מגמגמים כ"חסם" (בלוק) בדיבור, וכן הארכת צלילי דיבור מסוימים, בדרך כלל הברות. רוב תופעות הגמגום כוללות פחד מפני צלילים ומילים מסוימות, פחד מדיבור במצבים מסוימים, חרדה, מתח, רחמים עצמיים, בושה וכן תחושה של "איבוד שליטה" במהלך הדיבור. מצבו הרגשי של האדם המגמגם בתגובה לגמגום היא ההיבט הקשה ביותר של הפרעת דיבור זו".²¹⁵

7. קרא את ספרו של **אהרון אפלפלד "מסע אל החורף"**.²¹⁶
הוכח שמתן משמעות לחיים ע"י עשייה ואחריות אישית עשוי לשפר את הדימוי העצמי ולסייע ליכולת הדיבור.
8. תאר את דמות הצדיק והשפעתו על אנשי ההר בקרפטים. מתוך הספר "מסע אל החורף".
9. קרא את ספרו של **אהרון אפלפלד "סיפור חיים"**.²¹⁷ והוכח את הקשר בין הגמגום לטראומות ילדות מימי השואה.
10. עיין בספרה של **מיכל מילן "מגמגם אבל פחות"**.²¹⁸ מהם המאפיינים הספרותיים של ההצצה לעולמו הפנימי של הילד המגמגם?
11. עיין בספרו של רוני סומק בשיר "**נקמת ילד המגמגם**".²¹⁹
א. מה משמעות הגמגום של הילד בשיר?
ב. מהם דרכי העיצוב של נושא הגמגום בשיר?
ג. מה הקשר בין כותרת השיר לתוכנו?

215 ויקיפדיה, ערך "גמגום".

216 אהרון אפלפלד, מסע אל החורף, כתר, תל-אביב 2000.

217 אהרון אפלפלד, סיפור חיים, כתר, תל-אביב 1999.

218 מיכל מילן, מגמגם אבל פחות, הוצאת יסוד, חולון 2005.

219 סומק רוני, המתופף של המהפכה, הוצאת זמורה-ביתן, תל-אביב 2001.

✧ גמרא

בבא בתרא
ברכות
חגיגה
יבמות
יומא
ירושלמי, ראש השנה
סוטה
פאה
תענית

✧ מדרש

אבות דרבי נתן
איכה רבה
בראשית רבה
ויקרא רבה
במדבר רבה
פסיקתא זוטא
פרקי דרבי אליעזר
רות רבה
שוחר טוב על תהילים
תנא דבי אליהו רבה
תנחומא

✧ מקורות קבליים

זוהר, ח"ג, רעיא מהימנא.
תיקוני זוהר
שולחן ערוך האר"י, ר' חיים ויטאל, תפארת, ניו-יורק תשי"ג.

✦ מקורות חסידיים (כתבי עיון וסיפורים)

- אוהל אלימלך**, אברהם חיים שמחה בונים מיכלזון, (פרעמישלא תר"ע), הוצאת נר למאור, ברוקלין תשס"ב.
- אוהל נפתלי**, אברהם חיים שמחה בונים מיכלזון, לעמבערג תרע"א.
- אור ישרים**, משה חיים קליינמן, וורשא תרפ"ד, 1924.
- אילה שלוחה**, ר' נפתלי מרופשיץ, לבוב תרכ"ג.
- בעל שם טוב**, שמשון מנחם מנדל, דעת יוסף, ירושלים תשנ"ג.
- גן-הדסים**, רבי אלעזר דוב גימאן, לובלין תרפ"ט.
- דגל מחנה אפרים**, ר' אפרים מסדילקוב הוצאת מיר, ירושלים תשנ"ד.
- דרך אמונה ומעשה רב**, נתן נטע דונר, וורשא, תרנ"ח, 1899.
- התגלות צדיקים, תפארת צדיקים**, גבריאל רוזנטל, גדליה נגאל (מהדיר), כרמל, ירושלים תשנ"ו.
- זכרנו לחיים**, ארמן דב בער, מונקטש תרצ"ח.
- זרע קדש**, ר' נפתלי מרופשיץ, לבוב תרכ"ח.
- יד מאור ושמש ותולדותיו**, אלי' חיים קרלברך (עורך), ברוקלין תשל"ז.
- כתר תורה**, ר' מאיר בן ר' יצחק לוי מברדיצ'ב, וורשא תרס"ו, 1906.
- ליקוטי מוהר"ן, ר' נחמן מברסלב, (אוסטרהא תקס"ח), מכון תורת הנצח ברסלב, ירושלים תשנ"א.
- לישרים תהילה**, משה חיים קליינמן, פיעטרקוב תרפ"ו.
- מאור ושמש**, קלמן קלונימוס עפשטיין, (ברסלוי תר"ב), מכון אבן ישראל, ירושלים תשנ"ב.
- מנורת הזהב עם בוצינא קדישא**, ר' זושא מאניפאלי (נתן נטע קאלביעל, מלקט), מהדורה ראשונה פיעטרקוב תרע"ב), הוצאת שמואל בלוטניק, בני-ברק תשס"א.
- נועם אלימלך**, ר' אלימלך מליז'נסק, לעמבערג תקמ"ח.
- נועם אלימלך לר' אלימלך מליז'נסק**, מהדורת גדליה נגאל, מוסד הרב קוק, ירושלים תשל"ח.
- נוצר חסד**, יצחק אייזיק יהודה יחיאל ספרין, לבוב תרט"ז.
- סידור עבודת אלימלך**, הוצאת אור ישרים, ירושלים 1989
- סיפורים חסידיים**, מנחם מנדל בודק, גדליה נגאל (מהדיר), ירון גולן, תל אביב תשנ"א.
- סיפורי קדושים**, מנחם מנדל מבודק גדליה נגאל (מהדיר) מעיינות החסידות ירושלים תשל"ז.

סיפורי נפלאות מגדולי ישראל, הרב ישראל בעקמייסטר, ירושלים תשכ"ט.

סיפורי חסידים, זוין שלמה, הוצאת בית הלל, ירושלים תשט"ו.

ספר החינוך, ר' אהרון הלוי, וינציאה רפ"ג.

ספר מחשבות חרוץ, ר' צדוק בן יעקב מלובלין, הוצאת מכון הר ברכה תשס"ו.

ספרן של צדיקים, אליעזר דב גימן, וורשא תשע"ד.

עשר צחצחות, ישראל ברגר, פיעטרקוב תר"ע.

עשר אורות, ברגר ישראל, פיעטרקוב תרס"ז.

צוואת הריב"ש, מנשה פריימאן, וורשא תרע"ג, ד"ג עמ' 6.

קדושת לוי, סלאוויטא תקנ"ח.

קהל חסידים החדש, הירש יצחק דב בן צבי, לבוב תרס"ב.

רבי לוי יצחק מברדיטשוב – סיפורים, (עורך: גדליה נגאל), מכון קדושת לוי, ירושלים תשנ"ז.

שולחן ערוך האר"י, ר' חיים ויטאל, תפארת, ניו-יורק תשי"ג.

תורת הרבי ר' זושא, משה אליהו גליק, הוצאת מערכת יד הרבי ר' זושא, ויז'ניץ, בני-ברק, תשנ"ד, 1994.

תולדות יעקב יוסף, יעקב יוסף הכהן מפאלנה, (קארעץ תק"ם), אגודת בית ווייעליפאלי, ירושלים תשל"ג.

✦ ביבליוגרפיה מחקרית וספרותית

אבן שושן, **המילון החדש**, קרית ספר, ירושלים תשכ"ז.

אהרון אירית, **נדודים וחיפושי דרכים – בדיקת יסוד הנדודים בסיפורת הישראלית של תקופת המדינה**, עבודה לשם תואר דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ז.

איידלבוים מאיר, **רבי אלימלך מליז'נסק**, עם עולם, תל-אביב (חסר ציון שנת דפוס).

אלפסי יצחק, ערך: ר' אלימלך מליז'נסק, **אנציקלופדיה לחסידות**, מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ו 1986.

אלפסי יצחק, **בשדה החסידות**, ירושלים תשמ"ז.

אלפסי יצחק, **החסידות מדור לדור**, מכון דעת יוסף, ירושלים תשנ"ה.

אלשטיין יואב, **האקסטאזה והסיפור החסידי**, הוצאת אוניברסיטת בר אילן, רמת-גן תשנ"ח.

אלשטיין יואב וליפסקר אבידב, **אנציקלופדיה של הסיפור היהודי**, הוצאת

אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"ה.
 אנציקלופדיה, **אתר דעת**.
 אפלפלד אהרון, **מסע אל החורף**, כתר, תל-אביב 2000.
 אפלפלד אהרון, **סיפור חיים**, כתר, תל-אביב 1999.
 אפלפלד אהרון, **והזעם עוד לא נדם**, זמורה-ביתן, תל-אביב תשס"ח.
 אשכולי אהרון זאב, **החסידות בפולין**, מאגנס, אוניברסיטה עברית, ירושלים
 תשנ"ט.
 בובר מרטין, **אור הגנוז**, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשל"ט.
 בובר מרטין, **גוג ומגוג**, ידיעות אחרונות, תל-אביב 2007.
 בר אשר אבישר, "שבחה של ארץ ישראל", **ארץ ישראל שלנו**, גיליון 63, כ'
 שבט תשס"ט.
 גליק משה אליהו, **תורתם של הרבי ר' זושא**, הוצאת מערכת יד הרב זושא,
 ויזניץ בני-ברק תשנ"ד, 1994.
 גרין אברהם יצחק, **בעל הייסורים**, עם עובד, תל-אביב תשמ"א.
 גרינברג אורי צבי, "בקץ הדרכים", **אורי צבי גרינברג כל כתביו**, כרך ו, מוסד
 ביאליק, ירושלים תשנ"ג.
 דביר – גולדברג רבקה, **הצדיק החסידי וארמון הלוינתן**, ספרית הלל בן-חיים,
 הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תשס"ג.
 דובנוב, **תולדות החסידות**, תל-אביב תשכ"ז.
 הדר קליין טניה, "תפילה", **חלק**, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תשס"ח.
 הזז חיים, "שלולית גנוזה", **ריחיים שבורים**, הוצאת עם עובד, תל-אביב
 תשכ"ג.
 הלפרין ישראל, "נישואי בהלה במזרח אירופה", **ציון**, כז (תשכ"ב), עמ' 289
 – 293.
 הוגו ויקטור, **הגיבן מנוטרדם**, תירגם דן סואן, הוצאת מ.מזרחי, תל-אביב
 1956.
 ורטהיים אהרון, **הלכות והליכות בחסידות**, מוסד הרב קוק, ירושלים
 תשס"ג.
 ורפל יצחק, **ספר החסידות**, תש"ז, אתר דעת.
 זוין שלמה, **סיפורי חסידים**, הוצאת בית הלל, ירושלים תשט"ו.
 חלמיש משה, **מבוא לקבלה**, סדרת הלל בן-חיים, ההסתדרות הציונית,
 ירושלים תשנ"א.
 כהן יעקב, "הצעקה השלישית", **כתבי יעקב כהן**, כתבים דרמטיים, כרך ב,

דביר, תל-אביב תשכ"ח.

כי טוב אליהו, **חסידיים ואנשי מעשה**, ירושלים תשל"ח.
לוי זאב, **הרמנויטיקה**, ספרית הפועלים, הקיבוץ המאוחד, תל-אביב תשמ"ז.
לוי דנה, **סיפורי ר' אלימלך מליז'נסק הבחינה המטאפיזית והבחינה המוסרית**, עבודה לשם קבלת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשס"א.

לוי, דנה, **'מעשה בספר בראשית' עיון תימטולוגי בהתפתחות הגרסאות מן המאה התשיעית עד המאה העשרים**, עבודת M.A., אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשנ"ה.

לוי דנה, **הסיפור החסידי – עיצובו הפואטי והערכי עיון בדרכי הוראתו**, מכללה ירושלים, ירושלים תשס"ח.

לוי דנה, "וראה עליו אור" – האור סמליו ומשמעותיו בסיפור החסידי, **מכלול**, מכללה ירושלים, ירושלים תשס"ח, עמ' 202–218.

לוי דנה, "חיים בצל נכות", **מעמקים**, אתר דעת, 21, טבת, תשס"ט.
לנדוי, בצלאל, **הרבי אלימלך מליז'נסק**, אור החסידות, ירושלים תשכ"ג.
מילן מיכל, **מגמגם אבל פחות**, הוצאת יסוד, חולון 2005.

מלצר שמשון, "דין תורה", **שירים ובלדות**, דביר, תל-אביב תשכ"ב.
נגאל גדליה, **משנת החסידות בכתבי ר' אלימלך מליז'נסק ובית מדרשו**, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, האוניברסיטה העברית תשל"ב.

נגאל גדליה, "מקורות ומקורות בספר 'נועם אלימלך'", **דברי הקונגרס למדעי היהדות**, 6 (תשל"ג), עמ' 293–299.

נגאל גדליה, **הסיפורת החסידית**, תולדותיה ונושאה, מרכוס, ירושלים 1981.
סומק רוני, "נקמת הילד המגמגם", **מתוך המתופך של המהפכה**, הוצאת זמורה-ביתן, תל-אביב 2001.

סימן טוב אתי, "חמשת החושים", **אינטרנט**.
עגנון ש"י, "המלבוש", **עד הנה**, הוצאת שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' שה-שכ.

עגנון ש"י, **ימים נוראים**, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ח.
עגנון ש"י, "סיפור פשוט", **על כפות המנעול**, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' נה-רעב.

עגנון ש"י, "המטפחת", **אלו ואלו**, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' רנו רסז.

עגנון ש"י, **"והיה העקוב למישור"**, **אלו ואלו**, שוקן, ירושלים ותל-אביב

תשכ"ז, עמ' סא-קכז.

פוני מלכה, **הסיפור הקצר-פרקי לימוד**, ידיעות אחרונות ספרי חמד, תל אביב 1994.

פרץ יהודה ליב, "התאוה לבגדים", **כל כתבי י. ל. פרץ**, דביר, תל-אביב תשכ"ה, עמ' יז-יט.

פרץ יהודה ליב, "אם לא למעלה מזה", **כל כתבי י. ל. פרץ**, דביר, תל-אביב תשכ"ה, עמ' סט-ע.

צ'כוב אנטון, **כינורו של רוטשילד**, כתבי אנטון צ'כוב, (תרגום לעברית: א. אברם), תל-אביב 1957.

קורצוויל ברוך, "דור ללא מלבושים וללא ספרים", **מסות על סיפורי ש"י עגנון**, שוקן, ירושלים ותל-אביב תשכ"ז, עמ' 175-187.

קושלבסקי רלה, לוי דינה, "**בן סבר ושפיפון בן ליש**", אנציקלופדיה של הסיפור היהודי, (עורכים: אלשטיין יואב, ליפסקר אבידב, קושלבסקי רלה), רמת-גן תשס"ה, עמ' 323-331.

קרליבך שלמה, **יחד כולם קדושה**, ירושלים תשס"ג.

רבין שושנה, "תשתיות מדרשיות בסיפור 'המלבוש'", **מעמקים**, 20, כסלו תשס"ט, 8/12.

שטיינזלץ עדין, **ששה מסיפורי המעשיות של ר' נחמן מברסלב**, דביר, תל אביב תשנ"ה.

שלום גרשום, "לבוש הנשמות וחלוקא דרבנן", **תרביץ**, כ"ד, תשט"ו, עמ' 306-290.

שלמון יוסף, "ר' נפתלי צבי הורוויץ מרופשיץ - קווים ביוגרפיים", בתוך: רחל אלינור, ישראל ברטל, חנא שמרוק) עורכים), **צדיקים ואנשי מעשה**

מחקרים בחסידות פולין, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ד, עמ' 91-110. שניאור זלמן, "דין תורה חדש לרב לוי-יצחק", **כל כתבי זלמן שניאור**, כרך א', דביר, תל-אביב תשכ"ו, עמ' קי"א-קי"ד.

שניאור זלמן, "בית הגיבן", **כל כתבי זלמן שניאור**, כרך ב', דביר, תל-אביב תשכ"ו, עמ' צא-קלה.

שפרלינג אברהם יצחק, **ספר טעמי המנהגים ומקורי הדינים**, אשכול, ירושלים תשי"ז.

תשבי ישעיהו, **משנת הזוהר**, מוסד ביאליק, ירושלים תשנ"ו.